ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/344220606

TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN YAŞAM DENEYİMLERİ

Thesis · January 2017

CITATIONS
2

READS
467

1 author:

Yelda Yıldız Önal
Istanbul Medipol University
16 PUBLICATIONS **30** CITATIONS

SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Yelda Yıldız Önal on 12 September 2020.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN YAŞAM DENEYİMLERİ

YELDA YILDIZ

EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER PROGRAMI

DOÇ. DR. SERHAT ARMAĞAN KÖSEOĞLU

TEZ DANIŞMANI

İSTANBUL-2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN YAŞAM DENEYİMLERİ

YELDA YILDIZ

EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER PROGRAMI

DOÇ. DR. SERHAT ARMAĞAN KÖSEOĞLU

TEZ DANIŞMANI

İSTANBUL-2017

2502130051 Öğrenci numaralı Yelda Yıldız tarafından hazırlanan bu çalışma 29 /12/ 2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitimde Psikolojik Hizmetler programında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Jürisi

Doç. Dr. S. Armağan Köseoğlu
İstanbul Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. İrfan Erdoğan
İstanbul Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Otrar
Marmara Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. A. Nilgün Canel
Marmara Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Kılıçaslan Çelikkol
İstanbul Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

ÖNSÖZ

Tez konusu belirleme sürecinde çok fazla inceleme yapmama rağmen alandaki bir eksikliğe odaklanabilmemi sağlayacak konu bulmakta oldukça zorlandım. Bu süreçte değerli hocam Prof. Dr. İrfan Erdoğan'ın rehberliğiyle birlikte çalışmaktan zevk duyduğum bir konu belirlendi. Araştırma konumun bende büyük bir merak uyandırması ve edindiğim bilgilerin birçok kişiye ışık tutacağını bilmem tez yazım sürecimin daha da hızlanmasına neden oldu. Bu süreçte zaman zaman zorluklar yaşamama rağmen danışman hocam Doç. Dr. S. Armağan Köseoğlu'nun eşsiz rehberliği sayesinde çalışma azmimi yitirmedim. Her sorumu sabırla cevaplayan, hatalarımı hoşgörüyle karşılayan, atacağım adımlarda her zaman yol gösteren, bilgi birikimine ve duruşuna hayran olduğum danışman hocama çok teşekkür ederim.

Tez izleme sürecinde, görüş ve önerileri ışığında çalışmamı zenginleştiren, desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. İrfan Erdoğan ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Otrar'a; doktora programı sürecinde ders aldığım, bilimsel görüşleriyle beni güçlendiren tüm hocalarıma çok teşekkür ederim.

Son olarak bana her zaman güvenen ve yanımda olan aileme, isimlerini tek tek yazamadığım kıymetli arkadaşlarıma ve doktora sürecinde desteklerini daima sunan yol arkadaşlarım Semra, Meltem ve Şule'ye çok teşekkür ederim.

Yelda YILDIZ

ÖZET

TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN YAŞAM DENEYİMLERİ

Araştırmanın amacı, tek ebeveynli çocukların aile yaşantılarına ilişkin duygu, düşünce, deneyimlerini ve yaşantılarına etkilerini çocukların anlatılarında yarattıkları anlamlar aracılığıyla ortaya çıkarmaktır. Tek ebeveynli çocukların tek ebeveynliği nasıl yaşadıkları ve anlamlandırdıkları, yaşadıkları deneyimler ve düşünceler çerçevesinde incelendiğinden yöntemsel olarak fenomenolojik bakış açısı tercih edilmiştir. Ölçüt örnekleme yöntemiyle oluşturulan çalışma grubunda 11 boşanma sonucu tek ebeveynli çocuk ve 10 ölüm sonucu tek ebeveynli çocuk yer almıştır. Araştırmanın amacı kapsamında katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Sonuç olarak, boşanma sonucu tek ebeveynli katılımcılardan en olumlu yaşam deneyimlerine sahip olanların, her iki ebeveyniyle olumlu bir ilişkisi olan, boşanma sonrası yaşam standartlarında önemli bir değişiklik yaşamayan ve ihtiyaçlarına karşılık bulanlar olduğu; ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklarda ise en olumlu yaşam deneyimlerine sahip olanların yas sürecini sağlıklı yaşayan, hayatta kalan ebeveyni bakım ve ihtiyaçları karşılama noktasında başarılı olan, yaşam standartlarında önemli değişiklik yaşamayan, aile içi ve sosyal destek görenler olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: tek ebeveynlik, tek ebeveynli çocuk, boşanma, ölüm

ABSTRACT

LIFE EXPERIENCES OF SINGLE-PARENT CHILDREN

Aim of the reseach is to find out single-parent children's feelings, ideas, experiences and other effects about their life. Phenomenological perspective was choosen because of the single parenting of single-parent children was examined in the context of experiences and thoughts that they experienced and understood. There are 11 single-parent children result of divorce and 10 result of death, in the study of group formed by the criterion sampling method. Semi-structured interviews were held with the participants within the scope of the research purpose. As a result, it was seen that those who has the most favorable life experiences from divorced single-parented participants are the ones who has positive relations with both parents, who doesn't have a significant change in the standard of living after divorce, and the ones who finds respond for their needs. And those who has positive life experiences in single-parented participants result of death are the ones who overcomes mourning period in a healthy way, whose needs were responded successfully by their parents and the ones who has family and social support.

Keywords: single parenting, single-parent child, divorce, death

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **i**

ÖZET ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **vi**

BÖLÜM I: GİRİŞ **1**

1.1. PROBLEM DURUMU 1

1.2. AMAÇ 5

1.3. ÖNEM 6

1.4. SAYILTILAR 7

1.5. SINIRLILIKLAR 7

1.6. TANIMLAR 8

BÖLÜM II: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR 9

2.1. TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLAR 9

2.1.1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklar 10

2.1.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklar 12

2.2. TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN DUYGUSAL VE SOSYAL YAŞANTILARI……14

2.2.1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Çocukların Duygusal ve Sosyal Yaşantıları……..15

2.2.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Çocukların Duygusal ve Sosyal Yaşantıları..……22

2.3. TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN EĞİTİM YAŞANTILARI 28

2.4. TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN EKONOMİK YAŞANTILARI 32

2.5. TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARA YÖNELİK ÇALIŞMALAR……..…35

2.5.1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklara Yönelik Çalışmalar . 35
2.5.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklara Yönelik Çalışmalar 38
BÖLÜM III: YÖNTEM 41
3.1. ARAŞTIRMA MODELİ 41
3.1.1. Fenomenolojik Yöntem……..…..….41
3.2. ÇALIŞMA GRUBU 42
3.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI 43
3.4. UYGULAMA 44
3.5. VERİLERİN ANALİZİ 44
BÖLÜM IV: BULGULAR 46
4.1. ÇALIŞMA GRUBUNA AİT DEMOGRAFİK BİLGİLER 46
4.2. BOŞANMA SONUCU TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLAR İLE YAPILAN GÖRÜŞMELERDEN ORTAYA ÇIKAN TEMALAR 48
4.3. ÖLÜM SONUCU TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLAR İLE YAPILAN GÖRÜŞMELERDEN ORTAYA ÇIKAN TEMALAR 61
4.4. GÖZLEM NOTLARI……..... 74
4.4.1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklarla İlgili Notlar 74
4.4.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklarla İlgili Notlar 76
BÖLÜM V: TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER 78
5.1. TARTIŞMA 78
5.1.1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Çocukların Yaşam Deneyimlerine Yönelik Tartışma 78
5.1.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Çocukların Yaşam Deneyimlerine Yönelik Tartışma 86
5.2. SONUÇ VE ÖNERİLER……..……..……..91
KAYNAKÇA 97
EKLER 118
ÖZGEÇMİŞ 140

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler... 47
Tablo 2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler ..... .48

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. PROBLEM DURUMU

Boşanma ya da ebeveynlerden birinin ölümü ile meydana gelen tek ebeveynlik Türkiye'de son yıllarda sıklıkla görülen sosyal olgulardan biridir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar tek ebeveynlik sıklıkla ebeveynlerden birinin ölümü ya da terk etmesi sonucu yaşanırken, bu süreçten sonra özellikle boşanmaların artmasıyla daha sık karşılaşılan bir durum olmuştur. 1970'li yıllardan sonra da toplumsal önyargıdan sıyrılan birçok birey evlenmeden çocuk sahibi olmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla tek ebeveynliğin en önemli sebebi olarak görülen ölüm ya da terk etme yerini boşanma ve evlilik dışı birlikteliğe bırakmıştır. Aile biçimlerinden biri olan tek ebeveynliğin farklı oluşum süreçleri, hem tek ebeveynlerin hem de çocuklarının farklı şekillerde etkilenmelerine neden olmaktadır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda öncelikli olarak tek ebeveynlerin yaşantılarına odaklanıldığı görülürken sonraki süreçte tek ebeveynle yaşayan çocukların da yaşantıları önem kazanmaya başlamıştır.

İki ebeveyniyle birlikte yaşayan çocuklara göre tek ebeveynli çocukların fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik olarak daha az imkânlarının olduğuna yönelik endişeler mevcuttur. Tek ebeveynli çocukların dezavantajlı konumda oldukları düşüncesi araştırmacıların bu konuya eğilmelerine sebep olmuştur. Tek ebeveynli çocukların bir kısmı ayrılmış ya da boşanmış ebeveyne sahipken diğer bir kısmı ise ebeveyn ölümüne maruz kalmıştır (Burghes, 1994). Bunlara tercih sonucu oluşan (kasten evlilik dışı çocuk sahibi olma, yanlışlıkla evlilik dışı hamile kalma ve çocuğu dünyaya getirmeye karar verme, bekâr yetişkinlerin evlat edinmesi) ve geçici koşullardan kaynaklanan (savaş ya da iş değişikliği gibi durumlar nedeniyle bir ebeveynin geçici olarak başka bir yere taşınması) tek ebeveynli aile çocukları da dâhil edilmiştir (Gladding, 2012). Bu çocukların bir bölümü sürekli tek ebeveynle yaşarken diğer bölümü ise bir süre iki ebeveyniyle yaşadıktan sonra tek ebeveynle yaşamaktadır (Burghes, 1994).

Amerikan Nüfus Sayım İdaresine göre 2012 yılında Amerika'da 12.2 milyon tek ebeveynli aile bulunmakta ve bunun %80'ini tek ebeveynin anne olduğu aileler oluşturmaktadır. Her 10 çocuktan 4'ü bekâr anneye sahip ve bu annelerin üçte ikisi

30 yaşın altındadır (Bornstein, 2012). Evlenmemiş annelerin sayısı giderek artmakta ve Amerika'da ilerleyen süreçte çocukların %50'sinin tek ebeveynli olması beklenmektedir (Russel, 2007). Türkiye'de de birçok ülkede olduğu gibi tek ebeveynlik artmaktadır. 2014 yılında Türkiye'de toplam hane halklarının %7.6'sını tek ebeveynli aileler oluştururken, bu oran 2015 yılında %7.8'e ve 2016 yılında ise %8.2'ye yükselmiştir (TUİK, 2017). Tek ebeveynli çocuk sayısıyla ilgili net bir bilgiye ulaşılamamasına rağmen, tek ebeveynli hane oranlarındaki artıştan yola çıkarak Türkiye'de tek ebeveynli çocukların sayısında da artış olduğu söylenebilir.

Tek ebeveynin anne ya da baba olduğu aileler fark etmeksizin tüm tek ebeveynli aileler birtakım zorluklar yaşamaktadır. Bu zorlukların başında sıklıkla maddi problem gelmektedir (Bornstein, 2002; Duncan & Hoffman, 1985). Birçok tek ebeveynli aile krizin eşiğinde yaşamakta ve beklenmedik acil bir durumda daha büyük bir düşüş yaşayabilmektedir (Nichols, 2013). Tek ebeveynli ailelerin yaşadıkları diğer problemler arasında etiketlenme veya marjinalleştirilme, sosyal katılım için azalan olanaklar ve çocukların sosyal ve psikolojik sorunlar yaşayabileceğine yönelik önyargılar yer almaktadır (Russel, 2007). ABD'de ve Kanada'da tek ebeveynli aile bireylerinin daha stresli olduğu ve yaşanılan maddi güçlükler nedeniyle sağlık ve eğitim hizmetlerinden daha az yararlandığı ifade edilmektedir (Russel, 2007). Tek ebeveynin artan sorumluluğu, politik ve sosyal destek eksikliği, maddi güçlük, kendine zaman ayıramama, kendini yetersiz hissetme ve suçluluk, malzeme eksikliği gibi nedenler de hem ebeveyn hem çocuklar açısından olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir (Nichols, 2013; Russel, 2007). Dolayısıyla tek ebeveynli ailelere sosyal ve politik desteğin sağlandığı durumlarda sadece tek ebeveynler değil çocukları da avantaj sağlamaktadır. Zayıf ebeveynliğin en iyi yordayıcılarından birinin sosyal izolasyon olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sosyo-kültürel konuma bakılmaksızın, etrafında yardıma hazır yetişkinler olduğunda tek ebeveyn daha sıcak ve duygusal olarak daha dayanıklı olabilmektedir (Crnic, Greenberg, Ragozin, Robinson & Basham, 1983). Özellikle tek annelerin yakın akrabalar, arkadaşlar ya da komşulardan, dini grup katılımcılarından ve aile destek ve çocuk bakım programlarının görevli üyelerinden güçlü destek görmeleri, çocuklarının hem davranışsal hem akademik olarak daha iyi sonuçlar ortaya koymalarını sağlamaktadır (Bronfenbrenner, 1991).

Tek ebeveynli aile bireylerinin yaşadığı yukarıda belirtilen birçok zorluğun yanında bu bireylerin yaşadığı avantajlar da bulunmaktadır. Çocuklar açısından bakıldığında bu avantajların en önemlileri arasında tek ebeveynli çocukların genellikle erken yaşta sorumluluk sahibi olmaları, daha demokratik aile koşullarında yaşamaları, dengeli bütçe kontrolü yapabilmeleri, daha olgun ve özgüvenli olmaları yer almaktadır (Gladding, 2012; Wallestein & Kelly, 1980). Ancak bu demokratik ortamda sınırlar iyi çizilmediğinde roller karışabilmekte ve çocukların bakım ve kontrolünde sıkıntılar yaşanabilmektedir. Tek ebeveynlerin genellikle daha az kontrol mekanizması kullanması ve çocukların nerede, kiminle olduğunun, neler yaptığının uygun bir şekilde kontrol edilememesi nedeniyle avantajlar dezavantaja dönebilmekte ve iki ebeveyniyle yaşayan akranlarına göre tek ebeveynli çocuklar daha problemli davranışlar sergileyebilmektedir (Amato & Keith, 1991; Hetherington, 1989; McLanahan & Booth, 1989).

Yurtdışı literatürde tek ebeveynli çocuklarla ilgili çok fazla çalışmanın yapıldığı ve bu çalışmaların bazılarında çocukların aile yapı formuna bakılmaksızın bazılarında ise boşanma, ayrılık, ölüm vb. sonucu tek ebeveynli çocuk ayrımının yapılarak konunun ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmalara bakıldığında, tek ebeveynli ailelerde çocuk istismarı ve ihmalinin (Gillham vd., 1998); tek ebeveynli çocukların iyi oluşlarının (Manning & Lamb, 2003); aile çatışmasının tek ebeveynli çocukların benlik kavramına etkisinin (Raschke & Raschke, 1979); tek ebeveynli çocukların yeterlilik ve öz saygılarının (Pike, 2003); tek ebeveynli ailelerde ebeveyn çocuk ilişkilerinin (Risman & Park, 1988); tek ebeveynli ailelerde çocukların iyi oluşlarına ebeveyn cinsiyetinin etkisinin (Downey, Ainsworth-Darnell & Dufur, 1998); ebeveynin iş deneyimlerinin tek ebeveynli çocukların iyi oluşlarına etkisinin (Perry-Jenkins & Gilman, 2000); tek ebeveynli çocukların psikolojik risk altında olup olmadığının (Blechman, 1982); boşanmış ebeveyn çocuklarının davranış problemlerinin (Hilton & Desrochers, 2002); farklı kültürler açısından boşanmış ebeveyn çocuklarına yaklaşım biçimlerinin (Bilge & Kaufman, 1983); boşanma sonrası çocukların uyum düzeylerinde stres ve/veya koruyucu faktörlerin neler olduğunun (Amato, 1993; Amato & Keith, 1991; Barnes, 1999; Compas & Williams, 1990; Guttman & Rosenberg, 2003; Kelly & Emery, 2003; Rodgers & Rose, 2002); çocukların ebeveyn ölümüne uyumunun (Termblay & Israel, 1998); ebeveyn

ölümünün çocukların psikolojik gelişimine etkisinin (Berlinsky & Biller, 1982; Breier vd., 1988; Finkelstein, 1988; Harris, Brown & Bifulco, 1990) incelendiği ve ebeveyn ölümü yaşayan çocuklara yönelik müdahale programlarının uygulandığı (Black & Urbanowitz, 1985; Christ, Siegel, Mesagno & Langosch, 1991) araştırmalara rastlanmıştır.

Türkiye'de ise tek ebeveynli çocuklarla ilgili çalışmaların ağırlıklı olarak boşanma veya ölüm sonucu tek ebeveynle yaşamak durumunda kalan çocuklara yönelik olduğu görülmektedir. Türkiye'de boşanma sonucu tek ebeveynli çocuklara ve gençlere yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında, boşanma ve eşler arası çatışmanın çocukların uyum ve davranış problemleriyle algılanan sosyal destek üzerindeki rolünün (Şirvanlı Özen, 1998); depresyon düzeylerinin ve okul başarısına yansımasının (Karakuş, 2003); algılanan sosyal destek düzeylerinin (Akdoğan, 2012); yalnızlık ve yaşam doyumunun psikolojik dayanıklılık düzeylerini yordayıcılığının (Altundağ, 2013); depresyon ve sosyal becerilerinin (Uzun, 2013); yaşam doyumu, yalnızlık ve sosyal destek düzeylerinin (Akyol, 2013); ebeveynlerinin kabul ve ret davranışını algılayışlarının (Candan, 2006); benlik saygısı ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin (Öztürk, 2006); öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzlarının (Çivitci, 2008); bilişsel çarpıtmaları ile benlik değeri arasındaki ilişkinin (Kuyucu, 2007); yılmazlık, başa çıkma, benlik saygısı ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkinin (Kurt, 2013); boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin (Öngider, 2013); boşanma sürecine ilişkin yaşantılarının incelendiği (Sancaklı, 2014) ve sürekli öfke ve öfke ifade tarzları, anksiyete ve benlik saygısı düzeylerinin karşılaştırıldığı (Altuntaş, 2012) araştırmalara rastlanmıştır.

Türkiye'de ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklara ve gençlere yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında ise, ebeveyn ölümü yaşamış üniversite öğrencilerinin yaşadığı zorluklara yönelik bir yas danışmanlığı modelinin uygulandığı (Gizir, 2006); ebeveyn ölümü yaşayan çocukların travma sonrası stres düzeyine yönelik grupla psikolojik danışma programının geliştirildiği (Alıcı, 2010); cinsiyet ve depresyon düzeyleri açısından yas tutumlarının karşılaştırıldığı (Balcı Çelik, 2011); ebeveyn ölümünün çocuklar üzerindeki etkilerinin (Attepe, 2010); benlik saygılarının (Erinç, 2015); ebeveyn kaybının psikososyal etkilerinin (Toksoy, 2005) ve ölüm

karşısındaki algılarının ve tutumlarının (Kıvılcım & Gümüş Doğan, 2014; Yıldız, 2004) incelendiği araştırmalara rastlanmıştır.

Tek ebeveynli çocuklara ilişkin yurtdışında yapılan çalışmalar her geçen gün daha da artmaktadır. Geçmişten günümüze yapılan bu çalışmalarda göze çarpan nokta ise bu çocukların olumlu-olumsuz süreçleri, yaşantıları ve/veya deneyimlerini ortaya koyan çok fazla çalışma olması nedeniyle artık çözüme, iyileştirmeye yönelik müdahale programlarının artmaya başlamasıdır. Türkiye'de ise sadece tek ebeveynli çocukların değil tüm tek ebeveynli aile bireylerinin deneyimleri, yaşantıları ve yaşam koşullarına odaklanan analizler (ASAGEM, 2011; Sancaklı, 2014) oldukça sınırlıdır. Tek ebeveynli çocuklarla ilgili yapılan çalışmaların çoğu da boşanma sonucu tek ebeveynli çocukların duygusal ve sosyal yaşantılarına yöneliktir. Türkiye'de en fazla boşanma ve ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklara yönelik çalışmaların daha az ve ağırlıklı olarak duygusal yaşantılarına yönelik olduğu görülmektedir. Hâlbuki bu iki kitle *tek ebeveynli çocuklar* çatısı altında olmalarına rağmen aile yapı formları nedeniyle farklı yaşam deneyimlerine sahiptir. Dolayısıyla bu iki kitlenin farklılıklarına odaklanan, sadece duygusal ve sosyal yaşantılarını değil aynı zamanda eğitsel ve ekonomik yaşantılarını da ele alacak ve ihtiyaçlarına yönelik müdahale programları geliştirecek çalışmalara da ihtiyaç vardır. Bu eksiklikten yola çıkarak gerçekleştirilen bu çalışmada, her iki kitlenin duygusal ve sosyal, eğitsel ve ekonomik yaşam deneyimleri ele alınarak tek ebeveynli çocukların aile yaşantılarına ilişkin duygularını, düşüncelerini, deneyimlerini ve yaşantılarına etkilerini çocukların anlatılarında yarattıkları anlamlar aracılığıyla ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

1.2. AMAÇ

Araştırmanın temel amacı, tek ebeveynli çocukların aile yaşantılarına ilişkin duygularını, düşüncelerini, deneyimlerini ve yaşantılarına etkilerini çocukların anlatılarında yarattıkları anlamlar aracılığıyla ortaya çıkarmaktır. Özellikle tek ebeveynli çocukların aile bireyleriyle kurulan etkileşim biçimleri, duygusal yaşantı, eğitim yaşantısı, roller-sınırlar, sosyal hayat, sosyal destek ve ekonomik yaşantı

bağlamında ele almak amaçlanmaktadır. Araştırmanın temel amacı kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Tek ebeveynli çocukların,

1. Aile kavramına yönelik bakış açıları nedir?
2. Tek ebeveynle yaşamaya yönelik bakış açıları nasıldır?
3. Birlikte yaşadıkları ebeveynle ilişkileri nasıldır?
4. Tek ebeveynle yaşamanın olumlu/olumsuz yönlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Anne ve babasıyla bir arada yaşayan diğer çocuklara yönelik bakış açıları nedir?
6. Boşanma/ölüm olduğunda neler yaşamışlardır?
7. Boşanma/ölüm ile başa çıkma süreçlerinde neler yaşamışlardır?
8. Boşanma/ölüm sonrası hayatlarında neler değişmiştir?

1.3. ÖNEM

Son yıllarda pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de tek ebeveynlik artmaktadır. Tek ebeveynli çocuk sayısıyla ilgili net bir bilgiye ulaşılamamasına rağmen, tek ebeveynli hane oranlarındaki artıştan yola çıkarak (bkz. TUİK, 2017) Türkiye'de tek ebeveynli çocukların sayısında da artış olduğu söylenebilir. Tek ebeveynli aile oranlarındaki artış, tek ebeveynli aile bireylerinin yaşam deneyimlerine ve ihtiyaçlarına yönelik çalışmalara daha fazla gereksinim duyulmasına neden olmaktadır.

Tek ebeveynli aile yapılarının farklılığı, giderek daha yaygın hale gelmesi, yapılan birçok araştırmada bu ailelerin avantajlarından öte yetersizliklerinin vurgulanması ve belki de en önemlisi sıklıkla bu ailelerde yetişen çocukların toplumlarda risk (örn. okul terki, madde kullanımı, cinsel istismar, davranışsal/emosyonel problemler) teşkil eden gruplardan biri olarak değerlendirilmesi hem bu ailelerin bir bütün olarak hem de tüm aile bireylerinin daha dikkatli bir şekilde değerlendirilmelerini gerektirmektedir. Ancak Türkiye'de hem tek ebeveynlerin hem çocuklarının yaşantılarına odaklanan araştırmaların

yetersiz olduğu görülmektedir. Tek ebeveynli çocuklara yönelik çalışmalar da ağırlıklı olarak boşanmış ebeveyn çocuklarının duygusal ve sosyal yaşantılarına yöneliktir. Oysa Türkiye'de tek ebeveynli çocukların önemli bir bölümünü aynı zamanda ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklar oluşturmaktadır. Dolayısıyla iki kitle arasındaki yaşam deneyimleri farklılıklarına, eğitsel ve ekonomik yaşantılarına, ihtiyaca yönelik etkili müdahale yöntemlerine odaklanan yeterli çalışmanın olmadığı düşünülmektedir.

Aynı zamanda sadece ebeveyn ölümüyle değil savaş, göç, deprem, sel vb. felaketler nedeniyle de doğrudan ya da dolaylı olarak (örn. televizyondaki görüntüler) ölümle yüzleşen çocukların olması ve Türkiye'de kayıp/yas danışmanlığı alanında çalışan yeterli akıl/ruh sağlığı uzmanının olmaması ölüm karşısında çocukların neler yaşadığının tam olarak anlaşılamamasına ve ihtiyaçlarına yönelik kültüre duyarlı etkili müdahale yöntemlerinin geliştirilememesine neden olabilmektedir.

Bu eksikliklerden yola çıkarak gerçekleştirilen bu çalışmada tek ebeveynli çocukların yaşantıları ve deneyimleri yolu ile onların daha iyi anlaşılmasına ve psikolojik danışma hizmetleri anlamında da ihtiyaçlarına yönelik daha etkili hizmetler sunulmasına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

1.4. SAYILTILAR

Araştırmada kullanılan bilgi formlarına ve yarı yapılandırılmış görüşme sorularına katılımcıların verdikleri cevaplar onların gerçek duygu ve düşüncelerini yansıtmaktadır.

1.5. SINIRLILIKLAR

Bu araştırma;

1. 2016-2017 eğitim-öğretim yılı,
2. İstanbul ili,
3. Lise öğrencileri,

4. Boşanma ve ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların yaşam deneyimleri ile sınırlıdır.

1.6. TANIMLAR

Tek ebeveynli çocuk: Boşanma, ayrılık, ölüm, tercih(örn. evlilik dışı çocuk dünyaya getirme)veya geçici koşullar (örn. iş değişikliği) nedeniyle anne ya da babanın yokluğunu deneyimleyen ve tek ebeveynli aile ortamında büyüyen çocuktur (Burghes, 1994).

Boşanma: Yasal olarak evlilik birliğinin sona ermesidir (Ersanlı, 2005).

Ebeveyn ölümü: Anne ya da babanın hayatının sona ermesidir.

BÖLÜM II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde tek ebeveynli çocuklar, tek ebeveynli çocukların sosyal- duygusal, eğitsel, ekonomik yaşantıları ve tek ebeveynli çocuklara yönelik çalışmalarla ilgili teorik bilgilere ve konuyla ilgili yurtiçinde ve yurtdışında yapılmış araştırmalara yer verilmiştir.

2.1. TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLAR

Toplumun en küçük sosyal yapısını oluşturan aile kavramının tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih öncesi dönemde 'klan'larda başlayan aile düşüncesi, yerleşik hayata ve tarım toplumuna geçiş ile şekil değiştirmiş ve birbirine kan bağı ile bağlı bireylerden oluşan geniş aile modelleri ortaya çıkmıştır. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan sanayileşme hareketleri ile 20. yüzyılda dünya üzerinde yaşanan iki büyük savaş, geniş aile modelini değişmeye zorlamış, sadece ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile modelinin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile ise, anne ve babanın boşanması, ayrılması ya da ikisinden birinin ölümü ile literatürde 'tek ebeveynli aile' olarak adlandırılan aile modeline dönüşmektedir. Bu araştırmanın konusunu oluşturan tek ebeveynli çocuklar da işte bu şekilde, boşanma, ayrılık ya da ölüm yoluyla anne ya da babanın yokluğunu deneyimleyen ve tek ebeveynli aile ortamında büyüyen çocuklardır (Burghes, 1994). Bunlara, tercih sonucu oluşan (kasten evlilik dışı çocuk sahibi olma, yanlışlıkla evlilik dışı hamile kalma ve çocuğu dünyaya getirmeye karar verme, bekâr yetişkinlerin evlat edinmesi) ve geçici koşullardan kaynaklanan (savaş ya da iş değişikliği gibi durumlar nedeniyle bir ebeveynin geçici olarak başka bir yere taşınması) tek ebeveynli aile çocukları da dâhil edilmiştir (Gladding, 2012).

Tek ebeveynlik demografisi yirminci yüzyıl sonrasında hızlı bir değişime uğramıştır. Geçmiş birçok kuşağa göre günümüzde çok daha fazla tek ebeveynlik çeşidi bulunmaktadır. 1900'lü yılların başında tek ebeveynlik ağırlıklı olarak bir ebeveynin ölümü sonucu yaşanmıştır. Erkek ebeveynin ölüm sebebi sıklıkla endüstriyel kazalar ve tren kazalarıyken boşanma çok nadir görülen bir yaşantıdır. Ve evlilik dışı hamilelik sonucu tek annelik de toplumsal açıdan yaygın değildir. Özellikle bu annelerin çoğu alelacele çocuğun babasıyla evlendirilmiştir (Mason,

1994). Ancak bütün bu durumların hepsi, özellikle 1960'lı yıllardan sonra değişime uğramıştır. Boşanma artık daha sık görülen bir yaşantı haline gelmiştir. Evlilik dışı birliktelikler ve evlilik dışı doğumlar da geçmiş dönemlere göre toplumsal açıdan daha kabul edilebilir bir durumdadır. Bu değişimle beraber toplumun tek ebeveynliğe yönelik duygu durumu da değişikliğe uğramıştır. Özellikle geçmiş dönemlerde ölüm ya da boşanma nedeniyle tek ebeveyn kalanlara ve çocuklarına yönelik acıma duygusu baskındır. Çünkü çoğunlukla bir kadının boşanması bile ancak eşinin ahlak kurallarının dışına çıkmasıyla gerçekleşebilmiştir. Günümüzde ise özellikle evlilik dışı tek ebeveynliğe karşı toplumun bazı kesimlerinde olumsuz bakış açısı olsa da tek ebeveynlere ve çocuklarına yönelik toplumsal yardımlaşmanın hız kazandığı görülmektedir (Mason & Scolnick, 2003).

2014 yılında Türkiye'de toplam hane halklarının %7.6'sını tek ebeveynli aileler oluştururken, bu oran 2015 yılında %7.8'e ve 2016 yılında %8.2'ye yükselmiştir. Tek ebeveynin baba olduğu hane halkı oranı 2014 yılında %1.5, 2015 yılında %1.6 ve 2016 yılında da %1.7'dir. Tek ebeveynin anne olduğu hane halkı oranı ise 2014 yılında %6.1, 2015 yılında %6.2 ve 2016 yılında da %6.5'tir (TUİK, 2017). Tek ebeveynli çocuk sayısıyla ilgili ise net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Türkiye'de boşanma ya da ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların diğer tek ebeveynli çocuklardan daha fazla olması nedeniyle öncelikle boşanma ve ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklarla ilgili genel bilgi verilmiş ardından bu çocukların duygusal, sosyal, eğitim ve maddi/ekonomik yaşantıları ele alınmıştır.

2.1.1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklar

Evlilik, kadın ve erkek için beraberinde rol değişikliği getiren bir yaşantıdır. Ancak bu değişiklik bazı evli bireylerde uyum problemi yaratabilmekte ve birtakım farklı etkenlerin de (ekonomik, sosyal, psikolojik, biyolojik) birleşmesiyle eşler arası çatışmaya neden olabilmektedir. Bu tarz sorunların evlilik süresince devam etmesi ve eşlerin anlaşmaya varamamaları nedeniyle evliliğin bitirilmesi yani boşanma gerçekleşebilmektedir (Kalkan, 2002).

Boşanma sonrası kadınların ve erkeklerin ebeveynlikle ilgili farklı deneyimleri incelendiğinde, birbiriyle bağlantılı üç faktörün önem arz ettiği görülmektedir. İlki,

eğitim, mevcut iş fırsatları ve gelir düzeyindeki eşitsizlikleri içeren sosyo-ekonomik faktördür; ikincisi, evlilikte her bir partnerin karşılıklı etkileşimi, davranışı ve geçmişiyle şekillenen cinsiyet rolleridir ve üçüncüsü, boşanma sonrası yas ve geçiş evresindeki öznel deneyimler ve kadınların ve erkeklerin bu deneyimi farklı tanımlama yollarıdır (Barnes, 2004).

Tek ebeveynliğin duygusal ve pratik deneyimi birçok zorluk göstermektedir. Hem yirmi yıl önceki hem şimdiki araştırmalar bir evliliğin stereotip cinsiyet rolleri ve katı iş bölümü üstüne kurulduğunda, bu ebeveynler boşanma sonrası kendi hayatlarını sürdürmede daha etraflı gerginlikler yaşayabilmektedir. Boşanma sonrası çocuklar için en önemli faktör ebeveynin iyi-bakım sağlayabilme becerisidir. Birçok kadın baskı uygulayan eşten boşandıktan sonra büyük bir özgürlüğe kavuştuğunu belirtmekle birlikte çift ilişkisini sürdüremediği, yalnız olduğu ve sadece çocuklarla yakınlık kurabildiği için depresif olabildiklerini belirtmiştir. Ebeveynin çalışması, hem gelirin ve özsaygının artmasında hem de öz-değerlendirme için alternatif bir çevre yaratma konusunda koruyucu bir etkiye sahiptir (Barnes, 2004).

Boşanma sadece ebeveynleri değil boşanma öncesi ve sonrası yaşanılan geçişlere tanıklık eden çocukları da derinden etkilemektedir. Ahrons ve Miller (1993)'e göre boşanmış aileler fonksiyonel bir şekilde yeniden yerleşmek ve düzen kurmak için 18-24 aya ihtiyaç duyarlar. Literatür boşanmaya uyum sağlamada 3 büyük zorluk belirtmiştir. Bunlar; eski partnerle ebeveynlik koordinasyonu, ilişki partnerinin kaybı ve eski partnerle ilişkili sosyal ağların kaybıdır (Sweeper & Halford, 2006). Bu gibi zorlukların üstesinden sağlıklı bir şekilde gelebilen ebeveynler ve dolaylı olarak çocukları, boşanma sonrası yaşam koşullarına daha kolay uyum sağlayabilirken, bunu sağlayamayan ebeveynler ve çocukları ciddi psikolojik, fizyolojik, maddi, sosyal, eğitsel vb. sorunlar yaşayabilmektedir (Togliatti, Lavadoro & Benedetto, 2011).

Yılda yaklaşık bir milyon Amerikalı çocuk ebeveynlerinin boşanma sürecine tanıklık etmektedir. 2007'de, 18 yaşın altında olan Amerikalı çocukların %25.8'i sadece bir ebeveynle ve %6'sı bir ebeveyni ve üvey ebeveyniyle yaşamıştır. Yaklaşık olarak boşanmış erkeklerin %16.8'i ve boşanmış kadınların %56.9'u çocuklarıyla yaşamıştır (akt. Ganong vd., 2012; Kreider, 2007). Gelişmiş ülkelere göre

Türkiye'de boşanma hızı düşük olmakla beraber ara ara düşüşler olmasına rağmen giderek artma eğilimindedir. Türkiye İstatistik Kurumuna göre boşanma hızının 2012 yılında ‰1.64, 2013 yılında ‰1.65, 2014 yılında ‰1.70, 2015 yılında ‰1.69 ve 2016 yılında ‰1.59 olduğu görülmektedir (TUİK, 2017).

Sonuç olarak, boşanmanın giderek yaygınlaşması, hem boşanmış ebeveynlere hem çocuklarına yönelik çalışmaların artmasına neden olmuştur. Yapılan çalışmalar da göstermektedir ki, özellikle boşanma sonrası sağlıklı bir ebeveynlik koordinasyonu geliştiremeyen ebeveynlerin çocukları olumsuz yaşantılar deneyimlemektedir. Duygusal, sosyal, eğitsel vb. birçok alanda yaşanılan olumsuz yaşam deneyimleri nedeniyle bu çocuklar yetişkin periyoduna da birçok risk taşıyarak girmektedir. Boşanmış ebeveyn çocukları arasındaki en sağlıklı kitlenin ise boşanma sonrası her iki ebeveyniyle ilişkisi süren, ebeveynleri arasında saygının olduğunu gören, ebeveynleri tarafından fikirleri alınan, ihtiyaçları karşılanan çocuklar olduğu belirtilmektedir.

2.1.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklar

Boşanma, en az bir partnerin seçimiyle oluşan bir durumdur; bir partnerin ölümü ise seçim değildir. Boşanma, çocukların mutlaka diğer ebeveyni tekrar görmeyeceği anlamına gelmez; ölüm, bu olasılığı sonsuza kadar kapatır. Çatışma ve yabancılaşma (düşmanlık), boşanma öncesi evliliği nitelendirme eğiliminde olan kavramlarken; şefkat ve bakım ise genellikle bir ebeveynin ölümüyle sonuçlanan kavramlardır (Pickhard, 1996).

Ölüm sonucu tek ebeveynlik, geçmişte insan ömrünün kısa olması, savaş, kıtlık, açlık gibi durumlarla yaşanmıştır (Gladding, 2012). Aynı zamanda 1900'lü yılların başında endüstriyel ve tren kazaları da bu aile formuna geçişte önemli bir etkendir (Mason, 1994). Ancak zaman içerisinde tek ebeveynliğin en önemli sebebi olan 'ölüm' yerini boşanma ve evlilik dışı birliktelikler sonucu oluşan tek ebeveynlik formlarına bırakmıştır. McGoldrick (1986), her yıl yaklaşık 800.000 eşin öldüğünü, bu durumun her zaman geride kalan aile bireylerini şoke ettiğini ve ölümün ardından yas tutulduğunu (akt. Gladding, 2012); Dowdney (2000) de çocuğu en fazla etkileyen ölüm türünün ebeveyn ölümü olduğunu, ebeveyn ölümüyle sadece sevgi veren ve

günlük ihtiyaçları karşılayan birinin ölümünün yaşanmadığını aynı zamanda yaşam dengesinde de bozulmalar yaşandığını belirtmektedir.

Ebeveynin ölümü, diğerlerinin nezdinde anlama, ilişki, güç, kabul, güven, kimlik ve inanç kaybı gibi birçok kayıp düzeyini kabullenmek ve ifade etmek anlamını taşır. Hayatta olan ebeveynler, yaşadıkları duyguları tarif ederek hissettikleri farklı kayıpları paylaştıklarında, çocukların kendi kayıplarıyla yüzleşmelerine izin verilir. Çocuklar yas sürecine başlamak için desteklenirler. Bunun olmadığı durumlarda ise çocuklarda kalıcı hasarlar oluşabilmektedir (Pickhard, 1996).

Çocukların ebeveyn ölümünden etkilenme düzeyleri gelişim dönemlerine göre ölüm kavramının anlaşılmasıyla da ilişkilidir. Dyregrov (2000)'a göre, beş yaş altı çocuklar soyut düşünme becerilerine sahip olmadığı için ölümün tam olarak bir son olduğunu kavrayamazlar. Beş-on yaş arasındaki çocuklar zaman içerisinde ölümün dönülmez oluşunu anlar. Yine de somut düşündükleri için mezar taşı gibi somut ifadelere/sembollere ihtiyaç duyarlar. Ergenlerde ise artık soyut düşünme becerileri kazanıldığı için ölümün evrensel ve kendilerinin de başına gelebilecek bir durum olduğu anlaşılır, mistik konulara önem verilir, ölüm düşüncesinden uzak durulur ve yaşanılan bir ölüm karşısında şiddetli tepkiler gösterilebilir.

Dyregrov (2000) bilişsel gelişim düzeyleriyle birlikte ölüm deneyiminin nasıl yaşandığının da çocukların anlamlandırma sürecinde önemli olduğunu vurgular. Özellikle çocuğun yaşına uygun ve yeterli bir açıklama yapılmasının, ölüm gerçeğinin çocuk tarafından daha kolay kavranmasını sağladığını belirtir.

Sonuç olarak, bir ebeveyn ölümü yaşayan çocukların içinde bulundukları yaş dönemi özellikleri göz önünde bulundurularak çocuğun ölüm gerçeğiyle yüzleşmesine izin verilmelidir. Özellikle çevresindeki yetişkinlerin (özellikle hayatta olan ebeveyn) ölüm karşısında duygularını ve düşüncelerini bastırmadan sağlıklı bir şekilde ifade etmesi, çocukların da kendilerini ifade etmelerini kolaylaştırmaktadır. Sağlıklı bir yas ortamı deneyiminden sonra olumsuz duygu ve düşünceler bastırılmadan açığa çıktığı için yeni olumlu yaşantıların inşası kaçınılmaz

olmaktadır. Böylelikle hem ölüm gerçeği kabullenilmekte hem de çocuklarda kalıcı bir hasarın ortaya çıkması engellenmiş olmaktadır.

2.2. TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN DUYGUSAL VE SOSYAL YAŞANTILARI

Tek ebeveynli çocuklar çatısı altında farklı kitleler olmasına rağmen tek ebeveynli çocukların duygusal ve sosyal yaşantılarına dair literatür incelendiğinde, ağırlıklı olarak boşanma sonucu tek ebeveynli çocukların olumsuz yaşantılarına odaklanıldığı görülmüştür. Hem diğer tek ebeveynli çocukların daha az ele alınması hem boşanmış ebeveyn çocuklarının olumlu/güçlü yaşam deneyimleri, özellikleri vb. geri planda bırakılarak genellikle risk teşkil eden bireyler olarak gösterilmesi büyük bir eksikliktir. Bu durumun toplumlarda önyargıya neden olduğu ve sürekli olumsuzluğa vurgu yapan araştırmalarla birlikte bu önyargının daha da güçlendiği düşünülmektedir. Aynı zamanda ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklarla boşanma sonucu tek ebeveynli çocukların duygusal ve sosyal yaşantılarıyla ilgili benzerlikleri veya farklıları ele alan çok az çalışmaya rastlanmıştır. Bazı araştırmaların ise örnekleminde tek ebeveynli çocukların hangi aile yapı formundan geldiği belirtilmeden homojen bir kitle gibi ele alındığı görülmüştür. Hâlbuki ebeveyn ayrılığı ya da boşanmayla birlikte birey ebeveynini tamamen kaybetmezken, ebeveynin ölümüyle birey ebeveynini tamamen kaybetmektedir (Tennant, 1991). Dolayısıyla ebeveyn ayrılığı, boşanması ya da ölümü gibi deneyimler bireyler üzerinde farklı etkilere neden olmaktadır. Dolayısıyla bu farklı yaşantıların bireyler üzerinde yarattığı farklı etkilerin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir (Mack, 2001). Kessler (1997) de çocukluk yaşantılarından hangilerinin psikopatolojiye neden olduğuna dair sınırlı bulguların olmasını alanda yapılan çalışmaların sınırlılığı olarak görmektedir.

Ele alınan eksikliklerden yola çıkarak aşağıda boşanma ve ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların duygusal, sosyal, eğitsel ve ekonomik yaşantıları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

2.2.1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Çocukların Duygusal ve Sosyal Yaşantıları

Boşanmayla birlikte aileler yapısal bir değişim geçirmekte ve ilişkilerin yeniden tanımlanma süreci yaşanmaktadır. Alt sistemlerle ve günlük yaşamla ilgili kurallar, sınırlar, roller (çocukların kiminle kalacağı gibi) tekrar belirlenmektedir (Anderson & Sabatelli, 2000). Boşanmanın çocuklar üzerinde birtakım sosyal, ekonomik ve psikolojik etkileri olmaktadır. Bir ebeveynin evden ayrılması, diğer ebeveynle yeni ve farklı bir ilişki oluşumuna uyum sağlanmaya çalışılması, ailede genellikle ekonomik sarsıntının yaşanması ve yaşam biçimindeki değişimlerle (örn. taşınma, okul değişikliği) birlikte çeşitli duygular yaşanmaktadır. Genellikle çocukların velayetini anneler almakta ve yaşanan ekonomik sarsıntı nedeniyle evin ve çocukların bakımından sorumlu olan anneler, düşük ücretli dahi olsa çalışmak zorunda kalabilmektedir (Thompson & Rudolph, 1992). Velayeti alan ebeveynin birçok alanda zorluk yaşaması, çocuk yetiştirme kalitesini de etkileyebilmektedir (Lengua vd., 2000). Hetherington (1979), boşanmanın ardından çocukların *akut sendrom* yaşayabildiklerini ancak bu sendromun zaman içinde genellikle hafiflediğini belirtmektedir.

Boşanmanın ve beraberinde gelen değişikliklerin her çocuk üzerinde bıraktığı etki farklıdır. Boşanma durumuna erken yaşlarda uyum sağladığı görülen bazı çocuklarda, ergenlik dönemine geldiğinde gerilikler görülebilmektedir. Dolayısıyla boşanmanın kısa ve uzun süreli etkileri çocuğun gelişimsel dönemine, cinsiyetine, karakterine, içinde bulunduğu çevrenin kalitesine, aileye sağlanan destek mekanizmalarına bağlı olarak değişebilmektedir (Hetherington, Stanley-Hagan & Anderson, 1989). Bernard ve Nesbitt (1981) de, sadece boşanma nedeniyle çocukların olumsuz bir etkiye maruz kalamayacaklarını ancak birçok faktörün bir araya gelmesiyle bu sonucun yaşanabileceğini belirtmektedir. Hetherington, Bridges ve Insabella (1998) da çocukların boşanmaya uyum sağlamalarındaki beş önemli faktörün *bireysel zedelenme ve risk, aile yapısı, sosyoekonomik dezavantajı içeren stres, ebeveyn endişesi* ve *ailenin bölünme süreci* olduğunu belirtmektedir. Özellikle ebeveynlerin ve çocukların bazı özellikleri (örn. antisosyal davranış) boşanma gibi yaşanılan olumsuzluğa karşı risk ve incinebilirliklerini etkileyebilmektedir.

Depresyon ya da antisosyal davranış gibi psikolojik problemleri olan yetişkinlerin sıklıkla bu tarz problemleri olan partnerler seçmeleri nedeniyle evlilik problemleri ve çözülme riski artmaktadır (akt. Hetherington, Bridges & Insabella, 1998; Merikangas, Prusoff & Weisman, 1988). Bazı çocuklar da boşanma stresinin yıkıcı sonuçlarına karşı incinebilirlik düzeylerini daha da arttırabilmekte ya da bunlara karşı kendilerini koruyabilmektedir (Hetherington, Bridges & Insabella, 1998).

İsveç'te, boşanma sonrası sosyal ve ekonomik anlamda avantajlı koşulları olan kadınlar, hem kendilerinin hem de çocuklarının duygusal anlamda çok az etkilendiklerini ifade etmiştir. Hatta çocuklar, boşanma öncesi dönemle sonraki dönemin hemen hemen aynı olduğunu belirtmiştir. Bu çocuklara göre boşanma sonrası aynı evde kalmaya devam edilmekte, yeni bir yerleşim alanı aranmamakta, okul değişikliği olmamakta ve arkadaş ortamı da aynı kalmaktadır. Dolayısıyla ayrılık sonrası duygusal iklim, parayla ilgili tartışmalar etrafında daha fazla gölgelenmemektedir (Wadsby, 1993).

Ochiltree (1990) Avustralya'da gerçekleştirdiği geniş kapsamlı araştırmada, boşanma-sonrası ailelerde görülen kötü etkilerin sebebinin sıklıkla ana etken olarak görülen baba figürü eksikliği mi yoksa babanın olmadığı ailelerde yetişen çocukların sıklıkla deneyimledikleri yoksulluk, istismar ve önyargı mı olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Düşük gelir, yoksul ev, ailenin kalabalık olması ve daha sınırlı alanda hareket etmenin yarattığı bir kombinasyon, birbirini tetikleyen sosyal-yapısal stres etkenleri serisi yaratabilmektedir. Bunların çocukların iyi-oluşları üzerinde daha yakın kişilerarası süreçler kadar büyük bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır.

Genç çocuklar özellikle boşanma sonrası yorgun düşen annelerin kurmaya çalıştığı dengeyle mücadele eder bulunmuştur. Bu çocuklar daha agresif olabilmekte ve erkek çocuklarda artan istek, ağlama, vurma, bağırma gibi olumsuz davranışlar görülebilmektedir (Hetherington & Kelly, 2002). Bu durum karşısında anneler sırasıyla daha cezalandırıcı, sinirli ve kararsız, tehditkâr fakat cezayı yerine getiremez hale gelebilmektedir. Ancak ebeveyn ve çocuk arasında güzel bir iletişimin olması, boşanma sonrası diğer aile hayatı stresörleriyle ilişkili en önemli koruyucu anahtar niteliğindedir. Ebeveynin yardım, nasihat ve duygusal destek

konusunda çocuktan kapasitesinin üstünde beklentide olması ise, boşanma ve ebeveynlerinin iyi-oluş halinin şimdi onların sorumluluğu olduğu hissini arttırabilmektedir (Barnes, 2004).

Boşanma sonrası depresif, huzursuz ya da kişilik bozukluğu olan bir ebeveynle yaşamak, çocukların açık bir şekilde duygusal, sosyal ve akademik uyumla bağlantılı riskler altında kalmasına neden olmaktadır (Emery vd., 1999; Hetherington, 1999; Kline vd., 1990). Tek ebeveynler, boşanmanın verdiği duygusal etki ve çalışma ve sosyal ihtiyaçlarla tek ebeveynliği bütünleştirme isteği nedeniyle endişelenebilmektedir. Tek ebeveynler evli ebeveynlerle kıyaslandıklarında, duygusal değişim, depresyon, alkolizm, madde kullanımı ve psikosomatik şikâyetlere daha yatkın olmaktadır. Bazı çocuklar ve ergenler, perişan ve muhtaç durumda olan ebeveynlerinin tek duygusal destekçisi olabilmektedir (Hetherington, 1999; Wallerstein & Kelly, 1980). Erkek çocuklar kız çocuklara göre tek annelerine daha yoğun öfke duyabilmekte ve anneleriyle çekişme halinde olabilmektedir (Hetherington, 1999). Aynı zamanda, evlilik süresince babaların oğullarıyla kız çocuklarına göre daha fazla zaman geçirmesi, boşanma sonrası erkek çocukların aile ortamı niteliğine yönelik gerileme yaşamasına neden olabilmektedir. Duygusal ve fiziksel etkileşimler boşanma sonrası azalabilmekte ya da bitebilmektedir (Mott, Kowaleski-Jones & Menaghan, 1997). Bu çocuklar velayeti alan ebeveynlerine daha az bağlı olabilmekte ve çok zaman geçirmeyebilmektedir. Tek ebeveynlerin de dengesiz ve sert disiplin uygulayabildiği görülebilmektedir (Hetherington, 1999). Çocukların da kendi artan öfkesi ve üzüntüsü, stresli olan tek ebeveynin etkili ebeveynlik becerilerini sürdürmesini daha da zorlaştırmaktadır (Kelly & Emery, 2003).

Boşanmanın birdenbire yaşanması durumunda da, çocuklar kendilerini reddedilmiş veya terk edilmiş hissedebilmektedir. Ancak ebeveynler boşanma öncesinde sağlıklı bir plan yaptığında, sınırları iyi çizdiğinde ve hazırlıklı olduğunda boşanma süreci ve sonrası hem ebeveynler hem çocuklar açısından daha rahat geçebilmektedir. Özellikle ebeveynlerin sınırları iyi çizmesi, sağlıklı iletişim becerileri geliştirmesi, boşanma sonrası süreçte birtakım zorlukların yaşanabileceğini kabullenmesi ve geçmişe takılıp kalmaması kendileri ve çocuklar açısından gerekli

olmaktadır (Anderson & Sabatelli, 2000). Hess ve Camara (1979) çocuğun boşanma sonrası sosyal ve duygusal uyumunda, hem ebeveynler arası ilişkinin hem de ayrı kalınan ebeveynle çocuk arasındaki ilişkinin iyi olmasının anlamlı bir rolü olduğu belirtmektedir. Bernard (1984) da bu süreçte ebeveynlerin rolünün büyük olduğunu; boşanma öncesi olumsuz koşullar, boşanma sürecinin işlevsizliği, boşanma sürecinde ve sonrasında zayıf ebeveynlik ve çocuklara ebeveyn desteğinin sunulmamasının çocukların uyum sürecini güçleştirdiğini belirmektedir (akt. Taylor & Andrews, 2009).

Ebeveyn ayrılığından öte, boşanmaya eşlik edebilen yüksek çatışma ve düşmanlık da çocuklar üzerinde çok olumsuz bir etkiye sahiptir (akt. Brewster vd., 2011; McIntosh, Wells & Long, 2007). Yüksek çatışma ve çocukların ihtiyaçlarına odaklanma eksikliği nedeniyle, ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişki gerilebilmekte ve çocuklarda uzun süreli hasar görebilmektedir (akt. Brewster vd., 2011; Henry vd., 2009). Boşanmanın çatışmalı bir şekilde yaşanması çocuklar üzerinde yıkıcı, travmatik ve son derece stresli bir etkiye neden olabilmektedir (Mitcham-Smith & Henry, 2007). Wallestein ve Blakeslee (1989)'nin boylamsal çalışmalarına göre, çocuklar üzerinde boşanmanın etkileri süreğen olabilmektedir (akt. Mitcham-Smith & Henry, 2007). Birçok gözlemsel çalışmada, yüksek çatışmalı boşanma ve ayrılıklar, çocuklarda sosyal, duygusal uyumsuzlukların ve akademik problemlerin öncüsü olarak değerlendirilmektedir (Hetherington, 1989; Mitcham-Smith & Henry, 2007; Ramsey, 2001). Ebeveynler arası çatışmalı ebeveynlik iletişimi, genç erişkin çocukların kapana kısılmış hissetmelerine neden olabilmektedir. Bu his sırasıyla, depresyon, anksiyete ve hem bütünlüğünü koruyan hem de boşanmış ailelerde genç erişkinlerin ebeveynleriyle ilişkilerini azaltmayla bağlantılı görülmektedir (Miller & Braithwaite, 2011). Çocukların gelişimsel problemlerinde risk taşıyan boşanmış ebeveynli ailelerdeki mevcut problemler; ebeveynler arasında sürekli yaşanan çatışma, yoğun ve karmaşık ziyaret planları, ebeveynlerin yeni ilişkilerine uyum sağlama güçlüğü, ani hayat değişiklikleri, tercihen veya yer değişikliğiyle bir ebeveynden ayrılma ve düzenli ebeveyn desteğinin azalmasını içermektedir (Kelly, 2002).

Anneler için süregelen endişeler ise, babaların sergilediği sorumsuzlukla ilişkili çocukların iyi-oluşu ve görüşme ziyaretleri süresince çocukların nasıl gelişecekleri veya gelişemeyecekleri üzerine çevrelenmektedir. Babalarla ilgili annelerin ortak endişeleri, erkek çocukların yaşı büyüdüğünde birlikte içme, birlikte gece geç vakitte korku veya uygunsuz cinsel içerikli film izleme ve güvenlik konularında risk almalarıdır (Barnes, 2004). Hetherington, babaların çocuklarıyla baskılayıcı bir döngüde yer almaya daha az istekli olduğunu ancak çocukların duyguları ve problemleri hakkında destekleyici konuşma yapmakta çok iyi olmadıklarını belirtmektedir. Ancak sorumluluğunun farkında olan ve bunun peşinde koşan babaları ayırarak, onları başarılı ebeveynler olarak yansıtmaktadır. Boşanmadan kısa bir süre sonra baba çocuk arasında bağlantı kurulmasının, daha rahat bir iletişimin ve her ikisini birlikte cezbeden rutinlerin gelişmesinde çok önemli olduğunu belirtmektedir (Barnes, 2004).

Türkiye'de yapılan bazı çalışmalara bakıldığında da Karakuş (2003)'un araştırmasında, 9-13 yaşları arasındaki çocukların depresyon düzeyleri ve okul başarılarına yansıması incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre, çocukların ebeveynlerinin boşanmış ya da boşanmamış olma durumlarının depresyon düzeylerinde anlamlı bir fark oluşturmadığı ve boşanmış ebeveyn çocuklarının boşanmamış ebeveyn çocuklarına göre akademik başarılarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Akdoğan (2012)'ın araştırmasında boşanmış ve boşanmamış ebeveynlere sahip ergenlerin algıladıkları sosyal destek farklı değişkenler açısından incelenmiştir. Sonuç olarak ebeveynlerinin boşanma durumlarına göre ergenlerde algılanan sosyal desteğin anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı bulunmuştur.

Altuntaş (2012)'ın araştırmasında, boşanmış ve boşanmamış ebeveynlere sahip lise öğrencilerinin sürekli öfke ve öfke ifade tarzı, benlik saygısı ve anksiyete düzeyleri karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, boşanmış ebeveynlerin çocuklarının boşanmamış ebeveynlerin çocuklarına göre sürekli öfke düzeyleri yüksek, benlik saygıları düşük ve anksiyete düzeyleri yüksek bulunmuştur.

Altundağ (2013)'ın araştırmasında, boşanmış ebeveynlere sahip ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde yaşam doyumu ve yalnızlık düzeylerinin yordayıcılığı incelenmiştir. Sonuç olarak, katılımcıların psikolojik dayanıklılık, yalnızlık ve yaşam doyumlarında cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmamıştır. Sadece psikolojik dayanıklılık ölçeğinin alt boyutlarından okul desteği boyutunda kızların puanı daha yüksek çıkmıştır. Katılımcıların psikolojik dayanıklılık düzeyleriyle yaşam doyumları arasında pozitif güçlü bir ilişki, psikolojik dayanıklılık düzeyleriyle yalnızlık düzeyleri arasında ise negatif güçlü bir ilişki bulunmuştur.

Uzun (2013)'un araştırmasında, 12-14 yaşları arasında olan boşanmış ve boşanmamış ebeveyn çocuklarının depresyon ve sosyal beceri düzeyleri incelenmiştir. Sonuç olarak, boşanma sonrası çocuklarda görülebilen depresyonun sosyal beceri ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Ancak boşanmış ebeveyn çocuklarında hem yaş hem cinsiyet değişkeni ile sosyal beceri düzeyi ve depresyon düzeyi arasında anlamlı fark ve boşanmanın okul başarı düzeyinde etkisi bulunmamıştır.

Akyol (2013)'un araştırmasında ebeveynleri boşanmış ve evli lise öğrencilerinde yaşam doyumu, sosyal destek, yalnızlık düzeyleri ve bazı değişkenlerin farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Sonuç olarak, ebeveynleri boşanmış ergenlerin yalnızlık düzeyleri daha yüksek, sosyal destek ve yaşam doyumu düzeyleriyse daha düşük bulunmuştur. Boşanmış ebeveyn çocuklarının boşanmanın üzerinden geçen zamana göre yalnızlık, yaşam doyumu ve sosyal destek düzeyleri anlamlı şekilde farklılaşmadığı da görülmüştür.

Candan (2006)'ın araştırmasında, 8-11 yaşları arasında olan boşanmış ve boşanmamış ebeveynlere sahip çocukların ebeveynlerinin kabul ve reddetme davranışını algılayışları incelenmiştir. Sonuç olarak, çatışmalı evliliği olan ebeveynlerin çocuklarının, ebeveynleri anlaşarak boşanan çocuklardan daha çok ebeveyn reddi algıladığı ve psikolojik açıdan daha çok yıprandığı bulunmuştur. Çocukların psikolojik gelişimi için en uygun ortamın ebeveynler arası çatışmanın olmadığı evlilikler olduğu, diğer durumların (çatışmalı evlilik, çatışmalı boşanma veya çatışmasız boşanma) çocukların psikolojik olarak örselenmesine neden olduğu ortaya konmuştur.

Öztürk (2006)'ün araştırmasında, 9-13 yaşları arasında olan boşanmış ve boşanmamış ebeveynlere sahip çocukların benlik saygısı ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak, boşanmış ebeveyn çocuklarının boşanmamış ebeveynlerin çocuklarına göre kaygı düzeyleri daha yüksek, benlik saygı düzeyleri ise daha düşük bulunmuştur. Aynı zamanda boşanmış ebeveyn çocuklarının kaygı düzeyleri ile cinsiyetleri ve benlik saygıları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Fiyakalı (2008)'nın araştırmasında, boşanmış ve evli ebeveynlere sahip lise öğrencilerinin öfke ifade tarzları ve sürekli öfke düzeylerinin bazı faktörlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Sonuç olarak, boşanmış ebeveyn çocuklarının boşanmamış ebeveynlerin çocuklarına göre sürekli öfke düzeylerinin ve öfke içte tarzlarının anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur.

Kuyucu (2007)'nun araştırmasında, boşanmış ebeveynlere sahip ergenlerin bilişsel çarpıtmalarıyla benlik değeri arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak, ergenlerin benlik saygıları arttıkça bilişsel çarpıtmalarının azaldığı ve depresif duygulanım, eleştiriye duyarlılık, hayalperestlik artmasıyla bilişsel çarpıtmalarının arttığı bulunmuştur. Kendini başarılı görenlerin, haklarına saygı gösterilenlerin, fikri alınanların, ailevi konularda aile üyeleriyle karar alanların, kardeşinden ayrı kalanların, hayatına çevre müdahalesi olmayanların benlik saygısı daha yüksek; depresif duygulanım ve psişik izolasyonu daha düşük bulunmuştur.

Sancaklı (2014)'nın nitel araştırmasında, boşanmış annelerin ve 10-13 yaşları arasında olan çocuklarının boşanma sürecine ilişkin yaşantıları incelenmiştir. Araştırma sonucunda, çocukların çoğunun boşanma sürecine yönelik sorularının ebeveynleri tarafından yeterince cevaplanmadığı ve bu eksik paylaşımlar nedeniyle çocuklarda üzüntü, öfke, utanç ve kopuk anılarının oluştuğu ortaya konmuştur. Aynı zamanda, boşanmayla birlikte çocukların babalarıyla ilişkilerinin koptuğu dolayısıyla çocukların sadece boşanma süreciyle değil aynı zamanda babalarının yokluğuyla da başa çıkmak zorunda kaldıkları ve çocukların çoğunun anne-babalarının tekrar bir araya gelmelerini istedikleri sonucuna da ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, konuyla ilgili araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde en uyumlu boşanmış ebeveyn çocuklarının, sağlıklı ebeveyn rolünü sürdürebilen ebeveynlere sahip, her iki ebeveynle ve varsa kardeşleriyle pozitif ilişkisi olan ve sosyal destek (örn. öğretmenler, arkadaşlar) bulabilen çocuklar olduğu belirtilmektedir (Barnes, 1999; Duckett & Richards, 1995; akt. Gladding, 2012). Boşanma sonucunda çocukların bazı güçlü yanlara ve sorumluluklara sahip olmasının da pozitif etki yarattığı belirtilmektedir (Kurdek & Siesky, 1980). Aynı şekilde Riggio (2004) boşanmış ebeveyn çocuklarının zor ev işleriyle uğraşmalarından ve varsa küçük kardeşlerin yükümlülüklerini almaları nedeniyle erken yaşlarda daha özgür olabileceklerini ve özgüvenlerinin artabileceğini belirtmiştir. Kurt (2013)'un yaptığı araştırmada da, ebeveynlerinin boşanma süresi arttıkça ergenlerin benlik saygılarında ve yılmazlık düzeylerinde artış olduğu bulunmuştur. Stober (1980) da en önemli psikolojik rahatsızlıkların evli ama çok fazla tartışma yaşayan ebeveynlerin çocuklarında görüldüğünü belirtmektedir (akt. Featherstone, Cundick & Jensen, 1993).

2.2.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Çocukların Duygusal ve Sosyal Yaşantıları

Dowdney (2000) çocuğu en fazla etkileyen ölüm türünün ebeveyn ölümü olduğunu, ebeveyn ölümüyle sadece sevgi veren ve günlük ihtiyaçları karşılayan birinin kaybının yaşanmadığını aynı zamanda yaşam dengesinde de bozulmalar yaşandığını; Osterweis vd. (1984) de çocuklukta yaşanılan ebeveyn ölümünün, çocuğun sosyal ve duygusal gelişimini tehdit eden psikolojik bir durum olduğunu belirtmektedir. Ölüm sonrası ailede yaşanan birçok karmaşık durum nedeniyle çocukların psikolojik, davranışsal ve duygusal açıdan savunmasız hale gelebileceği belirtilmektedir (Hurd, 2004). Eş veya ebeveyn ölümüyle birlikte yedi farklı kaybın ortaya çıktığını belirtmektedir. Çocuklar açısından bu kayıplara bakıldığında bunlar şu şekilde sıralanabilir (Pickard, 1996): Ölüm sonrası hayatın neler getireceğinin bilinmezliğiyle yaşadıkları ancak deneyim kazandıkça bunun üzüntüsünün azaldığı *anlama kaybı*; ebeveyn tamamen kaybedildiği için büyük bir acının yaşandığı, gözyaşı döküldüğü *ilişki kaybı*; çocukların ölen ebeveynleri tarafından terk edildiğini, kontrol duygusunu kaybettiklerini hissedip öfkelendikleri, kontrol duygusu onarıldığında durulan *güç kaybı*; yaşadıkları kötü durumun sebebinin bir

hatalarının olabileceği, cezalandırıldıkları düşüncesiyle kendilerini reddetme süreci geçirdikleri ve sosyal reddin de görülebildiği *kabul kaybı*dır. Çocuklar zamanla ölüm gerçeğine daha çok hoşgörü geliştirmekte ve bu yaşantının kendi başarısızlığı değil sevdiği birinin ölümü olarak açıklamayı daha çok kabullenmektedir; ölen ebeveynin ailede yerine getirdiği görevlerin yerine getirilip getirilemeyeceğiyle ilgili yaşanan *güven kaybı*dır. Yine de, mecburiyet ve hayatta kalmanın yardımıyla, yeni yetenekler ve böylece kaybedilen güven tekrar kazanılır; ebeveynin varlığı olmadan küçüldüğünün hissedildiği, ebeveyn-çocuk ilişkisindeki eski rolünden mahrum kaldığı, tanımlar hakkında karmaşa yaşanıldığı *kimlik kaybı.* Ancak bu kayıp birliktelik, bakım ve güvenle tekrar onarılır. Zaman içinde, kaybedilen ebeveynden bağımsız yeni bir bireysellik duygusu keşfedilebilmektedir ve son olarak ebeveynin ölümüyle birlikte hayatın anlamının ve adaletin sorgulandığı *inanç kaybı.* Ancak çocuklar zamanla bireysel talihsizliğin yaşamın bir parçası olduğunu anlamaya başlar.

Özellikle ölüm ani olduğunda, beklenmediğinde ve çocuğu ölüme hazırlama fırsatı yakalanmadığında ardından gelen uyum daha sorunlu olabilmektedir (Furman, 1983; Kaffman vd.,1987). Ancak, bir ölüm beklendiğinde bile, hastalık süresi (Black, 1978), yaklaşan ölümün ön bilgisi ya da ebeveynin öleceğine dair çocuğun farkındalık düzeyi (Black, 1978; Worden, 1996) gibi faktörler ölüm sonrası süreçte çocuğun uyumunu etkileyebilmektedir. Ölümcül bir hastalığın stresi ve kronik bir hastalığın ilerlemesiyle dayatılan yaşam biçimi değişiklikleri, aile işlevinden hasta ebeveynin çekilmesi veya eksikliği ve ev ekonomisi değişiklikleri gibi değişiklikler ölüm öncesi süreçte çocuğun işlevselliğini olumsuz anlamda etkileyebilmektedir (Christ vd., 1993). Bu streslerin ve değişikliklerin kötü etkisi, ölümün beklenmesinin avantajlarını olumsuzlaştırarak, hemen ölüm sonrası süreçte devam eder. Ebeveyn ölümü ani ya da beklenmedik olduğunda bile, ölüm öncesi süreçte bu derece değişiklik ya da stres yaşamadıkları için ölüm sonrası süreçteki zorluklara uyum sağlamaları daha kolay olabilmektedir (Elizur & Kaffman, 1983). Aynı zamanda ebeveyn ölümü ve defin periyodu boyunca çocukların deneyimlerinin ölüm sonrası işlevselliklerini etkileyebildiği; çocuğun cenaze yaşantısına hazırlanması (Worden, 1996), cenazeye katılıp katılmaması ya da ölen ebeveynin bedenini görmesine izin

verilip verilmemesi (Kranzler vd.,1990; akt. Raveis, Siegel & Karus, 1998) gibi alan koşulları da ölüm sonrası uyumla ilişkili bulunmuştur.

Ebeveyn ölümü yaşayan çocuklar arasında yasın süresi değişebilmektedir. Bazıları hemen kayıplarıyla yüzleşirken diğer çocuklar, duyguları inkâr ederek ya da agresyon (düşmanlık), regresyon (güvensizlik) ya da depresyon (çaresizlik) içinde duygularını dışa vurarak acı deneyimini geciktirir. Böyle bir durumda tek ebeveynin, üstü kapatılma ihtimali olan duyguların doğrudan ifade edilmesi noktasında çocukları cesaretlendirmesi önemlidir. Okulda da, yaslı çocuklar öfkeli davranışlar nedeniyle cezalandırılabilir ama bu durumda altta yatan acı gözden kaçar. Özellikle yaramazlık gibi nedenlerle yönlendirilen böyle bir çocuğa yönelik olarak psikolojik danışmanın çocuğun altta yatan duygularını keşfetmeye çalışması gereklidir (Pickhard, 1996).

Dowdney (2000), ergenlerde ebeveyn ölümü sonrasında depresyon ve suçluluğun küçük çocuklara göre daha çok görüldüğünü; okul çağı çocuklarının ruh sağlığı problemleri, düşük akademik başarı, düşük kendilik saygısı ve daha fazla dışsal kontrol odağı gibi olumsuz sonuçlar yaşayabildiğini belirtmiştir. Noppe ve Noppe (2004), ergenlerin yaşadıkları deneyimin kimse tarafından anlaşılamayacakları düşüncesiyle sosyal ortamlardan geri çekilebildiklerini ve yetişkinlerden daha çok acı yaşabildiklerini belirtmiştir.

Hayatta kalan ebeveynin de ölüm sonrası uygun yas acısını çocuklarıyla belli sınırlar dâhilinde yaşaması önemlidir. Böylelikle çocuklar, ebeveyn modelini izleyerek hayatın olumsuzluklarıyla nasıl mücadele edebileceğini öğrenebilmektedir. Böylece yas süreci aynı zamanda çocukların yasla birlikte yaşanan acının nasıl kabullenildiğini ve yavaş yavaş azalabildiğini görebildiği örnek niteliği taşıyan bir süreç haline gelir. Çocuklarını korumak adına acısını saklayan ebeveyn, istemeyerek de olsa bir şeylerin üzerini örtmeyi öğretir. Çocuklar kendi acısını kabullenme, ifade etme ve özgür bırakma noktasında cesaretsiz kalabilmektedir. (Pickhard, 1996). Kalan ebeveynin yas sürecini sağlıklı bir şekilde yaşayamaması ve artan sorumluluklarını (çocukların bakımı, evin düzeni vb.) yerine getirmede sıkıntılar yaşaması halinde çocuk her iki ebeveynini de kaybetmiş sayılabilmektedir (Melhem vd., 2004). Kalan ebeveynin sağladığı bakımın niteliği ve çocuğun temel fiziksel

ihtiyaçları ve duygusal destek gereksinimlerinin karşılanma derecesi de çocuğun uyumunu etkileyebilmektedir (Osterweis vd.,1984; Strength, 1991; Worden, 1996). Ölen kişi hakkında duyguların açıkça ifade edilmesi ve bilgi paylaşımıyla aile ilişkileri karakterize edildiğinde, ebeveyn ölümüne sağlıklı adaptasyonun ortaya çıkması daha olasıdır (Black & Urbanowicz, 1987). Ancak ebeveyn ölümü hakkında aile bireyleri iletişimden kaçındığında ya da iletişim yetersiz kaldığında karmaşık ya da patolojik yas riski ve diğer olası olumsuz sonuçlar artmaktadır (Black & Urbanowicz, 1987). Dahası, ölüm koşulları ve ölüm hakkında yeterli iletişim kurma konusunda ebeveyn başarısızlığı çocuk tarafından dışa vuran hareketlerle sonuçlanabilir (Rosenthal, 1980). Diğer bir aşırı durum ise, felaketzede bir anne ya da baba sadece kendi duygusal destek ihtiyacı için çocuklarına bağımlı durumda olursa çocuklar daha ağır bir yük taşıyabilir. Bu çocuklar kendi kayıp ihtiyaçlarını, kalan mutsuz ebeveynlerini hoşnut edebilmek adına feda edebilmektedir. Bu iki alternatif arasında bir orta yol bulunur. Kalan ebeveynin ağır yas süreci için dışsal kaynak bulması, bireysel olarak yaratılan bazı kayıpların çocuklarıyla paylaşılmasında yardımcı olabilmektedir (Pickhard, 1996).

Ölen ebeveyni ile çözülmemiş sorunları bulunan çocuk, ruhsal açıdan birçok soruna açık hale gelebilmektedir. Uygun bir ortamın hazırlanarak çocuğun sağlıklı bir yas tutmasının psikolojik uyumunu sağlayabileceği ve ölümün olumsuz etkilerinden korunabileceği belirtilmektedir (Hurd, 2004).

Günlük ortamdaki düzensizlikler ve günlük rutin belirsizlikler de çocuğun uyum zorluğunu arttırır (Osterweis vd., 1984). Ölüm sonrası yaşanan ekonomik zorluklar, taşınma, okul değişikliği, ebeveynin tekrar evlenmesi gibi birçok değişiklik uyum zorluklarını şiddetlendirebilmekte ve hayatın bilinmez ve kişisel kontrol dışında olduğuna yönelik inançları pekiştirebilmektedir (Ravels, Siegel & Karus, 1998).

Ebeveyn ölümünün ve bunun sonucunda ortaya çıkan sorunların (ebeveyn modelinden yoksunluk, sosyal destek azlığı vb.) tümüyle çocuğun tek başına mücadele etmesi, bilişsel gelişimi açısından oldukça zordur (Takeuchi vd., 2003). Dolayısıyla çocukların bu durumla başa çıkabilmeleri için ne olduğuyla ilgili doğru bilgilendirilmeleri, hayatta kalan ebeveynin ve sosyal çevrenin desteği gerekli

görülmektedir (Tremblay & Israel, 1998). Yıldız (2004) da, hayatta olan ebeveynin yaşamını kaldığı yerden sürdürmesinin, hayata ve geleceğe yönelik güvenilir mesajlar vermesinin çocukların ölüm sonrası yaşayacağı endişeleri azalttığını aksi halde çocuğun hayatta olan ebeveynin sorumluluğunu da almak durumunda kalabildiğini belirtmektedir.

Türkiye'de ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların duygusal ve sosyal yaşantılarına yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında da Toksoy (2005)'un araştırmasında, liseli ergenler üzerinde ebeveyn ölümünün psikososyal etkileri incelenmiştir. Sonuç olarak, 0-2 yaş grubunda ebeveyn ölümü yaşayan katılımcıların kendini gerçekleştirme düzeyi 2-7, 7-11 ve 11 ve üstü yaş grubundan daha düşük bulunmuştur. 2-7 ile 7-11 yaşları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ancak bu iki grubun kendini gerçekleştirme düzeyi 11 ve üstü yaş grubuna göre daha yüksek bulunmuştur. Ebeveyn ölümünü birinci derecede yakınlarından öğrenenlerin uyum düzeylerinin telefon ile haberdar edilenlerden ve ikinci derece yakınlarından bilgi alanlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Anne ölümü yaşayan ergenlerin psikotik belirtiler gösterme düzeyi de daha yüksek bulunmuştur. Son olarak ergenlerin ebeveynlerinin ölümünün üzerinden geçen zamana, ebeveynin ölüm biçimine, ebeveyn ölümünün bildirilme zamanına, ebeveyn ölümünden sonra psikososyal destek alıp almamalarına, ebeveyn ölümü sonrasında maddi destek alıp almamalarına, ebeveyn ölümü sonrası yaşam değişikliklerine bağlı olarak uyum düzeylerinin farklılaşmadığı bulunmuştur.

Vural (2015)'ın araştırmasında, ölüm ve boşanma sonucu tek ebeveynli çocukların travmatik yaşantıları karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, ebeveyn ölümü yaşayan çocuk ve ergenlerin travma sonrası stres düzeylerinin orta düzeyde, boşanma sonucu tek ebeveynli çocukların ve ergenlerin stres düzeylerinin ise ağır düzeyde olduğu; her iki grubun yalnızlık düzeyinin orta düzeyde olduğu; her iki grupta da yalnızlık düzeyi arttıkça travma sonrası stres düzeyinin arttığı; ebeveyn ölüm zamanı yaklaştıkça bireylerin travma sonrası stres düzeyinin arttığı; hayatta olan ebeveyninin tekrar evlenmesini istemeyen bireylerin hayatta olan ebeveynlerinin tekrar evlenmesini isteyenlere göre travma sonrası stres düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Erinç (2015)'in araştırmasında, sevgi evinde kalan, ebeveyn ölümü yaşamış ergenlerin benlik saygısı incelenmiştir. Babası ölen ergenlerin, annesi ölenlere göre baba ihtiyacını daha çok hissettikleri; 16-19 yaşları arasındaki korunmaya muhtaç ergenlerin depresif duygulanım problemlerinin, tartışmalara katılabilme becerilerinin, psişik izolasyon durumlarının 12-15 yaş arası ergenlere göre daha yüksek olduğu; kadınların eleştiriye duyarlılığının, psikosomatik belirtilerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu; erkeklerin kadınlara göre insanlara güven duyma düzeylerinin daha yüksek olduğu; yüksek gelire sahip korunmaya muhtaç ergenlerin düşük gelire sahip ergenlere göre benlik saygısı düzeyinin daha yüksek olduğu ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Güngörmüş (1986)'ün araştırmasında, ortaokul birinci sınıf öğrencilerinde baba yoksunluğunun benlik kavramına etkisi ve bu çocukların problemlerinin hangi alanlarda yoğunlaştığı incelenmiştir. Sonuç olarak, baba yoksunluğunun hem erkek hem kız öğrencilerin benlik kavramını olumsuz etkilediği, babasız çocukların babası olan çocuklara göre sorunlarının daha çok, kızlarda bu oranın daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu (2011)'nun tek ebeveynli aile yaşantılarına yönelik gerçekleştirdiği nitel araştırmada, hem ölüm hem boşanma sonucu tek ebeveynle yaşamanın çocukların sosyal hayatına genel olarak olumsuz yansıdığı; ilkokul döneminde tek ebeveynli olma sürecinde psikolojik destek almayan veya boşanma ya da ölüm sonrası birlikte kalınan ebeveynle sağlıklı iletişim kuramayan çocukların kendilerini yaşıtlarından farklı gördükleri; tek ebeveynle yaşamayı utanılacak bir durum olarak algıladıkları ve bundan dolayı çevreyle kurdukları iletişimi kısıtladıkları; tek ebeveynle yaşamaya başladıkları ilk zamanlarda daha çok içe kapandıkları; özellikle yaşı büyük erkek çocukların öfke kontrolünü sağlamakta zorlandığı; düşük SES grubundaki 15-17 yaşları arasındaki erkek çocukların alkol ve sigara kullandığı; kız çocuklarının yaşadıkları sürecin zorluğu nedeniyle intihar etme isteğinde ya da intihara teşebbüs ettikleri; çocuklar için çevre desteğinin önemli olduğu; okul başarılarının olumsuz etkilendiği özellikle düşük SES grubundaki erkek öğrencilerin okulu bırakıp iş hayatına atılabildikleri ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Sonuç olarak, konuyla ilgili çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, ölümün travmatik etkilerini düşünmek oldukça zor olsa da, bu trajedi aile üyelerinin başka türlü oluşmayacak gelişim formu içinde onları yıkamayacak bazı kazançlar elde etmesini sağlar. Ölümün bir başka tarafı ise özgürlüktür. Yeni fırsatlar için bazı seçenekler oluşabilir. Önceki sınırlılıklardan yeni serbestlikler doğabilir. Aynı zamanda ilk etapta ölen ebeveynle ilgili hatıralar acı verse de zamanla iyileştirici etki yaratır. Ortak bir kayıp etrafında herkesi birleştirir, bir ortak geçmiş bağı yaratır. Tekrar tekrar anlatılan hikâyeler, doğum günleri, yıldönümleri gibi özel zamanların hatırlatıcı etkisi, ailenin ortak belleğine ölen ebeveynin yerleşmesini sağlar. Bir zamanlar paylaştıkları duygusal bağ için kederi kıymet bilmeye dönüştürür (Pickhard, 1996).

2.3. TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN EĞİTİM YAŞANTILARI

Tek ebeveynli çocukların duygusal ve sosyal yaşantılarıyla ilgili fazla araştırmaya rastlanmasına rağmen aynı durum bu çocukların eğitsel ve maddi yaşantıları için geçerli değildir. Tek ebeveynli çocukların duygusal ve sosyal yaşantılarının araştırmalarda ele alınışlarına bakıldığında, bu çocukların içinde yaşadıkları aile yapısının farklılıklarına göre deneyimlerinin farklılaşabildiği biraz daha çok göz önünde bulundurulmuş olmasına rağmen aynı durum eğitim ve maddi yaşantılarının ele alınışlarında görülmemiştir. Bu çocukların eğitim ve maddi yaşantılarıyla ilgili hem spesifik olarak yapılmış çok az çalışmaya rastlanmış hem de bu çalışmalarda ağırlıklı olarak boşanmış ebeveyn çocuklarının yaşantılarına odaklanıldığı görülmüştür. Yapılan çalışmaların azlığı nedeniyle bu çocukların eğitsel ve maddi yaşantıları, aile yapı formlarına göre alt başlıklar açılmadan ele alınmıştır.

Tek ebeveynli çocukların eğitim yaşantılarıyla ilgili literatüre bakıldığında, ebeveyn ayrılığı ya da boşanması yaşayan çocukların iki ebeveyniyle yaşayan akranlarına göre genellikle daha zayıf ortalama sonuçlarına sahip olduğu ancak ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların iki ebeveyniyle yaşayan akranları kadar iyi sonuçlar ortaya koyabildiği belirtilmektedir (Crockett & Tripp, 1994). Amato ve Keith (1991) ise, ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların, akademik başarı, psikolojik uyum ve

benlik saygılarının iki ebeveyniyle yaşayanlara oranla daha düşük ancak boşanmış ebeveyn çocuklarından daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Özellikle tek ebeveynin anne olduğu ailelerde ekonomik yoksunluk nedeniyle çocukların akademik başarılarının düşük olduğu belirtilmektedir (McLanahan, 1985). Eğitsel malzemeler, kurs ihtiyacı gibi dışsal kaynaklara duyulan ihtiyacın sağlanamamasıyla bu çocuklarda iki ebeveyniyle yaşayan akranlarına göre daha düşük akademik başarı ve daha çok disiplin problemi görülebilmektedir (Allers, 1982). Aynı zamanda tek annelerin sorumluluklarının fazlalığı nedeniyle çocuklarının okul faaliyetlerinde daha az yer alabildiği ve çocuklarıyla ilgili daha düşük eğitsel beklenti içinde olabildiği belirtilmektedir (Furstenberg & Nord, 1985).

Tek ebeveynin baba olduğu ailelere bakıldığında ise sayılarının hızla artmasına rağmen bu ailelerdeki çocuklara yönelik araştırmaların daha az olduğu görülmektedir. Bu ailelerdeki çocukların akademik başarılarından öte duygusal yaşantılarına yönelik çalışmalar daha fazladır (Luepnitz, 1982; Rosen, 1979). Featherman ve Hauser (1978)'in araştırmasında, tek anneyle yaşayan çocukların tek babayla yaşayanlara göre akademik başarılarının daha yüksek olduğu; Mulkey, Crain ve Harrington (1992)'un araştırmasında, tek babayla yaşayan çocukların akademik başarılarının tek anneyle yaşayan çocuklardan daha yüksek ancak iki ebeveyniyle yaşayan çocuklardan daha düşük olduğu; Lee, Kushner ve Cho (2007)'nun araştırmasında ise iki grup arasında fark olmadığı sadece Lee ve Kushner (2008)'in araştırmasında olduğu gibi son derece ilgili tek babaların kızlarının akademik performansının diğer gruplardan (tek anne kızları, tek anne oğulları, tek baba oğulları) daha iyi olduğu bulunmuştur.

Ekonomik kaynaklarla tek ebeveynli çocukların akademik başarılarını değerlendirmenin yanında bazı araştırmacılar göz ardı edilen kişilerarası kaynaklara da önem vermiştir (Downey, 1994). Kişilerarası kaynaklar arasında, ebeveynin çocukla okul günleri hakkında konuşması, kurs/ders seçimini birlikte kararlaştırması, ebeveynin okul aktivitelerinde yer alması, okul planlamasını ve aktivite seçimlerini birlikte yapması ve ebeveyn süpervizyonu yer almaktadır (Rumberger vd., 1990). Okul terki ya da düşük okul başarısıyla ilgili durumlar ebeveynin okul aktivitelerini

yönetme ve süpervizyon konusunda düşük performans göstermesine bağlanabilmektedir. Ekonomik kaynakların sağlanması anlamında tek babaların daha iyi durumda, kişilerarası kaynakların sağlanmasında ise tek annelerin daha iyi oldukları belirtilmektedir. Dolayısıyla tek anneler maddi konularda daha çok sıkıntı yaşarken, tek babalar da ifade etme becerilerinde daha çok sıkıntı yaşayabilmektedir ve bu durum da çocukları farklı şekillerde etkilemektedir. Bir ebeveynin yokluğuyla eksik kalan roller, tek ebeveynli çocukların neden iki ebeveynli çocuklardan daha düşük akademik başarı gösterdiğinin nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir (Downey, 1994).

Garg, Melanson ve Levin (2007), tek ebeveynli çocukların daha düşük akademik öz-kavrama ve eğitsel amaçlara sahip olmalarını ebeveynin ev odaklı ve okul odaklı katılımının ve bu ailelerin sosyo-ekonomik düzeylerinin daha düşük düzeyde olmasıyla açıklamıştır. Bununla birlikte tek ebeveynin çocuğun eğitim sürecinde aktif rol almasının çocuğun akademik öz kavramını ve geleceğe yönelik hedeflerini yükselttiği belirtilmiştir.

Esen (2010)'in yaptığı çalışmada, boşanmış ebeveyn çocuklarının bütünlüğünü koruyan aile çocuklarına göre devamsızlıklarının daha çok olduğu, aile bireylerinin birbirlerine hoşgörülü olma eğilimlerinin daha düşük olduğu ve iki grubun SBS (Milli Eğitim Bakanlığının 2008-2013 yılları arasında ilköğretimden ortaöğretime geçiş için uyguladığı sistem) puanları arasında çok fark olmadığı bulunmuştur.

Altunbulak (2011)'ın yaptığı çalışmada ise, ilköğretim ikinci kademedeki boşanmış ve bütünlüğünü koruyan aile çocuklarının akademik başarılarının aile yapısına, ebeveynin eğitim ve gelir düzeyine, sınıf düzeyine, velayeti alan ebeveynin tekrar evlenme durumuna ve ayrı kalınan ebeveynle görüşme sıklığı değişkenlerine göre farklılaştığı bulunmuştur.

Birçok araştırma sonucu, çocukların eğitimindeki ebeveyn kontrolünün akademik başarıyla pozitif ilişkili olduğunu (Amato, 1991; Nock, 1988) ve zayıf ebeveyn kontrolünün, düşük akademik başarıya yordanabilen erken yaşta evlilik riskini gençlerde arttırabildiğini göstermektedir (Amato, 1991). Trajanowicz ve Morash (1987) da araştırmasında, tek ebeveynli ailelerin çocuklarını kontrol etmede zorlandıklarını ve bu durumdaki birçok çocuğun okulu bıraktığını ve asileştiğini

(Rankin & Kern, 1994) ya da olgunlaşmadan hamile kalabildiği belirtmiştir. Ancak tek ebeveynli çocukların akademik başarıları üzerinde ebeveyn kontrolünün etkisinin görülmediği araştırmalar da mevcuttur (Cherian & Malehase, 2000; Devall, Stoneman & Brody, 1986; Mulkey, Crain & Harrington, 1992).

Riala vd. (2003), tek ebeveynliğin çocuklarda akademik başarısızlığın nedeni olarak görülmemesi gerektiğini çünkü tek ebeveynliğin başka olumsuzluklarla (istenmeyen hamilelik, ailenin genişliği, düşük sosyal ekonomik düzey, annenin düşük eğitimi) birleştiği durumlarda akademik başarısızlığın görülebildiğini; hatta tek ebeveynliliğin bazı dezavantajlarına rağmen zorlu dönemler atlatıldıktan sonra tek ebeveynli çocukların akademik anlamda ilerleyebildikleri ve yüksek eğitim alabildikleri belirtilmiştir. Araştırmada çocuklarda görülen düşük eğitimin başlıca yordayıcıları tek ebeveynli aile arka planından çok annenin eğitim durumu ve ailenin geniş yapısı olarak bulunmuştur.

Sonuç olarak, okul ortamına daha çok dâhil olan tek ebeveynlerin çocuklarının bu anlamda problem yaşamaları daha az olasılık taşımaktadır. İmkânları daha çok olan ve ilgili tek ebeveynli ailelerde yetişen çocuklar kaliteli okullara gitme, özel ders alma, ders dışı etkinliklere katılma gibi konularda daha avantajlıdır (Benson & Roehlkopartain, 1993). Ancak ilgili araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde, çocukların düşük akademik başarı göstermelerinde tek ebeveynliğin tek başına etken olarak gösterildiği araştırmalar olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım hem toplumların hem alan çalışanlarının ve araştırmacıların önyargı geliştirmesinde etkili olmuştur. Hâlbuki yapılan bazı araştırmalarla ortaya konulmuştur ki tek ebeveynlik akademik başarıyı doğrudan olumlu ya da olumsuz etkilememektedir.

Boşanma sonucu tek ebeveynli çocuklarda, özellikle sağlıklı ebeveynlik koordinasyonu sağlayan ebeveynlere sahip, boşanma sonrası yaşam standartları çok fazla değişmeyen, akademik konularda desteklenen, ihtiyaçları dikkate alınan çocukların akademik başarılarının düşük olması beklenmemektedir. Hatta bu çocukların akademik başarılarının tartışmalı aile ortamında yaşayan çocuklardan daha yüksek olabileceği de düşünülmektedir.

Ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların akademik başarılarına yönelik değerlendirmelere bakıldığında ise, boşanma sonucu tek ebeveynli çocuklara yönelik değerlendirmelere göre daha olumlu bir bakışın olduğu görülmüştür. En önemli sebeplerden biri, ölen ebeveynin kendi isteğiyle aile ortamından ayrılmaması nedeniyle çocukların ölen ebeveynin tamamen kaybedildiği gerçeğini kabullenmeleridir. Oysa boşanmada bir ebeveyn kendi arzusuyla aile ortamından ayrılmaktadır. Dolayısıyla çocuk/çocuklar ayrı kaldıkları ebeveynlerini tamamen kaybetmediklerinin bilincinde olup neden beraber olamadıklarına dair soru işaretleriyle boğuşabilmektedir. Özellikle ayrı kalınan ebeveyn çocuğa/çocuklara yönelik yeterli ilgi ve bakımı göstermediğinde bunun sonucunda duygusal ve sosyal problemler yaşandığı ve dolayısıyla akademik başarıyı da olumsuz etkilediği görülmektedir. Ayrı kalınan ebeveynin nafaka ödememesi ya da düzensiz ödemesi, birlikte yaşanan ebeveynin çalışmaması ya da düşük gelirli bir işte çalışması, yeterli çevresel destek görememesi de hem ebeveynin okul ortamına yeterli zamanı ayıramamasına hem de okul için ayrılması gereken bütçenin yetersiz olmasına neden olmaktadır. Bu durum da ya çocukların akademik başarısızlık yaşamalarına ya da okul terkine yol açabilmektedir. Ölüm sonucu tek ebeveynli ailelerde ise, ölen ebeveyn babaysa genellikle maaşının ailesine ödenmesi nedeniyle büyük bir maddi zorluk yaşanmadığı görülmektedir. Ölenin anne olduğu durumlardaysa zaten evin geçimini sağlayan genellikle baba olduğu için maddi bir kayıp görülmeyebilmektedir. Aynı zamanda toplumlarda ölümün boşanmaya göre daha sempatik görünmesi (Pickhard, 1996), ebeveyn ölümünün yaşandığı aile bireylerine daha fazla maddi-manevi çevresel desteğin sağlanmasına neden olmaktadır. Bu durumun da ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların akademik başarılarında risk oluşturacak durumların azalmasında önemli etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

2.4. TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN EKONOMİK YAŞANTILARI

Tek ebeveynin anne ya da baba olduğu aileler fark etmeksizin tüm tek ebeveynli aileler belli zorluklar yaşamaktadır. Bu zorlukların başında sıklıkla maddi problem gelmektedir (Bornstein, 2002; Duncan & Hoffman, 1985). Tek annelerin düşük gelir seviyeleri nedeniyle (devlet tarafından sağlanan yetersiz ödemeler ve ayrı yaşayan babadan sağlanan çocuk desteğinin yetersizliği) yoksul olma olasılıkları

daha yüksektir (Garfinkel & McLanahan, 1986). Birçok tek ebeveynli aile krizin eşiğinde yaşamakta ve beklenmedik acil bir durumda daha büyük bir düşüş yaşayabilmektedir (Nichols, 2013).

Mueller ve Cooper (1986) özellikle tek ebeveynin anne olduğu ailelerde yetişen çocukların iki ebeveynin olduğu ailelerde yetişen akranlarına göre daha düşük eğitsel, mesleki ve ekonomik başarı eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Bu farklılıkların bir kısmı tek ebeveynli ailelerin ekonomik dezavantajlarından kaynaklanabilmektedir. Tek ebeveynli ailelerin bu anlamda yaşadıkları zorluklar arasında genellikle haneye giren gelirin düşüklüğü, zorunlu ihtiyaçların karşılanmasında yaşanılan güçlük, dışsal maddi desteğe ihtiyaç duyma ve kirada yaşama gibi durumlar yer almaktadır. Tek anneler daha düşük mesleki statüye sahip olma eğilimindedirler. Bunun en önemli sebeplerinden biri, bu ailelerin arka planında genellikle erken yaşta okul hayatını sonlandırıp anne olma ve ardından ayrılık ya da boşanma sürecinin yaşanmasıdır.

Eğitim düzeyinin yüksekliği daha çok iş fırsatı ve daha yüksek gelir elde etme potansiyeli yaratmaktadır. Ancak Amerika'da yaşayan tek ebeveynlerin eğitsel durumuna bakıldığında boşanmış tek ebeveynlerin %85'i en az lise mezunuyken, evlenmeden çocuk sahibi olan tek ebeveynlerde bu oran %60'ların altındadır. Tek ebeveynli her 10 çocuktan 6'sı fakirlik sınırında olup bu çocuklardan %78'i kiralık evlerde yaşamaktadır. Bunun sebebi ABD'de 7.4 milyon işsiz tek annenin yaşaması ve evlenmemiş annelerde işsizliğin boşanmış annelere göre daha çok görülmesidir (Vespa, Lewis & Kreider, 2013).

Michalopoulus ve Robins (2002)'in yaptığı çalışmada, özellikle daha fazla ebeveyn ilgisine ihtiyaç duyması nedeniyle 5 yaşın altında çocuğu olan tek annelerin daha çok çalışmamayı tercih ettiği görülmüştür. Kanadalı ve Amerikalı tek ebeveynli ailelerde çocuk bakım ödenekleri, çocuk-bakım ücretleri ve gelir miktarı; ebeveynin çalışma ve çocuk-bakım tercihleri üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir.

Aynı zamanda Manning ve Litchter (1996), Amerika'da yaklaşık 2.2 milyon çocuğun evlenmeden birlikte yaşayan çiftlerin olduğu ailelerde yaşadığını belirtmiştir. Bu çocukların yaklaşık 1/7'si, bir ebeveyni ve onun partneriyle

yaşamaktadır. Bu çocuklar potansiyel olarak iki bakım veren ve ekonomik destek sağlayan kişiyle yaşamalarına rağmen, ebeveyn kaynaklarının evli-ebeveynleriyle yaşayan çocuklarınkine yetişemediği görülmektedir.

Yeterli maddi imkânların sağlanamadığı durumlarda, çocukların gelişimsel sorunlar gösterme riski artabilmekte, çocuğun sağlığı ve aldığı bakım olumsuz şekilde etkilenebilmektedir (Williams, 1990).

Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu (2011)'nun yaptığı araştırmada da, tek anne ve tek babaların sıklıkla ekonomik zorluk çektiği; çocuklarının okul ihtiyaçlarını karşılayamama, çocukları dersaneye gönderememe, onlarla tatile çıkamama gibi problemler yaşadığı; özellikle düşük sosyo ekonomik düzeye sahip tek annelerin çalışmama ve nafaka alamama gibi sorunlar nedeniyle daha çok maddi zorluk yaşadığı; çoğu tek ebeveynli çocuğun da tek ebeveynli olduktan sonra okul, oyuncak, kıyafet ve sosyal aktivitelere katılım noktasında maddi zorluk yaşadığı görülmüştür.

Bank, Forgatch, Patterson ve Fetrow (1993)'un yaptığı çalışmada, düşük sosyo-ekonomik sınıfta yer alan boşanmış tek annelerin disiplin noktasında daha yetersiz olduğu görülmüştür. Aynı zamanda bu ebeveynlerin çocuklarının antisosyal davranışlar geliştirme riskinin yüksek olduğu belirtilmiştir.

Öztürk ve Aydıner Boylu (2013)'nun yaptığı araştırmada ise, %76.5'inin tek ebeveynin anne olduğu, %23.5'inin ise tek ebeveynin baba olduğu 119 aile yer almıştır. Bu ailelerin %38.7'si gelir düzeyinden memnun olmadığını ve kirada oturduğunu belirtmiştir. Finansal zorluklar arttıkça ailelerin yaşam doyumunda da düşüş yaşandığı sonucu bulunmuştur. Tek ebeveynlerin bu anlamda yaşadığı zorluğun çocuklar üzerinde de olumsuz etkiye neden olabileceği düşünülmektedir.

Aydıner Boylu (2014)'nun yaptığı araştırmada da, ebeveynin eğitim düzeyi, aylık gelir miktarı, gelir düzeyinden memnuniyet durumu ve çocuk sayısına göre ailelerin finansal sıkıntıları farklılık göstermektedir. Ailelerin yaşadığı finansal sıkıntının artmasıyla genel fonksiyonlarının da sağlıksızlaştığı sonucu bulunmuştur.

Sonuç olarak tek ebeveynli aile bireylerinin yaşadığı maddi ve bununla bağlantılı sorunların özellikle ebeveynlerin eğitim düzeyiyle ilişkili olduğu

düşünülmektedir. Ebeveynlerin düşük eğitim düzeyi beraberinde daha düşük gelirli iş imkânı ya da işsizliği getirmektedir. Kısır döngü niteliği taşıyan bu durum, tek ebeveynli çocukların da maddi problemler nedeniyle hem daha iyi bir bakım hem de daha iyi bir eğitim almalarını engelleyebilmekte ve bu nedenle bu çocukların ileride işsizlik ya da düşük gelirli işte çalışma olasılığı daha yüksek olabilmektedir. Bu çocukların gelecekte kuracakları ailelerin de ekonomik sorunlarla iç içe olma riski yüksektir. Dolayısıyla tek ebeveynli aile bireylerinin yaşadığı bu ciddi problem aynı zamanda çözülmesi gereken çok önemli toplumsal bir problem niteliği taşımaktadır.

2.5. TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Boşanma veya bir ebeveynin ölümü tüm aile bireylerinin etkilendiği zor süreçlerdir. Bu süreçlerin nasıl atlatıldığı ya da atlatılmaya çalışıldığı özellikle çocukların ruh sağlığı açısından önemlidir. Dolayısıyla aile üyelerinin süreçle başa çıkmada yaşayabildikleri zorluklara duyarlı olan araştırmacılar, sağlıklı başa çıkma yöntemlerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aşağıda boşanma ve ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklara yönelik bu anlamda yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

2.5.1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklara Yönelik Çalışmalar

Çocukların boşanma sürecine uyum sağlamalarına yönelik yurtdışında özellikle ABD'de oldukça fazla çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar arasında yer alan okul temelli önleyici programlar, çocukların hem duygusal anlamda hem de eğitsel anlamda yaşadıkları ya da yaşayabilecekleri olumsuzlukları gidermeye yönelik çalışmalardır (Albert Gillis, Pedro Carroll & Cowen, 1989; Burke & Van de Streek, 1989; Cowan, Cowan, Pruett & Pruett, 2007; Deutsch, 2008; D'Onofrio vd., 2007; Gilman, Schneider & Shulak, 2005; Pedro-Carol & Cowen, 1985; Pedro-Carol, Sutton & Wyman, 1999). Nitekim araştırma sonuçları bu programların uygulandığı boşanmış ebeveyn çocuklarının hem uyum problemlerinde azalma hem akademik başarılarında artış olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'de bu anlamda yapılan çalışmalar ise oldukça azdır. Bunlardan, Çamkuşu-Arifoğlu (2006)'nun çalışmasında, Çocuklar için Boşanmaya Uyum Programı'nın 9-12 yaşları arasında olan boşanmış ebeveyn çocuklarının boşanmaya uyum, kaygı ve depresyon düzeylerine etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda, program öncesine göre

çocukların boşanmaya uyum düzeylerinde anlamlı bir artış olduğu, sürekli kaygı, durumluk kaygı ve depresyon düzeylerinde de anlamlı bir düşüş olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla ilkokullarda bu programın uygulanması araştırmanın önerileri arasında yer almaktadır.

Şentürk-Aydın ve Nazlı (2014)'nın çalışmasında, 4. ve 5. sınıfta okuyan boşanmış ebeveyn çocuklarına yönelik hazırlanan Yaşam Becerileri Eğitim Programı'nın çocukların uyum düzeylerine etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak, program sonrası, çocukların uyum düzeylerinde anlamlı bir artış olduğu bulunmuştur. Boşanma sonrası süreçte çocukların uyum düzeylerini arttırmak amacıyla okul psikolojik danışmanlarının bu programdan yararlanmalarının faydalı olabileceği araştırmanın önerileri arasında yer almaktadır.

Şimşek-Yüksel (2006)'in çalışmasında ise, Ailede Boşanmanın Olumsuz Etkileri ile Baş Edebilme ve Benlik Saygısını Geliştirmeye Yönelik Grup Rehberliği Programı'nın 12-14 yaşları arasında olan boşanmış ebeveyn çocuklarının benlik saygılarına olan etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak, programın katılımcıların benlik saygılarını arttırdığı bulunmuştur.

Ancak boşanmış ebeveyn çocuklarına yönelik bu tarz uyum sağlamaya yönelik programlar etkili olsa da temel sorun ebeveynlerin sergilediği tutum ve davranışların çocuklar üzerinde önemli etkiler bıraktığı gerçeğidir. Dolayısıyla çoğu zaman boşanma sürecindeki ya da boşanmış ebeveynler arasındaki çatışmaların bitmemesi ve çocukların bu sürece tanıklığı, çocuklarda kalıcı hasara yol açabilmektedir. Dolayısıyla bu gerçeğin farkındalığıyla ABD'de geçen 20 yıl içinde, aile mahkeme sistemi tarafından aşamalı olarak gelişen alternatif çatışma çözme (ADR) programları gerçekleştirildi (Mitcham-Smith & Henry, 2007). Tipik müdahaleler; yasal işlem, danışmanlık, aile uzlaştırması ve ebeveynler için boşanma eğitimi programlarını içermektedir. Her yaklaşım fayda ve zarara sahiptir. Sadece mahkeme sisteminde değil aynı zamanda boşanmış ebeveynlerde de artış açıkça göstermektedir ki bu geleneksel metotlar çok çatışmalı ailelerin uzun süreli devam edecek pozitif değişim ihtiyaçlarını tamamen karşılamamaktadır (Austin, 2000; Barris, 2001; akt. Mitcham-Smith & Henry, 2007). Dolayısıyla ebeveynler arası çatışmayı azaltmaya

odaklanan ve böylece çocuklar üzerinde pozitif uyum sonuçlarının artmasını sağlayan bir alternatif çatışma çözme metodu olarak Ebeveynlik Koordinasyon (EK) programları oluşturulmuştur (Brewster vd., 2011; Lally & Higuchi, 2008).

Mahkeme rolünü (ebeveyn planları ve ziyaret koşullarını oluşturma), danışmanlık rolünü (danışmayı içeren arka plan) ve aile uzlaştırıcısını (çocukların paylaşımı ve yerleşim anlaşmazlıklarında rehberlik) kaynaştıran bu metot, büyük ölçüde çocuklarla ilgili çatışmaları azaltmayı, ebeveynler arası iletişimi ve destekleyici ebeveynliği güçlendirmeyi sağlamaktadır (akt. Cohen, 2011; Deutsch, 2008). Temel olarak, EK'in rolü, ebeveynler arasındaki çatışmaların çözümünde yardımcı olma, durgunluk hallerinde önerilerde bulunma, eğitim rehberliği sağlama, mahkeme tarafından tanımlanan alan içinde çalışma, yasal meselelerle ilgili taraflar için kararlar alma yoluyla tarafların ebeveynlik planlarını uygulamalarına yardımcı olmaktır (Mitcham-Smith & Henry, 2007).

EK, danışma ve terapiden birçok açıdan farklılık gösterse de bazı noktalarda ortaklıklar taşımaktadır. EK gizli olmayan; mahkeme tarafından belirlenen; çocukların ihtiyacına odaklanan; katılımcı tarafından değil koordinatör tarafından bırakılan; talimat; hedef yönelimli; sürede sınırlı; mahkemeye rapor verme zorunluluğu olan ve son derece yapılanmış özelliktedir. Son zamanlarda EK, artarak popüler olmakta ve boşanma öncesi ve sonrası ebeveyn çatışmalarının çözümünde yardımcı olacak başarılı bir müdahale olarak kullanımı giderek artmaktadır (Mitcham-Smith & Henry, 2007).

Türkiye'de de sosyal politikalar anlamında atılan önemli adımlardan biri, 2003 yılında çıkan bir kanunla kurulan aile mahkemelerinde, aile hukukundan ortaya çıkan davaların ve işlerin çözülmesine yeni bir yöntem getirilmesidir. Bu mahkemelerin görev alanı ayrılık, boşanma, nafaka, velayet gibi davalarla ve işlerle uğraşmaktır. Bu kanunun en önemli yönlerinden biri, aile mahkemelerinin bünyesinde tercihen; evli ve çocuğu olan, otuz yaş üstü, aile sorunları alanında yüksek eğitim yapmış birer pedagog, sosyal çalışmacı ve psikolog bulundurma zorunluluğudur. Aynı zamanda 1997 yılından itibaren SHÇEK bünyesinde açılmaya başlanan Aile Danışma

Merkezleri ailelere ekonomik, sosyal ve psikolojik problemlerle başa çıkma konusunda ücretsiz destek sunmaktadır (ASAGEM, 2011).

2.5.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklara Yönelik Çalışmalar

Literatürde yaslı aileler için tanımlanan müdahaleler, grup-odaklı stratejilerin egemenliği altındadır. Böylelikle, bu bölüm sıklıkla yaslı gruplarla bağlantılı hedeflerin ve metotların kısa açıklamalarını içermektedir.

Birçok büyük toplulukta, hem ebeveynlere hem çocuklara destek sağlayan yas grupları mevcuttur. Grupların ana hedefi, ebeveynlerin güçlenmesini sağlayarak hem kendilerinin hem çocuklarının sağlıklı bir gelişim göstermelerine yardımcı olmaktır. Bu gruplara, mahalli ya da devlet ruh sağlığı merkezlerini, devlet okullarını, hastaneleri ya da kiliseleri arayarak ulaşmak mümkündür (Pickhard, 1996). Kısmen kurumlaşmamış destek grupları; yas merkezleri, durumu kötü olanlar için yemek, kalacak yer sağlayan merkezler, kendine-yardım birlikleri vb. aracılığıyla yaslı ailelere yardımcı olmaktadır. Gruplar, güçlü bir destek kaynağı ve duyguların ifade edilmesini sağlamakta; katılımcılara kabul ve anlaşılma hissi vermekte; kayıp aşamaları hakkında eğitim olanağı sunmakta ve yasla birlikte yaşanan ağır değişikliklerle başa çıkılabileceğini öğretmektedir (Trembley & Israel, 1998).

Grupların çeşitliliği çoğunlukla içinde yaşanılan toplumun yapısal genişliğiyle ilgili olmaktadır. Büyük şehirlerde daha fazla destek gruplarının olması muhtemeldir (Pickhard, 1996). Sosyal desteği arttırmayı hedefleyen erişkin grupları, daimi, genellikle planlaştırılmamış görüşmeleri içeren toplantılarla sade bir şekilde yürütülmektedir. Bu gruplardan bazılarına bakıldığında; The National Organization of Single Parents (Ulusal Tek Ebeveynler Kuruluşu) Washington'da tek ebeveynlere yardım kaynakları, başvurular ve işsizlik yardımı konularında destek sunmaktadır. Parents Without Partners (Partnersiz Ebeveynler), tek ebeveynlere arkadaşlık ve destek ortamı sunmaktadır. Parents Anonymous (Adsız Ebeveynler), tek ebeveynlere her türlü yardımcı olacak ebeveynlik meselelerinin tartışılması için toplantılar düzenlemektedir. Tough Love (Zor Aşk), önemli kuralları ihlal eden ve ebeveyn kontrolüne uymayı reddeden çocukları olan tek ebeveynlere destek ve planlanmış bir program sağlamaktadır. Al-Anon grubu ise, çevresinde kimyasal

madde kullanma problemi olan biriyle yaşayanlara destek sağlamaktadır (Pickhard, 1996).

Çocuklara yönelik gruplar ise genellikle bu hedefleri bir görüşme kombinasyonu ve hikâyeler ya da müzik dinleme, sanat çalışmaları üretme ya da oyunlar oynama gibi daha planlanmış aktivitelerle gerçekleştirmektedir (Moody & Moody, 1991; Zambelli & DeRosa, 1992). Daha planlı yas müdahaleleri çoğunlukla paralel ebeveyn ve çocuk gruplarını içermekte ve eğitsel ve terapötik destek sunmayı ve dahası karşılıklı destek, fonksiyonlar amaçlamaktadır (Zambelli vd., 1988). Çocuklara sembolik bir şeklide, hayatta olanlar için ölümün ne demek olduğuna dair gelişimsel olarak uygun açıklamalar yapılmakta ve kendi dünyaları boyunca yaşam döngülerini anlamalarına yardımcı olunmaktadır. Kendi aile sistemlerindeki değişiklikleri ve oyunlar oynama, hikâyeler dinleme ya da resimler çizme yoluyla duygusal tepkilerini keşfetmeleri için cesaretlendirilmektedirler. Yaratıcı sanatlar çocuklara, acı, korku ya da utanma hislerinin ifadesinde, sembolik bir anlam sunmak amacıyla düşünülmektedir. Ebeveynler, ailelerindeki değişimler hakkında konuşma, yetişkin yasıyla ilgili bilgi edinme, yas tepkileri açısından çocuklarından ne umduklarını anlama gibi konularda daha doğrudan bir yaklaşım sergilemektedir (Trembley & Israel, 1998).

Türkiye'de ise hem tek ebeveynlere yönelik hem ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklara yönelik yeterli müdahale programlarının olmadığı görülmektedir. Bu çocuklara ve gençlere yönelik yapılan çalışmalardan biri olan Alıcı (2010)'nın çalışmasında, ebeveyni ölen ve travma sonrası stres bozukluğu ve anksiyete belirtileri gösteren 9-11 yaş aralığındaki 8 öğrenciye dışavurumcu tekniklere dayalı grupla psikolojik danışma programı uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların travma sonrası stres ve anksiyete düzeylerinde anlamlı düzeyde düşüş yaşandığı bulunmuştur.

Gizir (2006)'in araştırmasında ise, Worden (2001)'in geliştirdiği yas danışmanlığı modeli incelenmiştir. Bu amaçla model, ODTÜ Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi bünyesindeki yas sürecinde olan üniversite öğrencilerine uygulanmıştır. Sonuç olarak, modelin yas sürecinde olan gençlerin duygularını ifade edebilmelerinde, başa çıkma mekanizmalarını güçlendirmelerinde, yas sürecini tamamlamalarını kolaylaştırarak akademik çalışmalarına kısa sürede dönmelerini

sağlamada ve bu deneyimle beraber gelecekte yaşanabilecek kayıplara karşı sağlamlık kazanmalarında etkili işlevlerinin olduğu görülmüştür.

Aynı zamanda T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı merkezi birimlerinden Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, ekonomik yoksunluk nedeniyle korunmaya ihtiyaç duyan çocuklara, gençlere ve ailelerine ekonomik destek ve farklı destekleyici sosyal hizmet uygulamaları sunarak, ailelerin dağılmadan yaşamalarına imkân sağlamaktadır. Bu yardımların temel amacı ise bireylerin kendi kendilerine yetebilme durumuna getirilmeleridir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Resmi Sayfası, 2017). Birçok tek ebeveynli ailenin yoksulluk sınırında yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda (Nichols, 2013) bu uygulamanın Türkiye'de yaşayan tek ebeveynli aile bireylerine anlamlı bir katkı sağladığı söylenebilir. Bazı vakıf ve kuruluşlar da ebeveyn ölümü sonucu tek ebeveynli çocuklara yönelik yardım kampanyaları düzenlemekte (örn. MEB destekli 'her sınıfın bir yetim kardeşi var!' projesi) ve eğitim, sağlık, gıda, barınma vb. konularda destek sunmaktadır.

BÖLÜM III. YÖNTEM

3.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Bu araştırmanın amacı tek ebeveynli çocukların aile yaşantılarına ilişkin duygularını, düşüncelerini, deneyimlerini ve yaşantılarına etkilerini çocukların anlatılarında yarattıkları anlamlar aracılığıyla ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın bu amacını gerçekleştirmek için nitel araştırma geleneği içinde yer alan fenomenolojik yöntem kullanılmıştır.

3.1.1. Fenomenolojik Yöntem

Nitel araştırma, insanların yaşam biçimlerini, hikâyelerini, davranışlarını, toplumsal değişimi ve örgütsel yapıları anlamaya yönelik bilgi oluşturma sürecidir (Strauss & Corbin, 1990; akt. Özdemir, 2010). Storey (2007) de olaylara yönelik bireylerin öznel perspektiflerini keşfetmeyi hedefleyen nitel araştırmayı bu yönüyle nicel araştırmadan üstün görmektedir. Nitel araştırma, araştırmacı tarafından gerçekliğin kurulmasını, söz konusu gerçeklikle etkileşim halinde olmasını, araştırmacının kendi bakış açısına göre kavranmasını ve araştırma raporunda öznel bir dil kullanmasını gerektirmektedir (Creswell, 1994). Nitel araştırmada, küçük bir çalışma grubuyla bir olgunun betimlenmesi, yorumlanması ve anlaşılması hedeflenmekte ve veriden teoriye doğru bir süreç yaşanmaktadır (Henwood, 1996).

Bu araştırmanın yöntemi olan fenomenolojik yöntem de, nitel araştırma geleneğinde yer almaktadır. Fenomenolojik çalışmanın amacı hipotezleri test etmek ve bulguları bir popülasyona genellemek değil, açık olayları ya da davranışları tanımlamanın aksine katılımcıların deneyimledikleri anlamlara odaklanmaktır (Senter & Caldwell, 2002). Fenomenolojik çalışmalar farkına varılan ancak derinlemesine bilgi sahibi olunmayan olgular üzerinden anlamların elde edilmesini sağlamaktadır. Fenomenolojistler bir fenomeni deneyimleyen bütün katılımcıların ortak özelliklerinin tanımlanmasına odaklanmaktadır (örn. keder evrensel bir deneyimdir). Fenomenolojinin temel amacı bir fenomenle ilgili bireysel deneyimleri evrensel nitelikteki bir çalışmaya indirgemektir. Bu amaçla nitel araştırmacılar fenomeni tanımlamaktadır (akt. Creswell, 2016, s. 77; van Manen, 1990). Polkinghorne (1989)'a göre de fenomenolojik araştırmanın ana formatında

araştırmacı: (a) aynı olayı deneyimleyen ya da deneyimlemiş kişilerden derinlemesine incelenmemiş anlatılar derlemeli, (b) deneyimin ortak öğelerini ya da yapılarını kavramak için bu anlatıları analiz etmeli ve (c) deneyimin açık betimlemesini yapmak için bir tasvir oluşturmalıdır.

Fenomenolojik yöntemi kullanan araştırmacı, katılımcıların söylediklerinden onların duygularını ve düşüncelerini anlamaya, yorumlamaya çalışmaktadır. Araştırmacı sırasıyla araştırma sorusunu oluşturmakta, çalışma grubunu belirlemekte, verileri toplamakta ve analiz işlem basamaklarını uygulamaktadır. Çalışma grubunun oluşturulmasında az sayıda katılımcı tercih edilmektedir. Bunun en önemli sebebi araştırmacının incelenen durum ya da olaya ilişkin derinlemesine analiz yapma isteğidir. Fenomenolojik yöntemi kullanan araştırmacılar veri toplamak için zaman zaman odak grup görüşmelerini de kullanmasına rağmen genellikle bireysel görüşmeyi tercih etmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği görüşmelerde kullanılmaktadır. Görüşmelerin tamamlanmasıyla birlikte kaydedilen veriler araştırmanın amacı doğrultusunda analiz edilmektedir. Öncelikli olarak araştırmacı birbirine benzer verileri gruplandırarak kategoriler oluşturmakta ve ardından bunlara dayalı olarak temaları belirlemektedir. Gerekli kontrollerin ardından son aşamada ise araştırmacı fenomenle ilgili katılımcıların algılarını ve deneyimlerini yorumlayarak bütüncül bir betimleme yapmaktadır (Smith & Eatough, 2007). Bu betimleme, katılımcıların 'neyi', 'nasıl' deneyimlediklerini içermektedir (akt. Creswell, 2016; Moustakas, 1994).

Bu araştırmada da tek ebeveynli çocukların tek ebeveynliği nasıl yaşadıkları ve anlamlandırdıkları, yaşadıkları deneyimler ve düşünceler çerçevesinde incelendiğinden yöntemsel olarak fenomenolojik bir bakış açısı tercih edilmiştir.

3.2. ÇALIŞMA GRUBU

Araştırmanın çalışma grubu ölçüt örnekleme yöntemiyle oluşturulmuştur. Bu yöntemin temelinde önceden belirlenmiş ölçütleri karşılayan tüm durumların çalışılması yer almaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2008). Çalışma grubunun oluşturulmasında, boşanma ya da ölüm sonucu tek ebeveynli aile ortamında yaşama,

İstanbul'da ikamet etme ve lise eğitimine devam etme kriterleri dikkate alınmıştır. Katılımcı sayısında veri doygunluğuna ulaşılması belirleyici olmuştur.

Araştırmanın çalışma grubunda İstanbul'da ikamet eden 21 tek ebeveynli lise öğrencisi yer almıştır. Bu öğrencilerden boşanma sonucu tek ebeveynli olanların sayısı 11, ölüm sonucu tek ebeveynli olanların sayısı ise 10'dur. Çalışma grubuna ait demografik bilgiler bulgular bölümünde tablo olarak verilmiştir.

3.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Katılımcılara ait demografik bilgilere ve boşanma/ölüm süreciyle ilgili bazı bilgilere ulaşmak, katılımcılar hakkında geniş kapsamlı bilgi edinmek ve görüşme sorularına verilen cevaplarla tutarlılığına bakmak amacıyla araştırmacı tarafından iki form hazırlanmıştır. Bunlar; boşanma sonucu tek ebeveynli çocuklara yönelik bilgi formu (Ek-1) ve ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklara yönelik bilgi formu'dur (Ek-2). Bu formların hazırlanmasında alandaki üç öğretim üyesinden ve iki uzman psikolojik danışmandan görüş alınmıştır. Alınan görüşler doğrultusunda araştırmacı bilgi formlarındaki soruları oluşturmak için sırasıyla literatür taraması ve iki tek ebeveynle tek ebeveynliğin çocuklarının yaşamlarına olan etkisi üzerine bireysel görüşmeler yapmıştır. Formlar tamamlandıktan sonra soruların anlaşılırlığını ve işlevselliğini değerlendirmek için üç tek ebeveynli lise öğrencisiyle ön görüşme yapılmıştır. Ön görüşmelerin ardından daha önce görüşlerine başvurulan uzmanlarla tekrar görüşülerek gerekli düzeltmeler yapılmış ve kişisel bilgi formlarının son şekli verilmiştir.

Aynı zamanda bu araştırma nitel araştırma geleneğinde yer alan fenomenolojik yöntemle gerçekleştirildiği için bu yöntemde yer alan 'yarı yapılandırılmış görüşme' tekniği kullanılmıştır. Katılımcılara yönelik hazırlanan açık uçlu yarı yapılandırılmış görüşme sorularının belirlenmesinde, pilot uygulamada araştırmacı tarafından hazırlanan bilgi formlarına verilen cevaplardan yararlanılmış ve alandaki üç öğretim üyesinden görüş alınmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler esnasında araştırmacı doğal gözlem yapmıştır.

3.4. UYGULAMA

Yarı yapılandırılmış görüşmelerin yapılması için bazı öğretmenler (özellikle rehber öğretmenler) aracılığıyla tek ebeveynli lise öğrencileri tespit edilmiştir. Ardından araştırmacı gönüllü olan öğrencilerden 18 yaşın altında olanların velilerine ulaşarak araştırmanın amacından bahsetmiştir. İzni alınan velilere araştırmacı tarafından hazırlanan veli onay formu imzalatılmıştır. Böylelikle çalışma grubundaki öğrencilerle onların kendilerini rahat hissedeceği elverişli ortamlarda (örn. ev, ofis) bireysel görüşmeler yapılmıştır. Uygulama öncesi öğrencilere araştırmanın amacı, etik ilkeler ve uygulama aşamalarıyla ilgili bilgi verilmiştir. Yapılan bilgilendirmenin ardından öğrenciler yaklaşık 10 dakika süren kişisel bilgi formunu doldurmuştur. Ardından öğrencilerin izni doğrultusunda ses kaydı yapılarak yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bazı görüşmeler 1 saate yakın sürerken bazıları da ortalama 10-30 dakika sürmüştür. Görüşmelerin ardından psikolojik desteğe ihtiyacı olduğu düşünülen öğrencilerin rehber öğretmenlerine ulaşılarak konuyla ilgili yardım istenmiştir.

3.5. VERİLERİN ANALİZİ

İlk olarak katılımcılardan ses kaydı aracılığıyla elde edilen verilerin deşifresi yapılmıştır. Verilerin analiz aşamasında kapsamlı analiz birimlerinden (örn. önemli açıklamalar) daha geniş birimlere doğru giden (örn. birimlerin anlamı) ve ardından katılımcıların ‘neyi’ ‘nasıl’ deneyimlediklerinin detaylı betimlenmesine doğru ilerleyen sistematik bir süreç izlenmiştir. İfadelerdeki benzerlikler belirlenerek temalar ve kategoriler oluşturulmuştur. İlişkili görülen temalar aralarında gruplanıp kategoriler oluşturulurken bazı ögeler çıkarılmıştır. Sonuç olarak, ‘neyin’, ‘nasıl’ deneyimlendiğini bütünleştiren fenomenoloji, katılımcıların deneyimlerinin özünün tartışıldığı betimleyici bir bölümle tamamlanmıştır.

Fenomenolojik veri analizinde araştırmacı, verileri topladıktan sonra analiz aşamasında veriye gitmekte (bireysel görüşme dökümleri) ve fenomenin nasıl deneyimlendiğini anlamayı sağlayan önemli açıklamalar ve alıntılar yapmaktadır.

Bu adım, *anahtar ifadelerin listelenmesi* olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacı sonraki adımda bu ifadelerden yola çıkarak temalar içinde *anlam kümeleri* oluşturmaktadır (akt. Creswell, 2016; Moustakas, 1994). Bu açıklamalar ve temalar sonraki aşamada katılımcıların deneyimleriyle ilgili betimleyici yazı yazılırken (*dokusal betimleme*) ve aynı zamanda katılımcılar tarafından fenomenin deneyimlenme şekillerini etkileyen bağlam ile ilgili betimleme yapılırken de kullanılmaktadır (*yapısal betimleme*) (Creswell, 2016). Yapısal ve dokusal tanımlamalardan sonra araştırmacı *değişmez yapı* olarak tanımlanan, fenomenin özünü ortaya koyan, karma bir betimleme yapmaktadır. Bu betimleme ortak deneyimlere odaklanmaktadır (Polkinghorne, 1989).

Araştırmanın geçerliği içinse nitel araştırmada yer alan *meslektaş teyidi* (Yıldırım & Şimşek, 2008) yöntemine başvurulmuştur. Ses kayıtlarının deşifreleri tamamlanıp kodlama aşamasına geçildiğinde nitel araştırma deneyimine güvenilen bir uzman psikolojik danışmandan destek alınmıştır. Kodlama öncesi araştırmacı ve destek alınan uzman görüş alışverişi yaparak nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine karar vermiş ardından araştırmacı kodlamaları tamamlamıştır. Diğer uzman da sonrasında kodları kontrol ederek birtakım değişiklikler önermiştir. Görüş birliğine varılan noktada önce kategoriler oluşturulmuş ardından temalara varılmıştır. Son olarak da tez danışmanı hem tüm deşifreleri okumuş hem tüm kodları, kategorileri ve temaları kontrol etmiştir. Tez danışmanının da önerileriyle bazı değişiklikler yapılmış ve temaların son hali tamamlanmıştır. Geçerliğin sağlanması için aynı zamanda bulgularda doğrudan alıntılara da yer verilmiş ve bunlardan yola çıkarak sonuçlar değerlendirilmiştir.

Meslektaş teyidi aynı zamanda araştırmanın iç güvenirliğini de etkilemiştir. Diğer iç güvenirlik adımları ise araştırma sorularının açık bir şekilde ifade edilmiş olması ve geçerli olmayan verilerin ayıklanmasıdır. Dış güvenirliğin sağlanması için katılımcılar açık bir biçimde tanımlanmış, veri toplama ve analiz yöntemleriyle ilgili detaylı açıklamalar yapılmıştır. Son olarak araştırmanın geçerliğini ve güvenirliğini arttırmak amacıyla *çeşitleme* stratejisi (Yıldırım & Şimşek, 2008) kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan bilgi formlarıyla hem veri çeşitliliği arttırılmış hem verilerin birbirini teyit etmesi sağlanmıştır.

BÖLÜM IV. BULGULAR

Bu bölümde öncelikli olarak katılımcılara ait demografik bilgiler tablolar halinde verilmiştir. Ardından tek ebeveynli çocukların yaşam deneyimlerine odaklanan bu çalışmada katılımcılardan elde edilen bulgular, boşanma sonucu tek ebeveynli çocukların yaşam deneyimleri ve ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların yaşam deneyimleri şeklinde gruplandırılarak, bu gruplar altında temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Bu araştırmada tek ebeveynli çocukların tek ebeveynliği nasıl yaşadıkları ve anlamlandırdıkları, yaşadıkları deneyimler ve düşünceler çerçevesinde incelendiğinden fenomenolojik yöntem kullanılmıştır. Fenomenolojik yöntemde yer alan betimsel analiz ve içerik analiz yöntemleri kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen temalar araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara yöneltilen her sorunun altında verilmiştir. Son olarak, araştırmacının bireysel görüşmeler sonucunda edindiği izlenimler araştırmacı notları kapsamında ele alınmıştır.

4.1. ÇALIŞMA GRUBUNA AİT DEMOGRAFİK BİLGİLER

Bu bölümde çalışma grubunda yer alan boşanma sonucu tek ebeveynli çocukların ve ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların demografik bilgileri ayrı tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

	B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7	B8	B9	B10	B11
Cinsiyet	Erkek	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Kadın	Kadın	Kadın	Kadın	Kadın	Erkek
Yaş	17	17	18	14	16	16	16	16	17	16	15
Boşanmanın Olduğu Yaş	8	11	5	9	12	7	4	6	12	13	1
Birlikte Kalınan Ebeveyn	Anne	Anne	Anne	Anne-Baba	Baba	Anne	Anne	Anne	Anne	Baba	Anne
Ayrı Kalınan Ebeveynle Görüşme Sıklığı	Yılda birkaç kez	Görüşmüyorlar	Haftada en az 1 kez	Haftada 3 gün babayla	Görüşmüyorlar	Görüşmüyorlar	Görüşmüyor Lar	Yılda birkaç kez	Görüşmüyorlar	Haftada 1 kez	Ayda 1-2 kez
Kardeş Sayısı	0	1	0	0	1	1	2	1	4+	0	1
Okul	Ana. Lisesi	MTAL	MTAL	Temel Lise	Fen Lisesi	Ana. Sağlık Meslek Lisesi	MTAL	MTAL	MTAL	MTAL	Özel Sağlık Mes. Lisesi
Sınıf Tekrarı	Yok	Var	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
En Son Başarı Puanı	60.00-70.00	50.00-60.00	70.00-85.00	70.00-85.00	70.00-85.00	50.00-60.00	60.00-70.00	60.00-70.00	60.00-70.00	50.00-60.00	60.00-70.00
Ekonomik Durum	Orta	Orta	Çok İyi	İyi	İyi	Orta	Orta	İyi	Kötü	İyi	Orta
Birlikte Kalınan Ebeveynin Eğitimi	Üniversite	Lise	Üniversite	Üniversite	Lise	İlkokul	Orta Okul	Lise	Yok	İlkokul	İlkokul
Birlikte Kalınan Ebeveynin Mesleği	Öğretmen	Muhasebeci	Muhasebeci	Öğretmen	Belirtilmemiş	Muhasebeci	Ev Hanımı	Esnaf	Temizlik Görevlisi	Camcı	Temizlik Görevlisi

Tablo 1 genel olarak değerlendirildiğinde: boşanma sonucu tek ebeveynli katılımcıların 4'ü erkek, 7'si kadın'dır; 8'i anneyle, 2'si babayla ve 1'i her iki ebeveyniyle birlikte kalmaktadır; 5'i ayrı olduğu ebeveynle hiç görüşmezken 2 kişi yılda birkaç defa, 1 kişi iki haftada bir, 1 kişi haftada bir ve 2 kişi haftada 3-4 defa görüşmektedir ve 3'ü sınıf tekrarı yapmıştır.

Tablo 2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6	Ö7	Ö8	Ö9	Ö10
Cinsiyet	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Erkek	Kadın	Kadın	Kadın	Kadın
Yaş	18	17	18	15	15	17	14	16	15	17
Ölen Ebeveyn	Baba	Baba	Baba	Baba	Anne	Baba	Baba	Anne	Baba	Baba
Ebeveyn Ölümünün Yaşandığı Yaş	4	14	5	1	13	12	2	10	14	10
Kardeş Sayısı	4+	4+	2	4+	2	2	1	2	4+	4+
Okul	MTAL	MTAL	MTAL	Fen Lisesi	Fen Lisesi	Fen Lisesi	Fen Lisesi	MTAL	MTAL	Ana. İmam Hatip L.
Sınıf Tekrarı	Var	Yok	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
En Son Başarı Puanı	60.00-70.00	50.00-60.00	70.00-85.00	85.00-100	70.00 - 85.00	85.00-100	85.00-100	60.00-70.00	70.00-85.00	70.00-85.00
Ekonomik Durum	Kötü	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	İyi	İyi	Orta	Orta
Hayatta Olan Ebeveynin Eğitimi	Okur-Yazar	Yok	Üniversite	Yok	Lise	Orta Okul	Üniversite	Lise	İlkokul	Ortaokul
Hayatta Olan Ebeveynin Mesleği	Ev Hanımı	Ev Hanımı	Doğal ev ürünleri yapımı	Ev Hanımı	İşçi	Ev Hanımı	Savcı Sekreteri	Esnaf	Ev Hanımı	Ev Hanımı

Tablo 2 genel olarak değerlendirildiğinde: ölüm sonucu tek ebeveynli katılımcıların 4'ü erkek, 6'sı kadın'dır; 8'i baba kaybı, 2'si anne kaybı yaşamıştır; 4'ü ebeveyn kaybını 1-5 yaşlarında, 6'sı 10-14 yaşlarında yaşamıştır ve 2'si sınıf tekrarı yapmıştır.

4.2. BOŞANMA SONUCU TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLAR İLE YAPILAN GÖRÜŞMELERDEN ORTAYA ÇIKAN TEMALAR

Bu bölümde elde edilen temalar araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara yöneltilen her sorunun altında verilmiştir.

Soru 1. Sana göre 'aile' kavramı ne anlam ifade ediyor?

Araştırmanın ilk sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, boşanmış ebeveyn çocuklarının 'aile' kavramına yükledikleri anlam *niceliksel ve niteliksel tanımlama* teması altında ele alınmıştır.

1. Niceliksel ve Niteliksel Tanımlama

Tema kendi içinde alt temalara ayrılmaktadır. Bu alt temalar çekirdek/geniş aile ve duygusal ve paylaşımsal olarak sıralanmaktadır.

1.1. Çekirdek/Geniş Aile

Katılımcılar arasında aile kavramına yönelik geleneksel çekirdek/geniş aile tanımı yapanların olduğu görülmüştür.

'Anne, baba ve çocuktan oluşan bir kurum.'(B-3)

'Annenin, babanın, babaannenin, anneannenin, dedenin…'(B-4)

'Aile işte, kardeşlerden, anneden, babadan oluşan bir birim.'(B-9)

1.2. Duygusal ve Paylaşımsal

Katılımcıların büyük bir kısmının aile kavramına yönelik açıklama yaparken kendi ailelerinde yaşadıkları olumlu/olumsuz duygu ve deneyimlerin etkisinde kaldıkları görülmüştür. Aile kavramının ne olduğundan öte kendi aile yaşantılarına odaklanmışlardır. Özellikle aile içindeki birlik beraberliğe vurgu yapıldığı ve kan bağından geniş anlamlar yüklendiği dikkat çekmiştir.

'Aile kavramı birlik beraberliktir.' (B-2)

'Sevgi bağı… Kan bağı değil kesinlikle. Birbirini seven insanlar yani.'(B-5)

'Mutluluk, huzur, birlikte kararlar alma, birlikte hareket etme.' (B-8)

Soru 2. Tek ebeveynle yaşamak sana göre ne anlam ifade ediyor?

Araştırmanın ikinci sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, boşanmış ebeveyn çocuklarının tek ebeveynle yaşamaya yönelik düşünceleri ve algıları *tek ebeveynle ilişkiye bağlı olarak* ve *ekonomik nedenler* temaları altında ele alınmıştır.

1. Tek Ebeveynle İlişkiye Bağlı Olarak

Tema kendi içinde alt temalara ayrılmaktadır. Bu alt temalar olumlu ilişki ve olumsuz ilişki olarak sıralanmaktadır.

1.1. Olumlu İlişki

Yapılan görüşmelerde bazı katılımcıların özellikle birlikte yaşadığı ebeveynle aralarındaki ilişkinin güçlü olması nedeniyle tek ebeveynle yaşamaya pozitif anlam yüklediği görülmektedir. Bu katılımcıların birleştikleri nokta, iki ebeveynin tartışmalarına tanıklık edip kalitesiz bir ortamda yaşamaktansa tek ebeveynin sağlıklı tutumuyla huzurlu bir şekilde yaşamanın daha nitelikli olduğudur.

'Gayet mutluyum şu an annemle ve hani keşke babamla yaşasaydım da demiyorum pek.' (B-1)

'Babam evlendiği için başka bir evde yaşıyordu. Onunla yaşamıyordum. Yani ne bileyim annemle daha böyle samimiyiz, ne bileyim işte her şeyimi paylaşabiliyorum, güvenebiliyorum.'(B-7)

1.2. Olumsuz İlişki

Bu alt temada bazı katılımcıların hem birlikte yaşadığı ebeveynle hem ayrı kaldığı ebeveynle olumsuz ilişki içinde olması, tek ebeveynle yaşamaya yönelik negatif anlam yüklemelerine sebep olmaktadır. Bu katılımcıların ebeveynleri tarafından ihtiyaç duydukları sevgi, saygı, bakım ve güvenin yeterli bir şekilde sağlanamaması nedeniyle bastırmaya çalıştıkları yoğun bir öfke dikkat çekmiştir.

'Hani derler ya annem hem anne olmak istedi hem baba olmak istedi bize. Ama bunu yapamadı yani. Maddi olarak belki yaptı evet, çok şey verdi. Belki babamın bize verebileceği şeylerin çoğunu verdi ama hani nasıl desem o sevgiyi, o şeyi veremedi hiçbir zaman. Veremez de zaten.'(B-6)

'Bazılarının aileleri, anne-babaları hani bazılarının, mutlaka iyi geçiniyordur zaten. Hani ben de böyle olmasını isterdim. Ama olmadı işte.'(B-9)

2. Ekonomik Nedenler

Yapılan görüşmelerde bazı katılımcılar ebeveynlerinin boşanmasının ardından maddi sıkıntı çektiklerini, birlikte yaşadıkları ebeveynlerinin daha çok çalışmak zorunda kaldığını ve yüklerinin arttığını, zaman içerisinde bu sıkıntının geçtiğini belirtmiştir. Bazı katılımcılar ise bu maddi sıkıntının hâlâ devam ettiğini ve kendilerinde de sorumluluk hissinin artmasına neden olduğunu belirtmiştir.

'Bu sefer başta baba yoksa evde erkek çocuk varsa… Anne de zaten çalışıyor, çocuk da okuyorsa zaten üstüne belli bir sorumluluk yükleniyor. Mesela ben genç bir çocuğum. Hafta sonu çalışıyorum. Eve biraz olsun yardımım olsun.'(B-2)

Soru 3. Birlikte yaşadığın anne/babanla ilişkin nasıl?

Araştırmanın üçüncü sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, boşanmış ebeveyn çocuklarının birlikte yaşadıkları ebeveynlerine yönelik düşünceleri ve algıları *çatışmalı ve yetersiz ilişki* ve *tatmin edici ilişki* temaları altında ele alınmıştır.

1. Çatışmalı ve Yetersiz İlişki

Yapılan görüşmelerde bazı katılımcıların ebeveynleri tarafından anlaşılamaması, ebeveynin ev içindeki düzeni sağlamada yetersiz kalması, ebeveynin baskın kurallarının olması, boşanmanın ardından ebeveyn ilgisinin azalması, iki ebeveyn arasında bırakılması gibi nedenlerle ebeveyn-çocuk çatışmalarının olduğu ve öfkenin hâkim olduğu ilişkilerin yaşandığı görülmüştür.

'Normalde argo kelime duyamaz dışarıdakiler. Ben anneme karşı kullanıyorum. Hata biliyorum. Ben de son dönemde kullanmaya başladım ama elimde olan bir şey değil. Hopluyor sinirlerim, dayanamıyorum.'(B-2)

'Önceden anneme karşı bir öfkem yoktu. Sadece öfkem babamaydı. Hani annemle babam ayrı, babam bizi hani mesela ben küçükken hep şöyle derdim, babam bize bu kötülüğü yapıp gitti. Ya benim annem zaten kendi normal bir annenin verebileceği sevgiyi de vermedi bana.'(B-6)

2. Tatmin Edici İlişki

Bu temada ise katılımcıların birlikte yaşadıkları ebeveyne yönelik güven duygusunun baskınlığı görülmüştür. Olumlu ilişkilerinin olduğunu belirten katılımcılardan bazıları aynı zamanda ortak etkinlikler yapmalarının da aralarındaki bağı güçlendirdiğini belirtmiştir.

'Gayet iyi anlaşıyoruz.'(B-5)

'Gayet iyi, arkadaş gibiyiz. Birlikte sinemaya gidiyoruz, alışveriş yapıyoruz, yani ne bileyim kuzenlerime gidiyoruz. Normal arkadaş gibiyiz. Şakalaşıyoruz falan.'(B-7)

Soru 4. Sana göre tek ebeveynle yaşamanın avantajları ve dezavantajları neler?

Araştırmanın dördüncü sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, boşanmış ebeveyn çocuklarının tek ebeveynle yaşamanın avantajlarına ve dezavantajlarına yönelik düşünceleri ve algıları *ebeveynlerden iki taraflı destek ağı, tek ebeveynde rol birleşmesi* ve *anne/baba rol beklentisi ve yetersiz destek ağı* temaları altında ele alınmıştır.

1. **Ebeveynlerden İki Taraflı Destek Ağı**

Bu alt temada katılımcılardan bazıları ebeveynlerinin boşanmasının ardından her iki ebeveyn desteğinin kesintiye uğramadığından ve ihtiyaç duyulan zamanlarda her iki ebeveyne de ulaşabilmenin avantajından bahsetmiştir. Gerek ortak etkinliklerin yapılması, gerek maddi ve akademik desteğin sağlanması bu katılımcıların pozitif bakış açısı geliştirmelerinde etkili olmuştur.

'Ben gerçekten çok hoş bir çocukluk geçirdim onların sayesinde. Çünkü hiç ayrı olduklarının hissini bana yaşatmadılar.'(B-3)

'Avantajı mesela okul hayatımda bana hep yardımcı oldular. Annem-babam ikisi de birlikte.'(B-4)

2. **Tek Ebeveynde Rol Birleşmesi**

Yapılan görüşmelerde bazı katılımcılar farklı konularda iki ebeveynle karşı karşıya kalmaktansa tek bir ebeveynin karar verici pozisyonda olmasının kendileri açısından daha rahatlatıcı olduğunu belirtmiştir. Özellikle baba otoritesinin olmamasının avantajı bu alt temada ön plana çıkmıştır.

'Tek izin aldığım kişi şu an annem. Bu olumlu benim için.'(B-7)

'Ya bana göre dezavantajı yok. Çünkü annem hem annelik hem babalık yapıyor bana gore.'(B-8)

'Avantajı, şöyle bir avantajı var. Mesela annem hiçbir şeye izin vermezdi, böyle dışarı çıkmama falan ama babam çok rahattır, hep bana güvenir, nereye gitsem izin verir yani her zaman.'(B-10)

3. **Anne/Baba Rol Beklentisi ve Yetersiz Destek Ağı**

Bu temada katılımcılar tarafından vurgulanan farklı noktalar; her iki ebeveynin varlığına ihtiyaç duymaları, aile birliğine olan inançlarının karşılanmaması, birlikte yaşadıkları ebeveynin diğer ebeveynin rolünü tamamlayamaması, ayrı kalınan

ebeveynle az görüşülmesi ya da hiç görüşülmemesinin kendilerinde eksik duygulara ve yaşantılara sebep olması, her iki ebeveyniyle mutlu ilişkileri olan arkadaşlarına imrenmeleri ve boşanma sonrası sosyal desteğin yetersiz kalmasıdır.

'Bir çocuğun başında hem annesi hem babası olmak zorunda ki aile kavramını iyi öğrensin.'(B-2)

'Anneyle baba bir olduğu zaman hani genellikle kuralı baba koyar ya, ben git dersem gider, kal dersem kalır.Onu annem yapıyordu ve ben bunu gerçekten istemiyordum.'(B-6)

'Ne bileyim bir babaya gidip de o kadar özel şeylerini anlatamazsın diye düşünüyorum, yani anlayamaz seni.'(B-7)

'Mesela annemle çözmem gereken problemler oluyor, babama o derece yakınlık gösteremiyorum ve bunu annemle paylaşamıyorum.'(B-10)

Soru 5. Her iki ebeveyniyle bir arada yaşayan diğer çocukları nasıl değerlendiriyorsun? Onlarla aranda bir fark görüyor musun? Varsa neler?

Araştırmanın beşinci sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, boşanmış ebeveyn çocuklarının her iki ebeveyniyle yaşayan diğer çocukları nasıl değerlendirdiklerine yönelik düşünceleri ve algıları *kıyaslamaya ihtiyaç duymama, yaşam koşulları ve duygusal olarak kötü durumda görme* ve *tek ebeveynlikle gelen otorite rahatlığı* temaları altında ele alınmıştır.

1. Kıyaslamaya İhtiyaç Duymama

Bu temada katılımcıların çoğu diğerleriyle aralarında bir fark olmadığını belirtmiştir.

'Babamı çok sevdiğim de söylenemez. O yüzden ha annemle tek yaşıyorum ha başkaları anne-babasıyla beraber yaşıyor benim için çok bir fark yok.'(B-1)

'Fark görmüyorum. Olumlu da olumsuz da olabilir. Yani aile içi huzursuzluğa bağlı böyle bir şey.'(B-4)

'Yani öyle şey yaşamadığım için bir şey diyemeyeceğim.'(B-7)

'Hiç öyle bir düşüncem olmadı. Fark yok.'(B-11)

2. Yaşam Koşulları ve Duygusal Olarak Kötü Durumda Görme

Bazı katılımcıların aile içinde yaşadıkları olumsuzluklarla başa çıkmak adına savunma mekanizması kullandığı fark edilmiştir. Yaşanılan olumsuzlukların daha fazla incitmemesi adına kendilerinden daha olumsuz şartlarda yaşayanları düşünme ve tek ebeveynle yaşamanın bazı avantajlarına odaklanma (örn. otoritenin olmaması) bunlar arasındadır. Olumsuz duygularını bastırmadan ifade eden katılımcılar da ayrı kalınan ebeveynin yarattığı boşluğun diğer çocuklarda olmadığını, her iki ebeveyniyle yaşayan ve paylaşımda bulunan arkadaşlarına imrendiklerini, maddi olanaklar nedeniyle diğerlerinin yaşam koşullarının daha iyi olduğunu belirtmiştir.

'Bir sıkıntı olsa bile anne-baba-kardeşleriyle huzur içinde büyümüş. Bir şey istediğinde babasından rahatlıkla para alıp gidip alabiliyor. Kıyaslarsak erkek çocuklar arabayı çok severler. Arkadaş çevreme baktığımda babalarının arabaları var. 18-19 yaşlarına geldiğinde altlarına alıp çok rahat gelebiliyorlar mesela. Benim öyle bir imkânım yok. Kıskanılacak bir durum (gülümseyerek).'(B-2)

'Ben de annem olsun isterdim yanımda da ama o kişinin olmasını istemezdim. Daha ilgili, daha samimi, yani ona bir şeyler anlatabileceğim iyi birini isterdim.'(B-5)

'Babam hayatta ama yanımda değil. Bazen diyorsun ki keşke babam öldü diyebilseydim, öyle zamanlarım da oldu benim.'(B-6)

3. Tek Ebeveynlikle Gelen Otorite Rahatlığı

Bu temada bazı katılımcıların tek ebeveynle yaşadıkları için diğer ebeveynin otoritesine maruz kalmamalarının daha rahat hareket etmelerine sebep olduğunu vurguladıkları görülmüştür. İki ebeveyniyle yaşayan çocukların ise izin alma konusunda sıkıntı yaşadıklarını dolayısıyla bu konuda onlardan daha avantajlı olduklarını belirtmişlerdir.

'Yani ne bileyim hep arada kalıyorlar diye düşünüyorum.'(B-7)

'Mesela bir yere gideceğiz, onlar hemen arıyorlar, 'anne şuraya gidebilir miyim, izin veriyor musun?' Ama ben öyle bir şey yapmıyorum, izin almıyorum kimseden. 'Baba ben şuraya gideceğim haberin olsun' deyip arkadaşlarımla gideceğim yere gidiyorum yani.'(B-10)

Soru 6. Boşanma olduğunda neler yaşadın?

Araştırmanın altıncı sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, boşanmış ebeveyn çocuklarının boşanma sürecini nasıl değerlendirdiklerine yönelik düşünceleri ve algıları *boşanma sürecine sürüklenen çocuklar* ve *boşanma sürecine hazırlanan çocuklar* temaları altında ele alınmıştır. Ancak süreci hatırlamayan katılımcılar bu temaların oluşturulmasında dışarıda tutulmuştur.

1. Boşanma Sürecine Sürüklenen Çocuklar

Bazı katılımcılar uzun süren çatışmalı mahkeme sürecine tanıklık ettiğini ve boşanma öncesinde ve sonrasında iki ebeveyn arasında kaldığını belirtmiştir. Özellikle boşanma öncesi süreçte de ailede aldatma, şiddet, borçlanma, terk etme gibi durumların yaşanması çocuklar üzerinde derin hasarlar bırakmıştır. Bu çocuklardan birkaçı boşanma öncesi sürecin daha olumsuz olması nedeniyle boşanma süreci sıkıntılı olsa da sonrasında daha rahat hissettiğini ifade etmiştir. Ancak katılımcıların o süreçte en yoğun yaşadıkları duyguların umutsuzluk ve terk edilmişlik olduğu görülmüştür.

'Boşanma olduğunda, 'şükür kurtuldum' dedim. Gerçi birkaç yıl bizde kaldı sonra kurtulduk.'(B-2)

'Annemle babam ayrıldıkları zaman tam olarak 6-7 yaşlarında vardım. O süreçte neler yaşadım. Çok saçma sapan bir şeydi. Sadece sürüklendiğimi hatırlıyorum oradan oraya.'(B-6)

'Annem benim velayetimi almak için çok aşırı derecede bir savaş içerisindeydi. Ondan sonra amacına da ulaştı. Babamla daha mutlu olduğumu fark ettim çünkü annem sürekli boşanmalarından beni suçluyordu.'(B-10)

2. Boşanma Sürecine Hazırlanan Çocuklar

Bu temada katılımcılar boşanma sürecine ya bir ebeveyn ya da her iki ebeveyn tarafından hazırlandığını belirtmiştir. İki katılımcının küçük yaşta ebeveynleri tarafından konuyla ilgili açıklama yapılan ortama vurgu yapmaları dikkat çekmiştir (örn. yuvarlak masa, odada kimlerin olduğu). Bütün katılımcılarla yapılan görüşmeler dikkate alındığında bu sürece hazırlanan çocukların boşanma sonrası sürece daha kolay uyum sağladıkları görülmüştür.

'*İlk annemin anlattığı o zamanı hatırlıyorum. Çok net hatırlıyorum. Bir odadaydık. Anneannem vardı. O açıklıyordu ayrılacaklarını. Hani o zamanda çok üzülmüştüm. Tekrar söylüyorum 8-9 yaşındaydım çünkü o zaman. Ve ayrılmak kötü bir şeydi ama neden kötü olduğunu bilmiyordum.'(B-1)*

'Ayrıldıklarında annemle babamla üçümüz konuştuk, yuvarlak bir masa vardı. Açıkçası üzüldüm. Şey vardı acaba bir daha babamı göremeyecek miyim diye düşündüm. Sonra 1 hafta sonra görünce, 'aa görebiliyormuşum, sorun yok demek ki'. Böyle bir rahatlama hissettim.'(B-3)

Soru 7. Boşanmayla nasıl başa çıktığını düşünüyorsun?

Araştırmanın yedinci sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, boşanmış ebeveyn çocuklarının boşanmayla nasıl başa çıktıklarına yönelik düşünceleri ve algıları *dışsal kaynaklarla başa çıkma* ve *kişisel kaynaklarla başa çıkma* temaları altında ele alınmıştır. Ancak süreci hatırlamayan katılımcılar bu temaların oluşturulmasında dışarıda tutulmuştur.

1. Dışsal Kaynaklarla Başa Çıkma

Tema kendi içinde alt temalara ayrılmaktadır. Bu alt temalar çevresel destek ağı ve ebeveyn yaklaşım tarzı olarak sıralanmaktadır.

1.1. Çevresel Destek Ağı

Bu alt temada katılımcıların çevrelerinde güven duydukları ve paylaşımda bulunabildikleri bireylerin varlığının boşanmayla başa çıkabilmelerini kolaylaştırdığı görülmüştür.

'Sürekli ilgisiz biriyle olmaktansa ilgili bir tane ebeveynle yaşamak daha güzel. Ben babamla, kardeşimle mutluyum. Halamlar da destek halindeler.'(B-5)

1.2. Ebeveyn Yaklaşım Tarzı

Bu alt temada özellikle birlikte yaşanılan ebeveynle kurulan güçlü ilişkinin katılımcıların başa çıkmalarında önemli bir etkisinin olduğu görülmüştür. Ancak hem ayrı kalınan ebeveynle görüşemeyen hem birlikte yaşadığı ebeveynle güçlü ilişki bağı kuramayan katılımcıların bu süreçle başa çıkamadıkları ve geçmiş olumsuz yaşantılara takılıp kaldıkları görülmüştür.

'Her ikisiyle de istediğim zaman görüşerek.'(B-3)

'Babam zaten sorumsuzdu. Annem ve kardeşlerimle çok mutluyuz.'(B-8)

2. Kişisel Kaynaklarla Başa Çıkma

Bazı katılımcıların zaman geçtikçe ve soyut düşünmeye başladıkça olaylara daha farklı anlamlar yükledikleri görülmüştür.Aynı zamanda güçlü kişilik yapısının bu süreçte etkili olduğu da düşünülmektedir.

'İşte annem mutlu oldu, babam mutlu oldu. Sonra ben de daha derin düşünmeye başladım. Eğer bunlar da mutluysa demek ki ortada üzülmek için bir sebep yok. Ben de sonradan mutlu olmaya başladım ve bu düşünce bana yardımcı oldu.'(B-1)

'Boşanmayı idrak etmeye başladığımda olumlu olduğunu düşündüm. Huzursuz olmaktansa ayrılsınlar huzurlu olsunlar benim için daha iyi olur.'(B-4)

'Mesela eski düşüncelerime göre şu anki düşüncelerim çok farklı. Mesela eskiden anne ve babam ayrılıyorlar, boşanıyorlar kendimi böyle harap ediyordum, çok üzülüyordum ediyordum. Ama şu an mesela öyle bir şey olsa normal karşılarım.'(B-10)

'Alışmaya baktım yani. Zamana bıraktım.'(B-11)

Soru 8. Boşanma sonrası hayatında neler değişti?

Araştırmanın sekizinci sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, boşanmış ebeveyn çocuklarının boşanma sonrası hayatlarında neler değiştiğine

yönelik düşünceleri ve algıları *ailenin yeniden yapılanması, destek sınırlılığı, akademik ve duygusal etkiler* ve *yaşam tarzı değişimi* temaları altında ele alınmıştır.

1. Ailenin Yeniden Yapılanması

Tema kendi içinde alt temalara ayrılmaktadır. Bu alt temalar ilişkinin yeniden şekillenmesi ve aile yapısının değişmesi olarak sıralanmaktadır.

1.1. İlişkinin Yeniden Şekillenmesi

Yapılan görüşmelerde, boşanma sonrası ayrı kalınan ebeveynle ya çok az görüşme ya hiç görüşmeme, birlikte yaşanılan ebeveynin ya daha ilgili ve sevecen olması ya da daha ilgisizleşmesi, birlikte yaşanılan ebeveynin eski eş ve ailesi tarafından yargılanacağı çekincesiyle ya daha otoriter olması ya da boşanma sonrası otorite konusunda daha esnek davranması ve ağabey, dayı gibi yakınları bir süre baba yerine koyma, bu temada ön plana çıkan açıklamalar arasında yer almıştır.

'Boşandılar sonra bizim evden gitti, ben hayata daha mutlu bakmaya başladım. Tamam başımda baba yok ama bana babalık yapan benden 8 yaş büyük bir ağabeyim var dedim.'(B-2)

'Annemle görüşmüyoruz hiç. Hiç sevmiyorum. Görüşmek istemiyorum.'(B-5)

'Annem daha önceden daha iyiydi bize karşı. Boşanmadan önce daha iyiydi.'(B-9)

1.2. Aile Yapısının Değişmesi

Bu alt temada boşanma sonrası çekirdek aile yapısından geniş aile yapısına geçişin olduğu ya da aileye bir akrabanın dâhil olduğu durumlar bazı katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

'O dönemde çünkü işte ben hep babaannemle büyüdüm, annem-babam ayrıldığında da. Babam bizimle yaşıyordu. Evlendikten sonra ayrıldı. Ben devam ettim babaannemle kalmaya. Babaannem hasta olunca halamla yaşamaya başladık.'(B-7)

'Şu an babamla birlikteyim ama velayetim annemde. Babaannem de var babam dışında.'(B-10)

2. Destek Sınırlılığı

Tema kendi içinde alt temalara ayrılmaktadır. Bu alt temalar sosyal ve ekonomik olarak sıralanmaktadır.

2.1. Sosyal

Katılımcılardan bazılarının doyurucu sosyal destek gördüğü ve bu durumun üzerlerinde pozitif etki bıraktığı fark edilmiştir. Bununla beraber bazı katılımcılarda ise boşanma sonrası yeterli sosyal destek görememelerinin yaşattığı hayal kırıklığı, yalnızlık ve öfke duyguları göze çarpmıştır.

'Destek çıkmadılar anneme hiçbir zaman. Bir dayım çıktı o da bizim ailede bu çok vardır. Yapar, yaptığını da her ortamda çok konuşur. O sebepten annem ondan da yardım almıyor.'(B-2)

'Anneme destek olan kimse yok. Bizim zaten doğru düzgün akrabamız falan da yok. Bir teyzem var mesela bir onlara gidebiliyoruz yani. Dayım var, onların da durumu kötü.'(B-9)

2.2. Ekonomik

Bu alt temada boşanma sonrası bazı katılımcıların hayatlarında maddi sıkıntının olduğu ve bu konuda hem ayrı kalınan ebeveynden hem çevreden yeterince destek alamadıkları görülmüştür. Bu durum katılımcılarda hayal kırıklığı, öfke, stres, gelecek endişesi gibi duygular yaşatmaktadır.

'*Ayrılmışlardır resmi olarak ama 2-3 yıl boyunca annem çalıştı o onun parasını yedi*.'(B-2)

'Babam maddi destek vermiyor.'(B-9)

3. Akademik ve Duygusal Etkiler

Bazı katılımcılar özellikle boşanma öncesi ailede meydana gelen anne-baba tartışmalarının boşanma sonrası yaşanmaması nedeniyle daha olumlu duygular yaşarken, bazı katılımcıların boşanma sürecini sağlıklı bir şekilde atlatamamaları olumsuz duyguların baskın bir şekilde yaşanmasına neden olmuştur. Sıklıkla olumsuz geçmiş aile yaşantılarına ve mevcut olumsuz aile yaşantılarına odaklandıkları için yoğun şekilde öfke yaşadıkları ve bu durumu dışa yansıttıkları görülmüştür. Bu katılımcılardan bazıları ebeveyne/ebeveynlerine yönelik öfkeyi nasıl kontrol edebileceklerini bilmediğini ifade etmiştir. Bu duruma bir de maddi sıkıntı, okul değişikliği, taşınma gibi durumlar eklenince akademik başarıda da düşüş olduğu ifade edilmiştir.

'Boşanmadan önceki aileyi çok net hatırlayamıyorum. Hep kavgalar vardı, tartışmalar vardı. Bunları hatırlıyorum sadece. Benim odama geçer kavga

ederlerdi. Annem ağlardı, kendi odasına geçerdi. Babam da giderdi. Birkaç gün sonra gelirdi. Hatırladığım tek şey buydu. Bu yüzden ayrıldıktan sonra ne değişti. Herkes mutlu oldu.'(B-1)

'Zaten çok okul değiştirdiğim için zaten benim de psikolojik durumum çok iyi değil.'(B-9)

'Eskiye göre ben çalışkan bir öğrenciydim sürekli çalışırdım ama 8. sınıfta hiçbir şekilde performans gösteremedim yani hiç ders çalışamadım. Hep ortam yüzündendi ama eski okulumda olsaydım böyle olmazdı yine başarılı bir öğrenci olurdum diye düşünüyorum.'(B-10)

4. Yaşam Tarzı Değişimi

Bu temada bazı katılımcılar boşanma sonrası taşınma, okul değişikliği, aile yapısının değişime uğraması, otoritenin olmaması gibi nedenlerle yaşam tarzlarında olumlu-olumsuz birtakım değişikliklerin olduğunu belirtmiştir.

'Olumlu olarak şuna inanıyorum ki babamla birlikte yaşıyor olsaydım sosyal çevremde bu kadar rahat olmazdım. Çünkü evet yine akşamları dışarı çıkmayı seven biri değilim ama bu kadar sık arkadaşlarımla kahve içmeye gidemezdim.'(B-3)

'Ev, şehir, yer, semt, hani doğup büyüdüğüm yerden ayrıldım. Hiç tanımadığım, bilmediğim insanların arasına girdim.'(B-6)

'Boşanma sonrasında okul hayatım değişti. Okulumu değiştirdim. Arkadaş ortamlarım değişti.

Zor alıştım ortamlara. Pendik bir de pek iyi bir yer de değildi.'(B-10)

'Bir şeyi değiştirdi galiba. Daha rahatım. Böyle baba baskısı falan da yok. Özgür hissediyorsun kendini.'(B-11)

4.3. ÖLÜM SONUCU TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLAR İLE YAPILAN GÖRÜŞMELERDEN ORTAYA ÇIKAN TEMALAR

Bu bölümde elde edilen temalar araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara yöneltilen her sorunun altında verilmiştir.

Soru 1. Sana göre 'aile' kavramı ne anlam ifade ediyor?

Araştırmanın ilk sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların 'aile' kavramına yönelik düşünceleri ve algıları *destek ve dayanışma* ve *niteliksel tanımlama* temaları altında ele alınmıştır. Bu soru karşısında bazı katılımcıların gözyaşlarını tutmakta zorlandığı, gerçek duygu ve düşüncelerini yansıtamadığı, çok kısa cevaplar verdiği, 'aile' kavramından öte bir ebeveynlerinin ölümünden dolayı yaşadıkları eksiklik duygusuna odaklandıkları fark edilmiştir.

1. Destek ve Dayanışma

Yüksek sayıda katılımcı aile içindeki birlikteliğe ve maddi-manevi yardımlaşmaya vurgu yapmıştır.

'Nasıl diyeyim, biz küçükken herhalde bütün yük ağabeyime atıldığı için saygıdan mı sevgiden mi bilmiyorum da benim için aile, benim niyeyse ya da baba sevgisi göremediğim için sadece ağabeyden ibaret, benim şahsi görüşüm.'(Ö-1)

'Birlik, beraberlik. Aile birlikte olunca her sorun hallolur. Maddi-manevi her türlü.'(Ö-3)

'Hayatın boyunca sana yardımcı olan, seninle ilgilenen.'(Ö-4)

2. Niteliksel Tanımlama

Bu temada katılımcıların aile kavramına yükledikleri anlamın niteliksel değerler etrafında oluştuğu görülmüştür. Ön plana çıkan açıklamalar ailenin hayat kaynağı ve genel anlamda mutluluk verici olduğu yönündedir.

'Mutlu bir yaşam denilebilir yani.'(Ö-5)

'Herkesin görüşünü rahatça ifade edebildiği, gerektiği zaman sıkıntıya düştüğü zaman o sorununu, sevindiği zaman neye sevindiğini açıklayabildiği bir ortam. Ailem bence her şeyim yani. Onlar olmasa yaşayamazdım.'(Ö-6)

'Biraz eksik, mutlu, yani normal düzeyde. Tabi ki baba olsaydı daha iyi olabilecek bir aile yani. Tam anlamıyla bir aile olmasa da kalan bireylerle birlikte bir aile.'(Ö-7)

'Aile, bir mutluluk içerisinde, sevgi içerisinde bireylerin birlikte yaşama biçimi. Benim yaşam kaynağım diyebilirim. Çünkü onlar olmadan ben bir hiçim diye düşünüyorum.'(Ö-9)

Soru 2. Tek ebeveynle yaşamak sana göre ne anlam ifade ediyor?

Araştırmanın ikinci sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların tek ebeveynle yaşamaya yönelik düşünceleri ve algıları *ebeveyn eksikliği* ve *kalan ebeveynin rolünün yeniden şekillenmesi* temaları altında ele alınmıştır. Yapılan görüşmelerde yüksek sayıda katılımcının bu soru karşısında duygulandığı, bazılarının ise savunma mekanizması (örn. inkâr) kullandığı görülmüştür. Katılımcılarda duygusal yoğunluğun fazla yaşanması verilen cevapların da eksik ve kısa kalmasına neden olmuştur.

1. Ebeveyn Eksikliği

Tema kendi içinde alt temalara ayrılmaktadır. Bu alt temalar ebeveynin duygusal eksikliği ve ebeveyn rol eksikliği olarak sıralanmaktadır.

1.1. Ebeveynin Duygusal Eksikliği

Yüksek sayıda katılımcı aile içerisinde kaybedilen ebeveynin yokluğunun hissedildiğini ve bu durumun kendilerinde eksiklik hissettirdiğini belirtmiştir. Özellikle ölen ebeveynin desteğinden ve sevgisinden mahrum kalmanın bazı katılımcılar üzerinde derin bir iz bıraktığı görülmüştür. Nitekim bu katılımcılar eksiklikten bahsederken yoğun duygusal anlar yaşamış ve konuşmalarına devam edememiştir.

'Gece yatarken bir anda onun yokluğu aklımıza geliyor.'(Ö-1)

'Eksiklik var yani, baba eksikliği… Nasıl ifade edeyim ki. Baba sevgisi bilmem.'(Ö-2)

'Hani her ne kadar tanımasam da babamı kaybetmenin bir yükünü taşıyorum. Zor bir şey yani.'(Ö-7)

‘Yalnız hissetmek, yalnız kalmak… Sadece anne olduğu için birçok şeyden uzak duruyor insan.’(Ö-10)

1.2. Ebeveyn Rol Eksikliği

Bu alt temada bazı katılımcıların eksik kalınan ebeveyn rolüne gereksinim duyduğu görülmüştür. Diğer ebeveynle konuşulabilecek konuların hayatta olmadığı için paylaşılamaması ve özellikle geleneksel anlamda bakıldığında babanın sağlayacağı güven ihtiyacının karşılanmaması ön plana çıkan açıklamalar arasındadır.

‘Kız çocuklarında vardır ya bazen anneyle konuşmak gelir ya. Ben de erkek olarak babayla konuşmak istediğimde yokluğunu hissediyorum.’ (Ö-3)

‘Yani ne kadar annem dese ki, ‘ben sana çok güveniyorum, ben seni korurum-ederim’ falan da, hani bir erkek gibi olmaz.’(Ö-9)

2. Hayatta Kalan Ebeveynin Rolünün Yeniden Şekillenmesi

Bazı katılımcılar hayatta kalan ebeveynlerinin ölüm olayından sonra diğer ebeveynin de rolünü yerine getirmeye çalıştığını ve bunun hayatta kalan ebeveynlerine daha fazla yük bindirdiğini belirtmiştir.

‘Allah bin kere razı olsun annelik de yapıyor babalık da.’(Ö-1)

‘Mesela üçümüzün de toplantısı var annem mesela hepsine yetişmeye çalışıyor. Hani babamın olmadığı yerde o rolleri üstlenmeye çalışıyor yani. Başka türlü… Otorite boşluğunu da hiçbir zaman yapmadı yani. Saygıda olsun, kardeşlerimle ilişkide olsun hiç böyle kavga, gürültü, tartışma olmadı. Onu da korudu yani.’(Ö-6)

‘Hem o tek ebeveyn için hem benim için zor olan bir şey. Çünkü o hem anne hem baba olmaya çalışıyor. Hem de bunu yaparken eşini kaybetmesinin, çocuklarının babasını kaybetmesinin yükünü taşıyor.’(Ö-7)

Soru 3. Birlikte yaşadığın anne/babanla ilişkin nasıl?

Araştırmanın üçüncü sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların birlikte yaşadıkları ebeveynlerine yönelik düşünceleri ve algıları *genel tatmine dayalı ilişki* teması altında ele alınmıştır.

1. Genel Tatmine Dayalı İlişki

Yapılan görüşmelerde yüksek sayıda katılımcının ebeveyniyle olumlu bir ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Ön plana çıkan vurgunun sevgi-saygıya ve paylaşıma dayalı bir ilişkinin olduğudur. Az sayıda katılımcı da zaman zaman çatışma yaşansa da genel anlamda ilişkilerinin iyi olduğunu belirtmiştir.

'*Çok iyi. Olabildiğinden daha fazla… Bire bir ilişkimiz çok iyi. Saygı sevgi olarak çok iyiyiz. Allah da bozmasın.'(Ö-1)*

'İster istemez anneme daha çok bağlandım. Anneme de bir şey olsun istemem yani. O yüzden anneme karşı biraz daha koruyucu, biraz daha bağlandım diyebilirim.'(Ö-6)

'Birlikte uyuyoruz zaten. İyi yani. Her şeyi anlatıyoruz birbirimize.'(Ö-7)

'Annemle ilişkim çok iyi. Her şeyi konuşuruz, her şeyi paylaşırız.'(Ö-9)

Soru 4. Sana göre tek ebeveynle yaşamanın avantajları ve dezavantajları neler?

Araştırmanın dördüncü sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların tek ebeveynle yaşamanın avantajlarına ve dezavantajlarına yönelik düşünceleri ve algıları *kaybedilen ebeveynin destek eksikliği, ekonomik ve sosyal destek eksikliği* ve *aile bağlarında güçlenme* temaları altında ele alınmıştır. Katılımcılar tek ebeveynliğin avantajlarından öte dezavantajlarını dile getirmiştir. Ancak katılımcıların çoğu duygusallaştığı için kısa cevaplar vermiştir. Dolayısıyla ifade edilmeyen eksik bilgilerin olduğu düşünülmektedir.

1. Kaybedilen Ebeveynin Destek Eksikliği

Tema kendi içinde alt temalara ayrılmaktadır. Bu alt temalar duygusal eksiklik ve ebeveyn rol eksikliği olarak sıralanmaktadır.

1.1. Duygusal Eksiklik

Bu alt temada yüksek sayıda katılımcı ölen ebeveynin sevgisini hissedememe, onunla paylaşımda bulunamama, birlikte etkinlikler yapamama, ebeveyniyle ilgili paylaşımda bulunan arkadaşlara imrenme, özel günlerde yokluğunu hissetme gibi durumlar yaşadığını belirtmiştir.

'Babalar günü, bayramlarda ilk başta babanın eli öpülür ya, onun yokluğu var o kadar (gözleri doldu, sesi titredi).'(Ö-1)

'Yani bir avantajı yok galiba. Dezavantajı da tek olmuyor tabi. Her şeyde dezavantajı var. Gezmek, dolaşmak olsun. Ne bileyim sevgi yani (gözleri doldu).'(Ö-2)

'Sonuçta annem ne kadar çabalarsa çabalasın iki ebeveynin verebileceği şeyleri veremez. İki ebeveynin verebileceği sevgiyi, o anları, o duyguları veremez. Dezavantajların en büyüğü bu. (...)Yani eksik kalıyorsun ve mesela bir arkadaşın sana babasıyla yaşadığı bir kavgayı anlattığında hani böyle ona içten içe sinirleniyorsun ya da mesela ben babamı hiç hatırlamadığım için rüyamda falan hiç görmüyorum. Ben küçükken birkaç kez görüyordum. Ondan sonra hani çok uzun bir zamandır görmüyorum. Sanki bundan ben suçluymuşum gibi yani onu rüyamda görmememin sebebini kendimde arıyorum.'(Ö-7)

'Annem olsaydı daha yakın olurdu mesela (sesi titredi). Kişisel olarak da her şeyimi anlatabilirdim.'(Ö-8)

1.2. Ebeveyn Rol Eksikliği

Bu alt temada bazı katılımcıların ölen ebeveynle ihtiyaç duyulan konuların konuşulamaması, babanın sağlayacağı otorite ve güven ihtiyacının eksik kalması ön plana çıkan açıklamalar arasındadır.

'*Ailece sizin hakkınızda karar veren tek bir kişinin olması. Yani büyük olarak, benden büyük olarak, benim hakkımda karar veren tek kişinin olması. Fikir paylaşımı olmaz yani.'(Ö-4)*

‘Mesela babam çalışıyor oluyor kardeşlerime ben bakmak zorunda kalıyorum. Dışarı çıkmak istesen çıkamıyorsun. Zaten bir süre tek ebeveynle yaşadım sonra babam evlendi zaten.’(Ö-5)

‘Mesela baban olduğu zaman birazcık daha güçlü hissediyorsun. Nasıl desem baban, annen, kardeşlerinle bir yere giderken farklı annenle giderken farklı. Birazcık daha ailenin güçsüz olduğunu düşünebilir yani. Başlangıçta öyle bir his düşmüştü içime ama şu anda öyle bir durum yok.’(Ö-6)

‘Çok sık babama yani kişisel olarak bir şeyler soramıyorum. Nasıl desem bir alışverişe çıktığımızda sorsam da yani bir erkek olduğu için o kadar yakın bir cevap da veremiyor. Yani çok yakın değilim ama uzak da değilim. Kendi durumlarım dışında her türlü yakınım. Annem olsaydı daha yakın olurdu mesela. Kişisel olarak da her şeyimi anlatabilirdim. Ama sonuçta baba yani. Fazla yakın olamaz.’(Ö-8)

2. Ekonomik ve Sosyal Destek Eksikliği

Bu temada bazı katılımcılar ebeveyn ölümünün ardından aile olarak bekledikleri yeterli ekonomik ve sosyal desteğinin sağlanmadığını belirtmiştir. Katılımcılar bu durumun ailelerinin daha zor zamanlar geçirmesine neden olduğunu dolayısıyla kendilerini hayal kırıklığına uğrattığını ve üzdüğünü belirtmiştir. Katılımcılarda özellikle destek vermeyen akrabalara yönelik öfkenin destek verenlere karşı da minnet duygusunun baskın olduğu görülmüştür.

‘Örneğin halam olsun amcam olsun baba tarafı… Ben şöyle düşünüyorum. Demek ki sadece babam varken böyleymiş. Babam varken bizden çıktıklarını görmezdim hiç. Ağabeylerim de ablamlar da der. Bizden çıkmazlardı. Allah gecinden versin. Sizin anneniz vefat etti. İnsan en azından bir kere arar ya. Arar sorar. Yanına gelir. İyi davranır. Allah yine de razı olsun anne tarafından.’(Ö-1)

‘Ya babam hayatta olsaydı belki o da çalışacaktı ve daha fazla para gereksinimi evde… Tek bir kişinin parası doğal olarak, çocuğa bakmanın falan ve okuyan 4 çocuğa bakması şu anda zor. Amcam var 1 tane. Onun dışında destek yok.’(Ö-4)

3. Aile Bağlarında Güçlenme

Bu temada katılımcıların çoğu ebeveyn ölümünün ardından özellikle hayatta olan ebeveynlerine daha sıkı bağlandıklarını bununla birlikte kardeş ilişkilerinin güçlendiğini ve aile bireylerinin birbirine destekleyici bir şekilde yaklaştığını belirtmiştir.

'*Kardeşlerim sayesinde babamın ölümüyle başa çıkabildim. Kardeşlerimle annemizin üstüne daha çok düşmeye başladık, üzmemeye çalıştık, babamın eksikliğini aratmamak istedik…'(Ö-2)*

'Kardeşlerim, annem bana güç veriyor. Kardeşlerim de benim gibi babamız hayatta olmamasına rağmen okuyup bir yerlere gelebileceğimizi, annemizin yanımızda olduğunu düşünüyorlar.'(Ö-4)

'İster istemez anneme daha çok bağlandım. Anneme de bir şey olsun istemem yani. O yüzden anneme karşı biraz daha koruyucu, biraz daha bağlandım diyebilirim.'(Ö-6)

'Birlik oluyorsun kötü bir şey olduğunda. Annemin yanına gidip destek olabiliyorum, fikir alabiliyorum. Bir konuda fikirlerimizi sunarız, birlikte hareket ederiz.'(Ö-10)

Soru 5. Her iki ebeveyniyle bir arada yaşayan diğer çocukları nasıl değerlendiriyorsun? Onlarla aranda bir fark görüyor musun? Varsa neler?

Araştırmanın beşinci sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların her iki ebeveyniyle yaşayan diğer çocukları nasıl değerlendirdiklerine yönelik düşünceleri ve algıları bir önceki sorunun temasıyla benzer şekilde *kaybedilen ebeveynin duygusal eksikliği* olarak ele alınmıştır. Çok az katılımcı diğerleriyle aralarında fark olmadığını belirtmiştir.

1. Kaybedilen Ebeveynin Duygusal Eksikliği

Bu temada katılımcıların çoğu diğerlerinin her iki ebeveyniyle yaşadıkları için daha mutlu olduklarını ve onlara imrendiklerini belirtmiştir. Önceki cevaplarda olduğu gibi destek, paylaşım gibi konularda eksiklik vurgusu ön plana çıkmıştır.

‘Sürekli kıskanmışımdır. Yani kıskanma dediğim sürekli onları mutlu gördüğümde direk benim de aklıma babam falan geliyor. Üzülüyorum. Çok şanslı olduklarını düşünüyorum.’(Ö-4)

‘Kıskanırım. Benim annem vefat etti. Eksik duygularım çok.’(Ö-8)

‘Birlikte oldukları için yalnız kalmadıklarını, mutlu olduklarını düşünüyorum.’(Ö-10)

Soru 6. Ölüm olduğunda neler yaşadın?

Araştırmanın altıncı sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların ölüm sürecini nasıl değerlendirdiklerine yönelik düşünceleri ve algıları *kayba yönelik tepkiler/reaksiyonlar* teması altında ele alınmıştır. Bu temanın oluşturulmasında katılımcıların hem sözel olarak verdikleri cevaplar hem de araştırmacı tarafından geliştirilen formda konuyla ilgili verdikleri cevaplar dikkate alınmıştır. Ancak süreci hatırlamayan 4 katılımcı bu temaların oluşturulmasında dışarıda tutulmuştur. Aynı zamanda bir katılımcının ebeveynini 4 yaşında kaybetmesine rağmen o süreçte yaşananları detaylı bir şekilde anlatması, gördüğü kişileri ve nesneleri (örn. ağızdaki şeker, eski Anadol marka araba) aktarması oldukça dikkat çekmiştir.

1. Kayba Yönelik Tepkiler/Reaksiyonlar

Tema kendi içinde alt temalara ayrılmaktadır. Bu alt temalar duygusal tepkiler/reaksiyonlar, düşünsel tepkiler/reaksiyonlar ve davranışsal tepkiler/reaksiyonlar olarak sıralanmaktadır.

1.1. Duygusal Tepkiler/Reaksiyonlar

Bu temada katılıcılar en çok acı, öfke ve gelecek endişesi yaşadığını belirtmiştir.

‘Acı yaşadık. Yani kötü şeyler yaşadık.’(Ö-4)

‘Çok büyük bir boşluk, mutsuzluk, yalnızlık hissediyorsun.’(Ö-10)

1.2. Düşünsel Tepkiler/Reaksiyonlar

*K*atılımcılardan bazıları ölüm sonrası gelecekle ilgili düşüncelere kapıldığını ve bir katılımcı da iki hafta boyunca durmadan düşündüğünü belirtmiştir.

‘Sonuçta hani ailenden bir fert ayrılıyor. Biraz böyle düşünceli oluyorsun. Bir buçuk iki hafta full düşünmüşümdür. Full düşünceliydim.’(Ö-6)

1.3. Davranışsal Tepkiler/Reaksiyonlar

Yapılan görüşmelerde katılımcıların çoğu ölüm sonrası ağlama reaksiyonu gösterdiğini, bir katılımcı şoke olması nedeniyle kahkaha attığını ve bir katılımcı da iki ay boyunca okula gidemediğini belirtmiştir.

‘Ne bileyim küçüktüm. Duygularımı belli de edemedim. Sadece ağladım, o kadar. Kırk sekiz gün okula gitmedim.’(Ö-8)

‘Şok oldum. Hala şu anda gülüyorum farkındaysanız. Orada çok gülmüştüm, hani ne yapacağız, bundan sonrası ne olacak diye çok düşünmüştüm açıkçası.’(Ö-9)

Soru 7. Ebeveyn ölümüyle nasıl başa çıktığını düşünüyorsun?

Araştırmanın yedinci sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların ebeveyn ölümüyle nasıl başa çıktıklarına yönelik düşünceleri ve algıları *ailesel ve çevresel destek* ve *doğrudan ve dolaylı başa çıkma mekanizması* temaları altında ele alınmıştır. Süreci hatırlamayan katılımcıların da ölüm olayını algıladıktan sonraki başa çıkma mekanizmaları değerlendirmeye alınmıştır. Yüksek sayıda katılımcının ölüm olayının üzerinden yıllar geçmesine rağmen durumla hala başa çıkma güçlüğü yaşadığı görülmüştür. Az sayıda katılımcı durumla başa çıkabildiğini ve artık durumun etkisinin kalmadığını belirtse de durumla tam olarak başa çıkamadıkları genel anlamda verdikleri tepkilerden (örn. zaman zaman gözlerin dolması, mizahın çok kullanılması) anlaşılmıştır.

1. Ailesel ve Çevresel Destek

Bu temada yüksek sayıda katılımcının ifadesinden durumla başa çıkmalarındaki en büyük gücün hayatta kalan ebeveynin güçlü duruşu ve desteği olduğu görülmüştür. Bu katılımcılardan bazıları ölüm olayından sonra kaybetme korkusuyla hayatta kalan ebeveynlerine daha çok bağlandığını belirtmiştir. Ancak iki katılımcının annelerinin ölümünden sonra babalarının evlenmeleriyle birlikte diğer katılımcılar gibi hayatta kalan ebeveynleriyle rahat iletişim kurmamalarının, süreçte zorluk yaşamalarına neden olduğu görülmüştür.

Hayatta kalan ebeveynle sevgi ve güvene dayalı ilişkinin ardından en çok vurgu yapılan başa çıkma mekanizması, ölüm sonrası kardeşler arasındaki dayanışmadır. Bazı katılımcıların bir diğer vurgusu, o süreçte gelen maddi-manevi akraba desteğinin önemidir. Ancak bu desteği göremeyen katılımcılarda yoğun bir düş kırıklığı göze çarpmıştır. Son olarak diğer vurgular arasında arkadaş desteği, öğretmen desteği ve komşu desteğinin önemi yer almaktadır.

'Kardeşlerim sayesinde.'(Ö-2)

'Annemin hayatta olması beni mutlu ediyor. Onun dışında bir destekçim olan amcam var babamın yarısı amcam var.'(Ö-4)

'Daha çok kardeşlerimle beraber annem bizi motive etti.'(Ö-6)

'Annemle birlikte. Onun sevgisiyle yaşayabildiğim için bir yerden sonra katlanmak zorunda oluyor insan.'(Ö-10)

2. Doğrudan ve Dolaylı Başa Çıkma Mekanizmaları

Katılımcıların ebeveyn ölümüyle başa çıkmak için çeşitli mekanizmalar geliştirdiği görülmüştür. Bazı katılımcılar birden fazla mekanizma belirtmiştir. Zamana bırakma, sosyal etkinliklere katılma ya da geri çekilme, ebeveyn yokluğunu düşünmemeye çalışma, kendinden kötü durumda olanları düşünme, geleceğe yönelik hedeflere odaklanma, çevredekilerden durumu gizleme, ebeveyn mezarına mektup bırakma verilen cevaplar arasındadır.

'Sosyal etkinliklere yönelme sebebim bazen üzüntüden enerjisi olur ya. Öfkeyle kalkan zararla oturur gibi. Bu enerjiyi doğru bir şekilde boşaltabilmek için.'(Ö-3)

'Ya onun yokluğunu çok düşünmeme kararı aldım.'(Ö-4)

'Sürekli müzik dinledim açıkçası. Müzik dinleyerek hani ruhun gıdası derler hakikaten öyleymiş.'(Ö-9)

Soru 8. Ölüm sonrası hayatında neler değişti?

Araştırmanın sekizinci sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, ölüm sonucu tek ebeveynli çocukların ölüm sonrası hayatlarında neler değiştiğine yönelik düşünceleri ve algıları *ailenin yeniden yapılanması, ailesel ve bireysel dinamiklerin değişimi* ve *ekonomik güçlükler* temaları altında ele alınmıştır. Bazı cevaplar kişisel bilgi formundaki cevaplarla tutarlılığı kontrol edilerek değerlendirilmiştir.

1. Ailenin Yeniden Yapılanması

Tema kendi içinde alt temalara ayrılmaktadır. Bu alt temalar ailedeki bireysel rollerin yeniden şekillenmesi ve aile yapısının değişmesi olarak sıralanmaktadır.

1.1. Ailedeki Bireysel Rollerin Yeniden Şekillenmesi

Yapılan görüşmelerde katılımcıların çoğu hayatta kalan ebeveynlerinin diğer ebeveynin de sorumluluklarını yerine getirmeye çalıştığını, yükünün arttığını belirtmiştir. Bazı katılımcılar aynı zamanda diğer aile bireylerinde ya da kendilerinde de yük paylaşımı noktasında değişim olduğunu vurgulamıştır.

'Babam öldükten sonra bütün yük ağabeyimin üzerine binmiş.'(Ö-1)

'Mesela babam çalışıyor oluyordu, kardeşlerime ben bakmak zorunda kalıyordum. Dışarı çıkmak istesen çıkamıyorsun.'(Ö-5)

1.2. Aile Yapısının Değişmesi

Bu alt temada ölüm sonrası çekirdek aile yapısından geniş aile yapısına geçişin olduğu ya da aileye bazı akrabaların dâhil olduğu bazı katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

'Anneannem bizimle kalmaya başladı. O da 4 yıl önce öldü.'(Ö-3)

2. Ailesel ve Bireysel Dinamiklerin Değişimi

Tema kendi içinde alt temalara ayrılmaktadır. Bu alt temalar duygusal, akademik ve sosyal yönelim olarak sıralanmaktadır.

2.1. Duygusal

Katılımcılarda ölüm sonrası aile bireyleriyle yoğun bir dayanışma içine girdikleri görülmüştür. Ancak aile içinde ebeveyn yokluğunun birçok alanda hissedilmesi nedeniyle bazı katılımcılar hem kendilerinin hem diğer aile bireylerinin daha duygusal olduğunu ve içe kapandığını belirtmiştir.

'Aile bir tarafıyla eksik olunca zaten evin içinde de bu belli oluyor. Mesela biz ağabeyimle sadece odada oturuyoruz artık. Mesela biz hep salonda otururduk

ama sonra işte (ağladı). Odalarımıza çekildik. Sonra zaten bir süre hep çok kapanıktım.'(Ö-8)

'Kimse konuşkan değil. Mesela aralarında konuşuyorlar ama bir boşluk olduğunu düşünüyor insan. Annem babamın ölümünden sonra psikolojik tedavi gördü. İlaç kullanıyor. Hala kötü. Sevgi gösterse de biz kötü olduğunu biliyoruz.'(Ö-10)

2.2. Akademik

Bu alt temada bazı katılımcılar ölüm olayının yarattığı olumsuz duyguların etkisiyle odaklanma problemi yaşadığını ve akademik başarılarında düşüş olduğunu, bazı katılımcılar olayın etkisiyle hayata daha hırslı baktığını ve akademik hedeflerinin ve başarılarının yüksek olduğunu, bazı katılımcılar ise akademik başarılarıyla ilgili herhangi bir değişim olmadığını belirtmiştir.

'Tabi babanın eksikliğini birkaç yönden hissettim de fazla etkilemedi hayatımı. Akademik başarımı olsun, sonra sosyal çevremi olsun genellikle etkilemedi.'(Ö-6)

'Benim babam kanserden dolayı vefat etmiş ve ben de bu yüzden doktor olmak istiyorum. Başka çocukların babası da kanserden ya da annesi, sevdiği insanlar herhangi bir rahatsızlıktan ölmesin ya da ölüyorsa da hani onların ölmemesi için çabalayan bir kişi olmak istediğim için doktor olmak istiyorum ve bu liseye geldim. Öyle. Yani evet etkiledi. Çünkü amaçlarımı etkiledi.'(Ö-7)

'Akademik hayatımı kötü etkiledi. Odaklanmada çok sıkıntı yaşadım ama liseye başladıktan sonra çok etkilemedi.'(Ö-10)

2.3. Sosyal Yönelim

Bazı katılımcılar ebeveyn ölümünü idrak etmeye başladıktan sonra duygusal anlamda yüzleşme yaşamamak ve/veya diğerlerinin acıyan bakışlarına maruz kalmamak için geri çekildiklerini ve çok fazla arkadaş ortamına dahil olmadıklarını belirtmiştir. Bazı katılımcılar ise arkadaşlarıyla daha çok zaman geçirdiğini ve ortak etkinliklerde yer almanın ya da onlarla paylaşımda bulunmanın kendilerine iyi geldiğini, az sayıda katılımcı ise bu konuda bir değişimin olmadığını belirtmiştir.

'İlla ki birtakım arkadaşlarım vardı. Çoğu bilmiyordu zaten babamın öldüğünü. Bazıları babasını kötülediğinde benim ruhum daralıyordu. Sevdiğim insanları da kırmak istemiyordum. O yüzden insanlardan uzaklaşıyordum. Bir başkasının yanına giderken bunlar da o konuya girecek diye düşünüyordum.'(Ö-1)

'Duygusal bir yönümün olması ve arkadaşlarımın yanında sürekli bunu anlatmam, bana acınacakmış gibi bakmalarını istemem. (...) Arkadaş ilişkilerimi babam konusunda birazcık yani onlarla çok fazla konuşmam. Yani çok çok iyi arkadaş ilişkilerimin olduğunu düşünmüyorum. Babam hayatta olsaydı belki daha güçlü olabilirdi bence.'(Ö-4)

'Arkadaş ortamlarım daha çok güçlendi diyebilirim. Mesela hep arkadaşlarımla dertleştiğim için mesela onlarla çok fazla zaman geçirmeye başladım bu olaylardan sonra. Daha çok kenetlendik işte birbirimize.'(Ö-8)

3. Ekonomik Güçlük

Bu temada katılımcıların çoğu ebeveyn ölümü nedeniyle ailenin gelirinde düşüş olduğunu ve bu nedenle öncelikle hayatta kalan ebeveynleri olmak üzere tüm aile bireylerinin etkilendiğini belirtmiştir. Bazı katılımcılar ekonomik anlamda akraba desteği gördüğünü belirtirken, bu desteği göremediğini belirten katılımcılar sadece ekonomik anlamda değil duygusal anlamda da olumsuz etkilenmelerine neden olduğunu belirtmiştir.

'Sigortadan şu anda 1.300 lira alıyoruz. Ağabeyimden de Allah bin kere razı olsun. Eşi, çoluğu-çocuğu var. Hepimiz aynı evde oturuyoruz. O da çalışıyor.'(Ö-1)

'Bazen annemin desteğe ihtiyacı çok oldu. Ama destek görmedik. Büyük ablam üniversite sondaydı. Diğeri üniversiteye yeni başlamıştı. Ben ilkokuldaydım. 3 tane çocuk okutuyordu. Çok sıkıntılıydı.'(Ö-3)

4.4. GÖZLEM NOTLARI

Fenomenolojik yöntemi kullanan araştırmacılar veri analizinin son aşamasında katılımcıların ilgili fenomene yönelik algı ve deneyimlerini yorumlayarak bütüncül bir senteze (tasvire) ulaşmaya çalışmaktadır. Bu bölümde de araştırmacı kendi gözlemlerinden yola çıkarak hem katılımcıların söylediklerini hem görüşme esnasındaki tutum ve davranışlarını yorumlamıştır. Araştırmacı bunu yaparken sadece görünenlere ya da söylenenlere odaklanmamış aynı zamanda katılımcıların söze dökemediklerini de anlamlandırmaya gayret etmiştir. Araştırmacıya ait notlar iki başlık altında ele alınmıştır.

4.4.1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklarla İlgili Notlar

Boşanma sonucu tek ebeveynli çocuklara yönelik bilgi formuna (Ek-1) katılımcıların verdiği cevaplar genel olarak değerlendirildiğinde katılımcılardan 8'inin liseden sonraki hedefi üniversiteye gitmek, 3'ünün hedefi ise hem üniversiteye gitmek hem çalışmaktır. 6'sı evliliğin mutluluk verici, 3'ü gereksiz, 1'i stresli ve çatışmalı ve 1'i de zorunluluk olduğunu düşünmektedir. 1'i hem sigara hem alkol, 2'si sigara ve 1'i alkol kullanmaktadır. 7'si ebeveynlerinin boşanmasını onaylamakta, 2'si onaylamamakta ve 2'si kısmen onaylamaktadır. 9'u ebeveynlerinin tekrar birlikte olmalarını istemezken 2'si kısmen istemektedir. 7'si birlikte yaşadığı ebeveynin boşanma sonrası ilgisinin arttığını, 2'si ilgisinin azaldığını, 1'i değişmediğini ve 1'i o dönemi hatırlamadığını belirtmiştir. 6'sı aile ortamından her zaman, 2'si bazen, 1'i sıklıkla memnun kaldığını, 2'si hiçbir zaman memnun kalmadığını belirtmiştir. Son olarak 6'sı birlikte yaşadığı ebeveynin evlenmesini onaylamamakta, 3'ü onaylamakta ve 2'si kısmen onaylamaktadır.

Araştırma kapsamında bireysel görüşme yapılan boşanmış ebeveyn çocukları arasında en dezavantajlı konumda görülenler, boşanma sürecine ebeveynleri veya bir ebeveyni tarafından hazırlanmayan ve anne-baba arasındaki çatışmalara, mahkeme sürecine tanıklık edenlerdir. Bu katılımcılar hem boşanma öncesi aile ortamında çok büyük çatışmalara tanıklık ettiklerini hem boşanma sürecinde ve sonrasında ebeveynleri tarafından arada bırakıldıklarını belirtmiştir. Bu katılımcıların ifadeleri arasında; ebeveynlerin sürekli birbirlerini suçladıkları, aksi bir durumda çocuğu diğer ebeveyne göndermekle tehdit ettiği, boşanmadan çocuğu sorumlu tuttuğu vb. ifadeler

yer almıştır. Dolayısıyla bu çocuklar boşanma sonrası hem bir ebeveynlerinden ayrı kalmanın hem de birlikte yaşadığı ebeveynin de olumsuz tutumlarına maruz kalmanın yükünü taşımaktadır. Bu katılımcıların ayrı yaşadıkları ebeveynleri tarafından aranmadığı öğrenilmiştir. Birlikte yaşanılan ebeveynin de duygusal problemlerini atlatamaması, eski eş ve/veya eski eşin ailesiyle yaşanılanları çocuğa yansıtması, çocuğa yönelik yeterli sevgi ve bakımın sağlanamaması bu çocukların büyük bir öfke yaşamasına neden olmaktadır. Duygusal anlamda yaşanılan bu zorluğun çocukların davranışlarına (örn. erkeklerden nefret etme, küfretme, duvarı yumruklama) ve akademik yaşantısına olumsuz yansıdığı düşünülmektedir. Bununla birlikte boşanma sonrası yaşam koşullarının değişimi de (örn. maddi sıkıntı, okul değişikliği, taşınma, arkadaş ortamının değişmesi) çocukların daha olumsuz bir süreç yaşamalarına neden olmaktadır. İki ebeveynin sağlıksız tutumuna maruz kalan katılımcıların her iki ebeveyniyle olumlu ilişkileri olan arkadaşlarına imrendikleri ve onlara zaman zaman öfkelendikleri ve geleceğe yönelik karamsar bir yaklaşım sergiledikleri de görülmüştür.

Ayrı kalınan ebeveynle yeterli iletişim kurulmamasına rağmen, birlikte yaşadığı ebeveyniyle doyumlu bir ilişki yaşayan katılımcıların hayata karşı çok daha olumlu bir yaklaşım içinde olduğu görülmüştür. Birlikte kalınan ebeveynin hem çocukların bakımı hem duygusal ihtiyaçların karşılanmasında gösterdiği becerinin, çocukların kendilerine olan güvenini arttırdığı ve her iki ebeveyniyle birlikte yaşayan çocuklardan kendilerini çok da farklı görmedikleri gözlenmiştir.

Katılımcılar arasında en avantajlı konumda olanlar ise, boşanma sürecine hazırlanan, her iki ebeveyniyle de görüşebilen, boşanma sonrası ebeveynlerinin birbirine saygı duyduğuna tanıklık eden, her iki ebeveyni tarafından ihtiyaçları karşılanan ve boşanma sonrası hayatında büyük değişikliklere maruz kalmayan çocuklar olduğu gözlenmiştir. Hatta bu katılımcıların, hem her iki ebeveynin sonraki yaşamlarında daha huzurlu oldukları hem kendilerinin tartışmalı bir aile ortamında yetişmek zorunda kalmadıkları için boşanmayı avantajlı gördüğü gözlenmiştir. Bu katılımcılar, tartışmalı aile ortamında yetişen akranlarının dezavantajlı konumda olduğunu da belirtmiştir.

4.4.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Çocuklarla İlgili Notlar

Ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklara yönelik bilgi formuna (Ek-2) katılımcıların verdiği cevaplar genel olarak değerlendirildiğinde katılımcılardan 8'inin liseden sonraki hedefi üniversiteye gitmek, 2'sinin hedefi ise hem üniversiteye gitmek hem çalışmaktır. 10'u evliliğin mutluluk verici olduğunu düşünmektedir. 2'si sigara kullanmaktadır. 10'u hastalık nedeniyle ebeveyn ölümü yaşamıştır. 4'ü hayatta olan ebeveyninin ölüm olayından sonra ilgisinin arttığını, 5'i değişmediğini ve 1'i hatırlamadığını belirtmiştir. 6'sı ölüm sonrası hayatta kalan ebeveynlerinin olayın acı verici olmasına rağmen çocukların bakımını sağlayabileceği ve iyi olacakları inancına sahip olduğunu, 4'ü hayatta kalan ebeveynlerinin olayın acı verici olduğu inancına sahip ve gelecek/çocukların bakımı konusunda endişeli olduğunu belirtmiştir. Son olarak 6'sı birlikte yaşadığı ebeveynin evlenmesini onaylamamakta ve 4'ü kısmen onaylamaktadır.

Araştırma kapsamında bireysel görüşme yapılan ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklarda genel olarak ölüm sonrası aile bağlarının güçlenmesi ve aşırı bir duygusallık göze çarpmıştır. Çoğu katılımcı araştırmacının yönelttiği sorulara net ve açık cevaplar verememiştir. Katılımcıların çoğu gözyaşlarına hâkim olamamış bazıları ise araştırmacıya belli etmek istemese de ağlamaklı olmuştur. Özellikle çok küçük yaşta ebeveyn ölümü yaşamış katılımcıların daha yoğun bir eksiklik duygusu yaşadığı ve yüceltilmiş ebeveyn özlemi çektiği görülmüştür. Katılımcıların çoğunun içinde şefkat bekleyen küçük bir çocuğun var olduğu ve hâlâ yetişkin dünyasına adım atmakta büyük zorluklar yaşadığı araştırmacı tarafından hissedilmiştir. Aynı zamanda çoğu katılımcının aile ortamında sağlıklı bir yas ortamının yaşanmaması, ebeveyn ölümünü bir utanma sebebi olarak görmesi, insanların acıyan bakışlarına maruz kalacağını düşünmesi gibi sebepler bu katılımcıların gerçek duygularıyla yüzleşmelerine engel olmakta ve daha çok içe kapanmalarına sebep olmaktadır. Katılımcılar arasında en avantajlı konumda olanların, bakım ve disiplin konusunda sağlam bir duruş sergileyen ebeveyne sahip olan ve yeterli sosyal destek gören katılımcılar olduğu görülmüştür. Bu ebeveynler hem kendilerine hem çocuklarına sağlıklı bir yas ortamı hazırlamış, hem de aile bireylerinin geleceğe yönelik olumlu bir tutum kazanmalarında önemli bir rol oynamıştır. Dezavantajlı konumda olanların ise, sağlıklı bir yas ortamı yaşayamayan, ölüm nedeniyle hayatta kalan ebeveynin

ruhsal problemlerine tanıklık eden, yeterli sosyal destek göremeyen ve ailede maddi problemler yaşayan katılımcılar olduğu görülmüştür. Bu katılımcıların her iki ebeveyne sahip arkadaşlarına daha çok imrendikleri ve onların ebeveynleriyle olan paylaşımlarını dinledikçe ya da gördükçe daha çok üzüldükleri zaman zaman da öfkelendikleri fark edilmiştir.

BÖLÜM V: TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. TARTIŞMA

Bu bölümde boşanma sonucu tek ebeveynli çocuklarla ilgili bulguların ve ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklarla ilgili bulguların tartışması ayrı başlıklar altında verilmiştir.

5.1.1. Boşanma Sonucu Tek Ebeveynli Çocukların Yaşam Deneyimlerine Yönelik Tartışma

Araştırmanın amacı kapsamında boşanma sonucu tek ebeveynli çocuklara yönlendirilen soruların bulgularına ait tartışmalar sırasıyla ele alınmıştır.

Araştırmanın '*sana göre 'aile' kavramı ne anlam ifade ediyor?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların aile kavramına yönelik görüşleri *niceliksel ve niteliksel tanımlama* teması altında toplanmıştır. Katılımcıların büyük bir kısmının duygusal ve paylaşımsal yorumlarda bulunarak aile içindeki birlik-beraberliğe vurgu yaptığı ve bazı katılımcıların aile bireylerine kan bağından geniş anlamlar yüklediği görülmüştür. En az bir ebeveyniyle sağlıklı bir ilişki içinde olan katılımcıların aile kavramına yönelik olumlu duygusal ve paylaşıma dair görüş bildirdiği, iki ebeveyniyle de ilişki problemi yaşayan katılımcıların ise olumsuz duygusal görüş bildirdiği dikkat çekmiştir. Dolayısıyla çocuklarda aile bilincinin oluşmasında özellikle birlikte yaşanılan ebeveynin olumlu tutum ve davranışlarının belirleyici olduğu düşünülmektedir.

Nitekim ilgili literatür incelendiğinde, boşanma sonrası çocukların pozitif tutum geliştirmelerinde ebeveynler arasındaki ve her bir ebeveynle çocuk/çocuklar arasındaki aile iletişimi büyük önem taşımaktadır (Garmezy & Rutter, 1983; Hetherington vd., 1989; Maccoby vd., 1993). Maccoby vd. (1993) de boşanma sonrası çocukların pozitif uyumlarının özellikle birlikte yaşanılan ebeveynle yakın ilişkinin olması, yerinde ebeveyn gözetimi, ilgili meselelerde çocuğun da alınacak kararlara katılması ve ebeveyn-çocuk arasında düşük düzeyde çatışma yaşanmasıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Ancak Hines (1996), ebeveyn-çocuk ilişkisinin niteliğini sadece ebeveynin karakterine bağlamamaktadır. Çocuğun ego gelişim

düzeyini ve ego dayanıklılığını içeren bireysel özelliklerinin de etkili olduğunu vurgulamaktadır. Aile kavramına kan bağından geniş anlam yükleyen katılımcıların da ego gelişim düzeylerinin ve ego dayanıklılığının yüksek olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın '*tek ebeveynle yaşamak sana göre ne anlam ifade ediyor?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların tek ebeveynle yaşamaya yönelik görüşleri ağırlıklı olarak *tek ebeveynle ilişkiye bağlı olarak* teması altında toplanmıştır. Tek ebeveynle kurulan ilişkinin olumlu veya olumsuz olması katılımcıların tek ebeveynliğe yönelik görüşlerini etkilemektedir. Bazı katılımcılar olumsuz *ekonomik nedenler*in de tek ebeveynliğe yönelik olumsuz görüş geliştirmelerine sebep olabildiğini belirtmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde doğrudan bağlantılı bir sonuca rastlanmamakla birlikte bazı araştırma sonuçlarının dolaylı olarak bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Ortalama olarak, boşanmış bir aileye göre mutlu iki-ebeveynli ailede yaşayan çocukların daha iyi ilerledikleri belirtilse de iki önemli ayrıntının altı çizilmektedir. İlki, birçok iki-ebeveynli aile ne yazık ki hem çocuklara hem ebeveynlere mutlu bir ortam sunamamaktadır (Amato, Loomis & Booth, 1995; Cummings & Davies, 1994). İkincisi, mutlu iki ebeveynli ailelerde ve boşanmış ailelerde yetişen çocuklar arasında psikolojik iyi oluş ortalamaları arasında farklılıklar olmasına rağmen, boşanmış aile çocuklarının büyük kısmının duygusal olarak uyumlu olduğu belirtilmektedir (Amato, 2001; Hetherington, 1999). Boşanma sonrası çocukların uyum sağlamalarında, tek ebeveynin iyi bakım sağlayabilme becerisi, yeterli duygusal destek sağlayabilmesi, etkili disiplin ve gözlem becerisine sahip olması, çocuğun yaşına uygun beklentide bulunması ve tek ebeveyn-çocuk arasında güzel bir iletişimin olmasının önemi de ayrıca vurgulanmaktadır (Amato, 2000; Anderson & Sabatelli, 2000; Barnes, 2004; Belsky, 1990; Bunchaman vd., 1996; Fiyakalı, 2008; Krishnakumar & Buehler, 2000; Maccoby & Martin, 1983). En önemli psikolojik sorunların evli fakat çok tartışan ebeveynlerin çocuklarında olduğu belirtilmektedir (Candan, 2006; Stober, 1980). Katılımcılar arasında da bu açıklamaya paralel olarak tartışmalı bir aile ortamındansa sağlıklı tek ebeveynli aileyi daha avantajlı bulanlar olmuştur. Nitekim bazı araştırma sonuçları boşanma sonrası ebeveynler arası yaşanan tartışmaların sonlanmasının ya da azalmasının çocuklar üzerinde pozitif

etkiye sebep olduğunu ortaya koymuştur (Amato & Keith, 1991, akt. Kelly & Emery, 2003; Zill vd., 1993). Tüm bu açıklamalar doğrultusunda, tek ebeveynin boşanma sonrası aile içindeki eş tartışmalarının sonlanmasıyla stresinin azalmasının, çocuğa karşı daha olumlu tutum ve davranışlar sergileyebilmesinin, çocukların tek ebeveynliğe yönelik olumlu bir algı geliştirmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bunun tersinin yaşandığı bir durumda ise, olumsuz bir algı gelişebilmektedir.

Araştırma sorusunun bir diğer bulgusu olan *ekonomik nedenler*le ilgili literatür incelendiğinde benzer sonuçlara rastlanmıştır. Boşanma sonrası birçok ailede ekonomik sarsıntı yaşanmakta dolayısıyla bu durum hem özellikle tek anneleri hem de çocukları etkilemektedir. Boşandıktan sonra çalışmak zorunda kalan, nafaka alamayan ya da zorlukla alan tek anneler çocukların bakımı, sosyal ilişkilerdeki değişiklik, ev işleriyle uğraşma vb. durumların getirdiği yüklerin de birleşmesiyle büyük zorluk yaşayabilmektedir. Hem tek ebeveynin yaşadığı strese tanıklık eden, hem ekonomik güçlükler nedeniyle yaşam standartlarında değişikliklere (örn. taşınma, okul değişikliği) maruz kalan çocuklar uyum zorlukları yaşayabilmektedir (Booth & Amato, 2001; Duncan & Hoffman, 1985; Hetherington & Kelly, 2002; Kelly & Emery, 2003; Nichols, 2013; Ochiltree, 1990; Sancaklı, 2014; Thompson & Rudolph, 1992; Weitzman, 1985). Wadsby (1993) ise yaptığı araştırmada, boşanma sonrası sosyal ve ekonomik anlamda yaşam standartlarında değişiklik olmayan ailelerde yaşayan çocukların duygusal anlamda çok az etkilenme yaşadığını ve boşanma öncesi ve sonrası dönemi neredeyse benzer şekilde bulduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla boşanma sonrası ekonomik güçlüğün yaşanmasıyla yaşam standartlarında ciddi değişikliklerin olduğu ailelerde yaşayan çocukların problem yaşayabildiği ve bu nedenle tek ebeveynle yaşamaya yönelik olumsuz atıfta bulunabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın '*birlikte yaşadığın anne/babanla ilişkin nasıl?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların birlikte yaşadığı ebeveynle ilişkilerine yönelik görüşleri *çatışmalı ve yetersiz ilişki* ve *tatmin edici ilişki* temaları altında toplanmıştır. Literatürde velayeti alan ebeveynin psikolojik, ekonomik, sosyal vb. birçok alanda zorluk yaşaması çocukla kısıtlı zaman geçirmesine, çocuğa destek ve kontrol noktasında zayıf kalmasına ve özellikle erkek çocukların tek annelere yönelik daha çatışmacı yaklaşımı ebeveynin dengesiz ve sert disiplin yöntemlerine

başvurmasına neden olduğu belirtilmektedir. Çocukların öfke ve üzüntülerini tek ebeveyne çok fazla yansıttıkları durumda da ebeveyn etkili ebeveynlik becerilerini sürdürmekte zorlanabilmekte dolayısıyla sağlıklı bir iletişim kurulamamaktadır (Hetherington, 1999; Lengua vd., 2000; Mott, Kowaleski-Jones, & Menaghan, 1997; Nichols, 2013; Wallerstein & Kelly, 1980). Dolayısıyla tek ebeveynin etkili ebeveynlik becerilerini sürdürebildiği, boşanma sonrası stresörleriyle etkili biçimde mücadele edebildiği, aile içinde sağlıklı iletişim ortamı kurabildiği ve çocukların da ego dayanıklılığının iyi olduğu durumda tek ebeveyn-çocuk arasında tatmin edici ilişkinin yakalanabildiği düşünülmektedir.

Araştırmanın '*sana göre tek ebeveynle yaşamanın avantajları ve dezavantajları neler?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların tek ebeveynle yaşamanın avantajlarına ve dezavantajlarına yönelik görüşleri ağırlıklı olarak *tek ebeveynde rol birleşmesi* ve *anne/baba rol beklentisi ve yetersiz destek ağı* temaları altında toplanmıştır. Çoğu katılımcı her iki ebeveynin karar verici pozisyonda olmasındansa tek ebeveynin sağlıklı karar verici pozisyonda olmasını, tek ebeveynin kontrolü sağlamasını ve tek ebeveynle gelen otorite rahatlığını avantajlı bulduğunu ve birçok iki ebeveyniyle yaşayan çocuğa göre daha pozitif durumda olduğunu belirtmiştir. Ancak literatürde boşanma sonrası tek ebeveynlerin partner desteği olmadan birçok sorumluluğun altına girmesi, çocukların bakımını sağlamaya çalışması ve ekonomik güçlükler gibi nedenlerle (Leve & Fagot, 1997) disiplin sağlama konusunda tutarsızlıklar yaşadığı, evli annelere göre tek annelerin itaatsizliği görmezden geldiği (Hetherington, Cox & Cox, 1982), hatalı disiplin yöntemleri uyguladığı hatta düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip tek ebeveynlerin cezalandırıcı, kötü ve negatif disiplin yöntemleri kullandığı (Gelles, 1989), boşanmış ebeveyn çocuklarının iki ebeveyniyle birlikte yaşayan çocuklara göre uyum düzeylerinin daha kötü olduğu (Amato & Keith, 1991; Soucier & Ambert, 1986), hem tek annelerin hem tek babaların iki ebeveynli ailelere göre daha az süpervizyon verdikleri ve kontrol sağladıkları (Thomson, McLanahan & Curtin, 1992) belirtilmektedir. Bu açıklamalara benzer olan bazı katılımcı görüşü (örn. baba rolü üstlenmeye çalışan tek annenin baskıcı tutumu, tek ebeveynin yanlış disiplin yöntemleri) olmasına rağmen çoğu katılımcı tek ebeveynin olumlu tutum ve davranışlarına odaklanmıştır. Dolayısıyla boşanma sonrası sağlıklı ebeveyn rolünü sürdürmeyi başarabilen, diğer ebeveynin rolünü

yerine getirmeyi başarabilen, artan sorumlulukları dengeli bir şekilde yerine getirebilen, çocukların yaş düzeyine uygun beklenti içine giren ve kontrol mekanizması kullanan ve çözüme yönelik problem çözme becerisine sahip ebeveynlerin çocuklarının tek ebeveynle yaşamaya yönelik uyum düzeylerinin yüksek olduğu düşünülmektedir.

Ancak bazı katılımcılar ayrı olduğu ebeveynin eksikliğini hissettiğini ve tek ebeveynin yetersiz kaldığı durumlar olduğunu belirtmiştir. Literatürde de çocuk için hem annenin hem babanın önemli kaynaklar olduğu; her birinin duygusal yardım, pratik destek, bilgi, rehberlik ve süpervizyon kaynağı olduğu; ailede iki ebeveynin varlığının çocukların dayanışma, müzakere ve anlaşma gibi sosyal becerileri model alarak öğrenmelerini sağladığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bu geleneksel bakış açısına göre bir ebeveynin yokluğu çocukların sosyal uyumunu zorlaştırmaktadır. Boşanma sonrası birçok çocuk ayrı yaşadığı ebeveyniyle bağlantı noktasında niceliksel ve niteliksel düşüş yaşamaktadır (Amato, 1987; Amato, 1993; Furstenburg & Nord, 1987; White, Brinkerhoff & Booth, 1985). Boşanma sonrası maddi güçlüğün yaşanmasıyla velayet sahibi birçok ebeveyn de çalışma koşulları nedeniyle çocukları için zaman ve enerji yaratma sıkıntısı yaşayabilmektedir. Dolayısıyla hem ayrı ebeveynin yokluğu tek ebeveynin desteğinin azalması düşük akademik başarı, uygunsuz davranışlar ve düşük öz-saygı gibi problemlerin ortaya çıkma olasılığını arttırmaktadır (Amato, 1993; Belsky, 1990; Rollins & Thomas, 1979). Aynı zamanda, özellikle tek annelerin evli annelere göre daha az sosyal destek aldığı (Weinraub & Wolf, 1983) ve daha kronik zorluklar deneyimledikleri de belirtilmektedir (McLanahan & Booth, 1989).

Araştırmanın '*her iki ebeveyniyle bir arada yaşayan diğer çocukları nasıl değerlendiriyorsun? Onlarla aranda bir fark görüyor musun? Varsa neler?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların iki ebeveyniyle bir arada yaşayan diğer çocuklarla aralarında fark görüp görmediğine yönelik görüşleri ağırlıklı olarak *kıyaslamaya ihtiyaç duymama* teması altında toplanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, tek ebeveynle yaşamaya yönelik çoğu katılımcının olumlu bir bakış açısına sahip olması, en önemli etken olarak düşünülmektedir. Bu katılımcılar tek ebeveynle olumlu bir ilişki içinde oldukları, yaşam biçimlerinde anlamlı değişiklikler yaşamadıkları ve bazıları diğer ebeveyniyle sürekli ya da belli

zaman aralıklarında görüştüğü için diğer çocuklarla kıyaslama gereği hissetmemektedir. Dolayısıyla destekleyici ve kontrol mekanizmasını iyi kullanabilen tek ebeveyne sahip olmanın (Amato, 2000; Anderson & Sabatelli, 2000; Barnes, 2004; Belsky, 1990; Bunchaman vd., 1996; Krishnakumar & Buehler, 2000; Maccoby & Martin, 1983) ve boşanma sonrası yaşam biçiminde değişikliklerin olmamasının ya da az olmasının (Wadsby, 1993) çocukların iyi-oluşlarındaki olumlu katkısını vurgulayan araştırma sonuçları dolaylı olarak bu araştırma bulgusuyla paralellik göstermektedir.

Araştırmanın '*boşanma olduğunda neler yaşadın?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların görüşleri *boşanma sürecine sürüklenen çocuklar* ve *boşanma sürecine hazırlanan çocuklar* temaları altında toplanmıştır. Boşanma sürecine sürüklenen, ebeveynlerinin tartışmalarına tanıklık eden, arada bırakılan ya da boşanmayla ilgili açıklama yapılmayan katılımcılar hala birçok duygusal, sosyal, akademik zorluk içinde boğuşmaktadır. Bu durum bazı araştırma sonuçlarıyla da (Boyan & Termini, 1999; Brewster vd., 2011; Henry, Fieldstone & Bohac, 2009; Korkut, 1990; Togliatti, Lavadoro & Benedetto, 2011; McIntosh, Wells & Long, 2007; Öngider, 2013; Romsey, 2001; Sancaklı, 2014) benzerlik göstermektedir. Boşanma sürecine hazırlanan katılımcıların ise Anderson ve Sabatelli (2000)'nin belirttiği gibi, ebeveynlerin boşanma öncesi sağlıklı bir plan yapması, sınırları iyi çizmesi, sağlıklı iletişim kurabilmesi, boşanma sonrası bazı zorlukların yaşanabileceğini kabullenmesi gibi nedenlerle, boşanma sürecine ve boşanma sonrası hayatlarına uyum sağladıkları düşünülmektedir.

Araştırmanın '*boşanmayla nasıl başa çıktığını düşünüyorsun?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların görüşleri ağırlıklı olarak *ebeveyn yaklaşım tarzı* alt temasında ardından *kişisel kaynaklarla başa çıkma* temasında toplanmıştır. Literatürde de yetenekli, yeterli işleve sahip bir ebeveynin velayeti altında yaşamanın, çocuklarda pozitif sonuçlarla ilişkili koruyucu faktör olduğu belirtilmektedir. Genel olarak bakıldığında, boşanma sonrası çocukların psikolojik işlevlerinin en iyi yordayıcısının velayeti alan ebeveynin (çoğunlukla anneler) psikolojik uyumu ve çocuklara sağladığı ebeveynliğin kalitesi olduğu görülmektedir (Emery, Kitzman & Waldron, 1999; Gladding, 2012; Hetherington, 1999; Jonton, 1995; Kalter, Kloner, Schreiser & Okla, 1989; Kelly & Emery, 2003; Kline vd.,1990;

Maccoby & Martin, 1983). Literatürde aynı zamanda boşanmanın yarattığı stres göz ardı edilmeden, boşanma sonrası çocukların ve gençlerin yaklaşık %75-80'inin depresyon dahil büyük psikolojik problemler yaşamadığı; eğitsel ve kariyer hedeflerine ulaşabildiği; aileleriyle yakın ilişki bağı kurabildikleri; yakın ilişkilerden hoşlandıkları ve boşanmanın sabit olumsuz etkilerinden yaralanmadıkları belirtilmektedir (Amato, 1999; Chase-Lansdale vd., 1995; Laumann-Billings & Emery, 2000; McLanahan, 1999). Amato (1999)'nun çalışmasında da, boşanmış ebeveynlere sahip genç yetişkinlerin yaklaşık %42'sinin iyi oluş puanları evli ebeveynlere sahip genç yetişkinlerin puanlarının üstünde bulunmuştur. Bu durumun oluşmasında sadece ebeveynlerin yaklaşım biçimlerinin, yaşam standartlarının etkisi değil aynı zamanda kişisel özelliklerin de etkili olduğu düşünülmektedir. Hetherington vd. (1998)'nin yaptığı çalışmada da çocukların bazı olumsuz özelliklerinin (örn. antisosyal davranış) boşanma gibi olumsuz yaşantılar karşısında risk ve incinebilirlik düzeylerini arttırabildiği ancak olumlu özelliklerinin de dayanıklılığı arttırabildiği belirtilmektedir. Kurt (2013)'un çalışmasında, ebeveynlerinin boşanma süresi arttıkça ergenlerin benlik saygılarında ve yılmazlık düzeylerinde artış olduğu; Bulut (2013)'un çalışmasında da boşanmış ebeveynlere sahip ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeyleriyle yaşam doyumları arasında pozitif yönlü güçlü ilişki bulunmuştur. Hines (1996) de, çocuğun ego gelişim düzeyini ve ego dayanıklılığını içeren bireysel özelliklerinin boşanmaya uyum sağlamada etkili olduğunu belirtmektedir.

Araştırmanın '*boşanma sonrası hayatında neler değişti?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların görüşleri ağırlıklı olarak *ilişkinin yeniden şekillenmesi* alt teması, *akademik ve duygusal etkiler* ve *yaşam tarzı değişimi* temaları altında toplanmıştır. Kruk (1994)'a göre, çocukların velayetini alamayan/almayan babaların çoğunluğu çocuklarıyla ilgilenmeyi azaltmakta ya da sürdürmemektedir (Baker, 2007; Candan, 2006; Leite & McKenry, 2002; Mccoby & Minookin, 1992; Sancaklı, 2014; Seltzer, 1998). Velayeti alan ebeveynler de (çoğunlukla anneler) artan sorumluluklar, maddi güçlük vb. nedenlerle hem kendilerine hem çocuklarına yeterli zaman ayırmakta güçlük çekmektedir. Öz-yeterlik, sosyal ve politik (özellikle maddi konularda) desteğin eksik olduğu durumlarda tek ebeveynler daha büyük sıkıntı yaşamakta ve bu da çocuğun eksik ilgi

ve bakım görmesine neden olabilmektedir (Crnic vd., 1983; Gladding, 2012; Nichols, 2013; Russel, 2007; Sancaklı, 2014; Yılmaz, 2002). Boşanma sonrası yaşanılan birtakım zorluklarla başa çıkma güçlüğü yaşayan tek ebeveynlerin hatalı disiplin yöntemlerine başvurmaları, çocukların otoriteyi kabul etmemeleri, özellikle erkek çocukların tek annelere karşı çatışmalı yaklaşımda bulunmaları gibi durumlar da bireylerin aile içindeki rollerini sağlıksız bir hale getirebilmektedir (Gladding, 2012; Hetherington, 1999; Lengua vd., 2000; Mott, Kowaleski-Jones, & Menaghan, 1997; Nichols, 2013; Wallerstein & Kelly, 1980).

Katılımcılar arasında boşanmaya uyum sağlayamamış ve hem ayrı kalınan ebeveynle hem birlikte yaşanılan ebeveynle büyük sorunlar yaşayanların ciddi psikolojik problemler (depresyon dâhil) yaşadığı görülmüştür. Duygusal problemlerin sağlıklı bir şekilde çözülememesi bu katılımcıların derslerine odaklanamamalarına ve akademik başarılarının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Boşanma sonrası bazı yaşam tarzı değişikliklerinin de (örn. taşınma, okul değişikliği, arkadaş ortamı değişikliği) hem duygusal hem akademik problemlerin artmasında önemli rol oynadığı görülmüştür. İlgili literatürde de bu araştırma bulgusuyla tutarlı sonuçlara rastlanmıştır. Çocukların boşanmaya uyum sağlamalarında risk oluşturan etmenler arasında ekonomik zorluklar yer almaktadır (Kelly & Emery, 2003). Birçok araştırmaya göre boşanma hem velayet sahibi ebeveynlerin hem çocukların ciddi olarak yaşam standartlarının düşmesine neden olabilmektedir (Duncan & Hoffman, 1985). Bu olumsuz ekonomik şartlar nedeniyle bakım, ikamet, okul, arkadaş düzenlerinde çocuklar yıkıcı değişimlere maruz kalabilmektedir (Amato, 2001; Aydıner Boylu & Öztop, 2013; Hetherington & Kelly, 2002; Kelly & Emery, 2003; Nichols, 2013; Öngider, 2013). Bu sınırlı kaynakların da ebeveyn-çocuk arasında ciddi tartışmalara ve zayıf işbirliğine yol açabileceği belirtilmektedir (Kelly & Emery, 2003). Riala vd. (2003) de, tek ebeveynliğin çocuklarda akademik başarısızlığın nedeni olarak görülmemesi gerektiğini çünkü tek ebeveynliğin ancak başka olumsuzluklarla birleştiği durumlarda akademik başarısızlığın görülebildiğini belirtmiştir. Nitekim yapılan başka araştırmalarda da tek ebeveynliğin yanında birçok faktörün (örn. sosyo-ekonomik düzey, ebeveyn süpervizyonu; ebeveynin eğitim düzeyi) akademik başarı

üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Altınbulak, 2011; Amato, 1991; Downey, 1994; Garg, Melanson & Levin, 2007; Rumberger vd., 1990).

Sonuç olarak boşanmanın hem ebeveynler hem çocuklar açısından bir geçiş krizine neden olduğu görülmektedir. Bu krizin sağlıklı bir şekilde atlatılması hem ebeveynlerin hem çocukların uyum süreçlerinde anlamlı etkiye sahiptir. Özellikle velayeti alan ebeveynin boşanmayı kabullenmesi, boşanmanın getireceği olumlu ve olumsuz durumlara hazırlıklı olması, boşanmayı aile içinde krize döndürmemesi, çocuğun/çocukların bakım ve ihtiyaçlarının karşılanmasında sorun yaşanmayacağına yönelik mesajlar vermesi, olumlu iletişim becerilerine sahip olması, işlevsel disiplin yöntemlerine başvurması ve çevresinde gerektiğinde yardıma hazır yetişkinlerin olması çocukların uyum sürecinde büyük önem taşımaktadır. Ayrı kalınan ebeveynin de çocukla irtibatı kesmemesi ve çocuğun ihtiyaçlarına cevap vermesi, çocukların beklediği ebeveyn rolünün karşılanmasında etkili olmaktadır.

5.1.2. Ölüm Sonucu Tek Ebeveynli Çocukların Yaşam Deneyimlerine Yönelik Tartışma

Araştırmanın '*sana göre 'aile' kavramı ne anlam ifade ediyor?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların görüşleri ağırlıklı olarak *destek ve dayanışma* teması altında toplanmıştır. Bu bulgunun ortaya çıkmasındaki en büyük etkenlerin, bir ebeveynin ölümüyle birlikte katılımcıların diğer ebeveyni de kaybetme korkusu yaşayarak hayatta kalan ebeveyne daha sıkı bağlanmaları, ölüm gibi olumsuz yaşantılar karşısında yıkılmamak için dayanışmanın önemini fark etmeleri ve aile üyelerinin daha çok birbirinden güç almaları olduğu düşünülmektedir. Nitekim ebeveyn ölümü ve beraberinde yaşanan olaylar hakkında aile iletişim paternlerinin (Black & Urbanowicz, 1987; Furman, 1978) ve hayatta kalan ebeveynin çocukların temel fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarını sağlama kalitesinin (Bowlby, 1980; Garmezy, 1983; Worden, 1996; Yıldız, 2004) çocuklar üzerindeki önemli etkileri bazı araştırma sonuçlarıyla ortaya konmuştur.

Araştırmanın '*tek ebeveynle yaşamak sana göre ne anlam ifade ediyor?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların görüşleri ağırlıklı olarak *ebeveynin duygusal eksikliği* teması altında toplanmıştır. Çoğu katılımcı ölen

ebeveynin aile içinde yokluğunun hissedilmesi, destek ve sevgisinden mahrum kalınması gibi nedenlerle tek ebeveynliğe yönelik olumsuz bir bakışa sahip olup iki ebeveyniyle yaşayan çocukların böyle bir eksiği olmadığı için onları daha avantajlı görmektedir. Çoğu katılımcı üzerinde ölen ebeveynin eksikliğinin yoğun bir şekilde gözlenmesinin ve iki ebeveyniyle birlikte yaşayan çocuklardan kendilerini farklı görmelerinin en büyük nedeninin ise ölüm sürecine uyum sağlayamamalarının olduğu düşünülmektedir.

Literatürde de çocukların sürece uyum sağlaması için en önemli gereklilikler arasında ölen ebeveynle ilgili gerçek duygu ve düşüncelerin samimi bir şekilde paylaşılması yer almaktadır. Çocukların paylaşıma açık olabilmesi için çevresindeki yetişkinlerin (özellikle hayatta kalan ebeveyn) model olması beklenmektedir. Bu sürecin krize çevrilmeden sağlıklı bir şekilde yaşanması çocukların da ebeveyn ölümünü kabullenmelerini ve hayata daha kolay adapte olmalarını sağlamaktadır (Attepe, 2010; Black & Urbanowicz, 1987; Gladding, 2012; Melhem vd., 2004; Osterweis vd.,1984; Pickard, 1996; Yıldız, 2004). Ancak yapılan görüşmeler esnasında çoğu katılımcının ailesinde bireylerin ölüm gerçeğiyle sağlıklı bir şekilde yüzleşmekten kaçındığı ve gerçek duygu ve düşüncelerini bastırmaya çalıştığı fark edilmiştir. Bu durumun da katılımcıların ebeveynin öldüğü gerçeğini kabullenmelerini zorlaştırdığı, ailede olumsuz bir atmosfer yarattığı ve eksiklik duygusuyla boğuşmalarına neden olduğu düşünülmektedir. Nitekim çok az katılımcı özellikle hayatta kalan ebeveynin duygu ve düşünce paylaşımı noktasında doğru bir model olması, çocukların istek ve ihtiyaçlarına yeterli bir şekilde cevap verebilmesi, dayanışma ortamı yaratabilmesi nedeniyle tek ebeveynliğe olumsuz bir anlam yüklemediğini ve iki ebeveynli ailelerden farklı olmadıklarını belirtmiştir.

Araştırmanın '*birlikte yaşadığın anne/babanla ilişkin nasıl?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların görüşleri *genel tatmine dayalı ilişki* teması altında toplanmıştır. Sevgi, saygı ve paylaşıma dayalı ilişki vurgusu ön plana çıkmıştır. Bulgunun ortaya çıkmasındaki en önemli nedenlerinin ebeveyn ölümünden önce de sonra da hayatta kalan ebeveynin olumlu iletişim becerisine sahip olması, çocukların ilgi ve bakım gereksinimlerini karşılayabilme çabası ve olay sonrası aileyi bir arada tutma becerisi olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda diğer ebeveyni

kaybetme korkusu da katılımcıların hayatta kalan ebeveynlerine daha olumlu bir yaklaşım içinde olmalarına sebep olmaktadır. Literatürde bu araştırma sonucuyla doğrudan tutarlılık gösteren bir araştırma sonucuna rastlanmasa da Pickard (1996)'ın bir ebeveynin ölümünden sonra aile içinde paylaşılan duygusal bağın kıymet bilmeyi arttırdığına yönelik açıklamasıyla da ilişkili olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda hayatta kalan ebeveynin yas sürecine sağlıklı bir şekilde uyum sağlayıp çocuğa model olması, çocuğun bakımını sağlayabilmesi, olayın acı verici olmasına rağmen yaşamın devam ettiğine yönelik güçlü mesajlar vermesi, olay öncesi yaşam standartlarının devam etmesinde önemli adımlar atması da çocuğun uyumunu etkilemektedir (Furman, 1974; Gladding, 2012; Kaffman vd., 1987; Nichols, 2013; Osterweis vd., 1984; Strength, 1991; Yıldız, 2004). Katılımcıların çoğu da hayatta kalan ebeveynlerinin bu konulardaki yeterliliklerinden bahsetmiştir. Bazı katılımcılar da ebeveynlerinin bazı noktalarda yetersizlik yaşamasına rağmen gördükleri iyi niyet ve çaba nedeniyle ebeveynlerine duydukları sevgiyi belirtmiştir. Dolayısıyla ebeveynin yaklaşım biçimine göre katılımcıların ebeveyne yönelik bakış açısının geliştiği söylenebilir.

Araştırmanın '*sana göre tek ebeveynle yaşamanın avantajları ve dezavantajları neler?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların görüşleri ağırlıklı olarak *duygusal eksiklik* alt teması ve *aile bağlarında güçlenme* teması altında toplanmıştır. Duygusal eksiklik alt teması ikinci ve beşinci soruların bulgusu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Aile bağlarında güçlenme temasının ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerin de katılımcıların ebeveyn ölümünden sonra aile bireylerine sarılarak acılarını hafifletmeye çalışması, gelecekte yaşanabilecek başka olumsuzluklara karşı birbirlerine destek olmaya çalışması, ortak bir acı etrafında benzer duygular yaşaması ve bazı katılımcıların ebeveyn ölümünü başkalarıyla paylaşmaktan çekindiği için aile bireyleriyle daha çok zaman geçirmesi olarak düşünülmektedir. Pickard (1996) da ölümün ortak geçmiş bağı yaratması nedeniyle aile üyelerini birleştirici etkiye sahip olduğunu ve zaman içerisinde aile içerisinde paylaşılan duygusal bağ ile birbirlerinin değerini daha iyi anladıklarını belirtmektedir.

Araştırmanın '*her iki ebeveyniyle bir arada yaşayan diğer çocukları nasıl değerlendiriyorsun? Onlarla aranda bir fark görüyor musun? Varsa neler?*'

sorusundan elde edilen bulgular ikinci araştırma sorusunun bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Katılımcı görüşleri ağırlıklı olarak *ebeveynin duygusal eksikliği* teması altında toplanmıştır.

Araştırmanın '*ölüm olduğunda neler yaşadın?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların görüşleri *kayba yönelik tepkiler/reaksiyonlar* teması altında toplanmıştır. Katılımcıların ağırlıklı olarak acı, öfke ve gelecek endişesini içinde barındıran *duygusal tepkiler/reaksiyonlar* ardından sırasıyla *davranışsal* ve *düşünsel tepkiler/reaksiyonlar* gösterdiği ortaya konulmuştur. Stubenbort, Donnely ve Cohen (2001) yas sürecinde bireylerde fiziksel (örn. uyku, yeme sorunları), sosyal (örn. izolasyon) ve duygusal (örn. öfke, kızgınlık) tepkilerin ortaya çıkabileceğini; Drench (2003) bireylerin sıklıkla gösterdikleri duygusal tepkilerin şok, inkar, kızgınlık, suçluluk, korku ve tükenmişlik/depresyon olduğunu; Gladding (2012) de çocukların yas sürecinde protesto, umutsuzluk ve uzaklaşma aşamalarından geçtiğini belirtmektedir. Duygusal ve fiziksel tepkilerle birlikte bilişsel (örn. sorgulama) ve davranışsal (örn. ağlama) tepkilere dikkat çeken araştırmalar da mevcuttur (Hewson, 1997; Worden, 2008).

Araştırmanın '*ebeveyn ölümüyle nasıl başa çıktığını düşünüyorsun?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların görüşleri ağırlıklı olarak *ailesel ve çevresel destek* temasında ardından *doğrudan ve dolaylı başa çıkma mekanizmaları* temasında toplanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi özellikle hayatta kalan ebeveynin ölüm olayını krize çevirmeden toparlayabilmesi, güçlü bir duruş sergilemesi ve katılımcılara gerekli olan ilgi ve bakımı sağlayabilmesi süreçle başa çıkmalarını kolaylaştırmıştır. Aile bireylerinin olay sonrası birbirine kenetlenmesi de yaşadıkları acının hafiflemesinde etkili bir rol oynamıştır. Ancak katılımcıların süreçle başa çıkmak için kullandıkları bazı başa çıkma mekanizmaları (örn. sosyal etkinliklere yönelme) işlevsel olurken bazılarının (örn. bastırma, inkar, sosyal izolasyon) sürecin daha ağır geçmesine neden olduğu düşünülmektedir. Daha önceki açıklamalarda da yer aldığı üzere özellikle hayatta kalan ebeveynin (Bowlby, 1980; Furman, 1974; Gladding, 2012; Gray, 1987; Harris vd., 1986; Kaffman, 1987; Melhem vd., 2004; Osterweis vd., 1984; Raveis vd., 1999; Strength, 1991; Yıldız, 2004); diğer aile bireylerinin (Black & Urbanowicz, 1987; Furman, 1974; Pickhard,

1996; Raveis vd., 1999; Toksoy, 2005); sosyal çevrenin (Gladding, 2012; Nichols, 2013; Pickhard, 1996; Toksoy, 2005; Yıldız, 2004) desteği çocukların başa çıkma sürecini kolaylaştırmaktadır.

Araştırmanın '*ölüm sonrası hayatında neler değişti?*' sorusundan elde edilen bulgulara göre katılımcıların görüşleri ağırlıklı olarak *ailedeki bireysel rollerin yeniden şekillenmesi* alt teması, *ailesel ve bireysel dinamiklerin değişimi* ve *ekonomik güçlük* temaları altında toplanmıştır. Hayatta kalan ebeveynin ölen ebeveynin de rollerini yerine getirmeye çalışması, yükünün artması ve aile içerisinde işleyişin sağlanması için iş dağılımlarının yeniden belirlenmesi bazı katılımcılar açısından ölüm sonrası önemli bir değişiklik olarak görülmektedir. Bir diğer önemli nokta daha önce de belirtildiği gibi aile içindeki dayanışmanın artması ve daha sıkı bir bağın oluşmasıdır. Ancak her ne kadar aile bireyleri arasındaki bağ kuvvetlense de ölen ebeveynin yokluğunun hissedilmesi çoğu katılımcının duygusal eksiklik hissetmesine ve çevresel tepkilerden kaçındıkları için sosyal ortamlardan geri çekilmelerine neden olmaktadır. Bu katılımcılar özellikle acıyan bakışlara maruz kalmaktan çekinmekte ve arkadaşlarının ebeveynleriyle ilgili olumlu paylaşımlarına tanıklık etmek istememektedir. *Akademik* anlamda da bazı katılımcılar kötüye gidiş olduğunu belirtirken bazıları daha da hırslandığını ve derslerinin daha iyiye gittiğini kalanlarsa değişiklik olmadığını belirtmiştir. Sağlıklı bir yas ortamının yaşanmaması, hayatta kalan ebeveynin çocukların bakım ve disiplini konusunda eksiklikler yaşaması, çocukların ebeveyn ölümüyle ilgili gerçek duygu ve düşüncelerini paylaşamaması ve yaşam koşullarının olumsuz anlamda değişime uğraması gibi birçok etkenin çocuklarda duygusal/sosyal problemlere yol açabildiği düşünülmektedir. Bu problemlerin çözülememesi beraberinde akademik anlamda odaklanmanın sağlanamamasına, akademik başarının düşmesine hatta özellikle ekonomik güçlüğün çok fazla hissedildiği aile ortamında yetişen tek ebeveynli çocukların okulu bırakmasına neden olabilmektedir

Literatürde de ebeveyn ölümünün ardından yaşanan ekonomik güçlük, taşınma, okul değişikliği, kalan ebeveynin tekrar evlenmesi gibi birçok değişikliğin kalan aile bireylerinde uyum zorlukları yarattığı ve hayatın kişisel kontrol dışında olduğuna yönelik inançları pekiştirebildiği (Black, 1978; Cohen vd., 1977; Kaffman & Elizur,

1983; Osterweis vd., 1984; Ravels, Siegel & Karus, 1998; Worden, 1996); özellikle tek ebeveynin anne olduğu ailelerde ekonomik yoksunluk nedeniyle çocukların akademik başarılarının düşük ve disiplin problemlerinin daha çok olduğu (Allers, 1982; Aydıner Boylu & Öztop, 2013; McLanahan, 1985); eş kaybı yaşayan ebeveynin eş desteğinden yoksun kalıp birçok sorumlulukla ve zorlukla (örn. ev işlerindeki sorumlulukların artması, çocukların bakımı) baş başa kalmasının yalnızlık, çaresizlik ve öfke yaşamasına neden olabildiği ancak kontrol duygusunun onarılmasıyla bu durumun geçtiği; ebeveyn ölümünü kabullenemeyen aile bireylerinde sosyal reddin görülebildiği; aile bireylerinin de ölen ebeveynin roller anlamında yarattığı boşluğu nasıl tamamlayacaklarına yönelik endişe yaşadığı ancak zaman içerisinde zorunluluğun da etkisiyle hem kendilerinde yeni yetenekler fark ettikleri hem de kaybedilen güveni tekrar kazandıkları belirtilmektedir (Pickhard, 1996).

Sonuç olarak, bir ebeveynin ölümü hem hayatta kalan ebeveyni hem de çocuğu/çocukları derinden etkileyen bir yaşantıdır. Ebeveyn ölümüyle birlikte yas sürecinin nasıl yaşandığı aile bireyleri üzerinde etkili olmaktadır. Hayatta kalan ebeveynin gerçek duygularını bastırmadan ya da aşırıya kaçmadan yaşaması, olayın üzüntü verici olmasına rağmen yaşamın devam ettiğini vurgulaması, çocuklara bakım ve ihtiyaçların karşılanması konularında güvenilir mesajlar vermesi çocukların uyum sürecini kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda hayatta kalan ebeveynin ve çocuğun yakın çevresindeki bireylerin çocuğun gerçek duygu ve düşüncelerini bastırmadan paylaşması noktasında destekleyici rol üstlenmeleri de sürecin sağlıklı bir şekilde atlatılmasında etkili olmaktadır. Ebeveyn ölümünden sonra ailedeki rol dağılımlarının yeniden şekillenmesi, hayatta kalan ebeveynin yükünün artması, bazı yaşam tarzı değişiklikleri, ölen ebeveynin duygusal eksikliği çocuklar üzerinde duygusal, sosyal, akademik vb. etkilere sebep olabilmektedir. Sürecin dengeye girmesinde belli bir zamana ve iç-dış kaynaklara ihtiyaç duyulabilmektedir.

5.2. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tek ebeveynli çocukların aile yaşantılarına ilişkin duygu, düşünce, deneyimlerini ve yaşantılarına etkilerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan araştırmadan elde edilen veriler ışığında, boşanma sonucu tek ebeveynli

katılımcılardan en olumlu yaşam deneyimlerine sahip olanlar her iki ebeveyniyle olumlu bir ilişkisi olan, boşanma sonrası yaşam standartlarında önemli bir değişiklik yaşamayan ve ihtiyaçlarına karşılık bulanlardır. Ölüm sonucu tek ebeveynli çocuklarda ise en olumlu yaşam deneyimlerine sahip olanlar yas sürecini sağlıklı yaşayan, hayatta kalan ebeveyni bakım ve ihtiyaçları karşılama noktasında başarılı olan, yaşam standartlarında önemli değişiklik yaşamayan, aile içi ve sosyal destek görenlerdir.

Tartışmalı bir aile ortamında yetişen her çocuk duygusal, sosyal, akademik birçok alanda problem yaşama riski taşımaktadır. Dolayısıyla aile biçimi fark etmeksizin özellikle ebeveynlerin sorunlar karşısında uygun çözüm yolları bulma çabası sağlıklı bir aile için gereklidir. Boşanma da eşlerin aile içindeki kronikleşmiş anlaşmazlıklarını sonlandırmak için tercih ettikleri çözüm yollarından biridir. Ancak gerek boşanma öncesi gerek boşanma sonrası süreç hem ebeveynler hem çocuklar üzerinde büyük etki yaratmaktadır. Boşanma öncesi ailede yaşanan büyük çatışmalar (örn. şiddet, aldatma) çocuklarda derin hasarlar bırakabilmektedir. Boşanma sürecinde de bu çatışmaların devam etmesi, mahkeme sürecine çocukların tanıklık etmesi, ebeveynlerin çocuğu diğerine karşı cezalandırma aracı olarak kullanmaya çalışması, çocuğun arada kalması, çocuğa duygusal baskı uygulanması vb. birçok problem çocukların süreci daha sağlıklı deneyimlemelerini güçleştirmektedir. Boşanma sonrasında da ebeveynler arası çatışmanın devam etmesi, velayeti alan ebeveynin çocuğu diğer tarafı cezalandıracak bir güç olarak kullanması, yanlış disiplin yöntemleri, çocuğa yeterli ilgi ve bakımın sağlanmaması, nafakanın ödenmemesi, ekonomik güçlük yaşanması, taşınma, okul değişikliği, arkadaş ortamının değişimi, yaşam standartlarının düşmesi gibi problemler de çocukların boşanmaya uyumunu zorlaştırmaktadır. İki ebeveynin de sağlıksız tutumlarına maruz kalan bu çocuklar antisosyal davranışlar, intihar eğilimi, okul terki, madde-alkol-sigara kullanımı, erken cinsel deneyim, küçük yaşta evlilik vb. birçok anlamda risk teşkil etmektedir. Ancak bu çocukların çevresinde olan akraba, öğretmen gibi yardıma hazır yetişkinler risklerin azalmasında etkili rol oynamaktadır.

Tüm bu olumsuzlukların yaşanmaması için ebeveynlerin boşanmayı da evlilik gibi bir yaşantı olarak görmesi gereklidir. İki yetişkin, mutlu olmak için nasıl el ele verip bir yola giriyorsa, bu yolun sağlıksız olduğunu fark ettiğinde de el ele verip o

yoldan çıkabilmelidir. Bu yoldan geri dönerken atılacak adımlar ebeveynler arasında uygun bir dille tartışıldığında, çocuk boşanmaya hazırlandığında, sınırlar doğru bir şekilde çizildiğinde, eş rolleri bırakılarak ebeveyn rolleriyle ortak kararlar alındığında, zaman zaman çocuk için bazı etkinliklerde bir araya gelindiğinde, ayrı olan ebeveynin düzenli görüşme günleri ayarlandığında çocuklar psikolojik uyumu yakalayabilmekte hatta iki ebeveyniyle tartışmalı bir aile ortamında yaşayan akranlarına göre daha avantajlı konumda olabilmektedir. Aynı zamanda ebeveynlerin çocuğun boşanma sonrası yaşam standartlarının bozulmaması için gerekli adımları atması ve özellikle tek ebeveynin sorumluluklarının fazlalığı nedeniyle çevre desteği bulması önemlidir.

Bir ebeveynin ölümü de boşanma gibi çocuklar üzerinde büyük etki yaratmaktadır. Ebeveyn ölümü karşısında çocuklar duygusal, düşünsel ve davranışsal tepkiler vermektedir. Acı, öfke ve gelecek endişesi bu süreçte yaşanan en yoğun duygulardandır. Ebeveyn ölümüyle başa çıkmada hem çocukların kişisel kaynaklarını kullanması hem aile ve çevre desteği alması önemlidir. Ancak başa çıkma kaynakları arasında en önemlisi hayatta kalan ebeveynin tutumudur. Hayatta kalan ebeveynin hem kendi yasını üzerini örtmeden yaşaması hem çocuğun yaşaması için sağlıklı bir ortam oluşturmaya çalışması oldukça önemlidir. Ebeveynin yaşanan olayın acı verici olmasına rağmen yaşamın devam ettiğine ve çocukların bakımını sağlayabileceğine yönelik güçlü mesajlar vermesi de çocukları olumlu etkilemektedir. Aile bireylerinin sağlıklı bir yas ortamında gerçek duygu ve düşüncelerini paylaşmaları da hem ebeveynin öldüğü gerçeğini kabullenmelerini kolaylaştırmakta hem de aile bağlarının daha da güçlenmesine neden olmaktadır. Ancak bu süreçte bastırılan ve yüzleşmekten kaçınılan duygu ve düşünceler nedeniyle çocukların ebeveyn ölümünü kabullenemediği görülmektedir. Kabulün olmadığı noktada çocuklar bunu başarısızlık veya utanma sebebi olarak görebilmekte ve sosyal ret ortaya çıkabilmektedir. Böyle bir durumda ölen ebeveynin eksikliği yoğun bir şekilde hissedilebilmekte ve iki ebeveyniyle yaşayan akranlar daha avantajlı konumda görülebilmektedir. Ebeveyn ölümüyle birlikte ekonomik güçlüğün yaşanması, taşınma, okul değişikliği, arkadaş ortamı değişikliği vb. sebepler de çocukların uyumunu zorlaştırmaktadır. Tüm bu etkenlerin bir araya gelmesiyle akademik anlamda da düşüş yaşanabilmektedir. Bu süreçte hayatta kalan ebeveynin

akraba ve çevre desteği alması aileye güç vermektedir. Büyük sorumluluklarla ve zorluklarla baş başa kalan ebeveyn denge kurduğunda, çevresinde yardıma hazır bireyler bulunduğunda, çocukların bakım ve disiplinini uygun bir şekilde sağladığında, ölüm gerçeğini yok saymadan gerekli görülen durumlarda ölen ebeveynle ilgili paylaşım yapılmasına ortam hazırladığında çocuklar hayata kaldıkları yerden sağlıklı bir şekilde devam edebilmektedir. Hatta ölen ebeveynin yerine getirdiği sorumlulukların nasıl telafi edileceğine yönelik endişeler, ailedeki rol dağılımlarının yeniden şekillenmesi, özellikle hayatta kalan ebeveynin yükünün artması ilk başlarda aile bireylerinde güven kaybına neden olsa da keşfedilen yeteneklerle güven duygusu yeniden onarılmakta hatta daha da güçlenmelerine neden olabilmektedir. Ancak hayatta kalan ebeveynin, diğer aile bireylerinin ve çevrenin etkisi kadar önemli olan bir diğer nokta kişisel özelliklerdir. Bazı çocuklar birçok noktada önemli eksiklikler yaşamasına rağmen (örn. hayatta kalan ebeveynin kronik yas yaşaması) ego dayanıklılığı, psikolojik sağlamlık vb. öz kaynaklarıyla psikolojik uyumu yakalayabilmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen veriler doğrultusunda şu öneriler getirilmiştir:

1. Alan araştırmacılarının;
    - Tek ebeveynli çocukların eğitsel, maddi, duygusal/sosyal vb. süreçleriyle ilgili tespit niteliği taşıyan araştırmaları arttırması,
    - Kayıp türlerine göre tek ebeveynli çocukların kayıpla başa çıkmalarını kolaylaştırıcı, uyum sürecine yönelik okul temelli müdahale programları geliştirmesi,
    - Tek ebeveynli çocuklarla ilgili ölçme araçları geliştirmesi,
    - Tek ebeveynli öğrencilerin deneyimlerinin inceleneceği geniş örneklemli çalışmalar yapması,
    - Tek ebeveynli öğrencilerin deneyimlerinin farklı kültürlerde inceleneceği çalışmalar yapması,
    - Kadın ve erkek tek ebeveynli öğrencilerin ayrı ayrı evliliğe, çocuk sahibi olmaya yönelik görüşlerinin inceleneceği devam niteliğinde çalışmalar yapması,

2. Önleyici rehberlik hizmetleri kapsamında okul psikolojik danışmanlarının;
    - Okul idaresinden ve sınıf/sınıf rehber öğretmenlerinden tek ebeveynli çocuklarla ilgili bilgi edinmesi,
    - Gerekli görülen durumlarda tek ebeveynli ailelerin yaşadığı olumsuzlukları göz önünde bulundurarak okul idaresi ve sınıf/sınıf rehber öğretmeniyle birlikte ev ziyareti gerçekleştirmesi,
    - Sorunları ve ihtiyaçları tespit etmeye çalışması,
    - Çözüme yönelik çalışmalar için okul idaresi ve öğretmenlerle işbirliği halinde olması,
    - Veli görüşmesi ve öğrenci görüşmesi (örn. öz-farkındalık, akran ilişkileri, eğitim, kariyer vb. konularda danışmanlık) yapması,
    - Velileri yasal haklarıyla ve yardım kuruluşlarıyla/yardım alabileceği kişilerle ilgili bilgilendirmesi,
    - Kayıp türüne göre tek ebeveynli çocuklara yönelik hazırlanmış okul temelli müdahale programlarından yararlanarak bireysel ve grup rehberlik etkinlikleri yapması,
    - Elverişli koşulların olması halinde, aile danışmanlığı hizmeti vermesi (okul psikolojik danışmanları arasında çift ve aile danışmanlığı eğitimi alanlar bulunmakta) aksi halde gerekli görülen durumlarda aile danışmanlığı için yönlendirme yapması,
    - Kitap ve film kaynakları sunması,
    - Tek ebeveynlere ve çocuklarına yönelik önyargıyı kıracak çalışmalar yapması,
    - Okul idarecilerine ve öğretmenlere yönelik tek ebeveynli çocuklarla ilgili bilgilendirme toplantısı yapması,
3. Alan çalışanlarının;
    - Kayıp/yas danışmanlığı kapsamında bireysel ve grupla psikolojik danışma uygulamalarını arttırması,
    - Hem tek ebeveynin hem tek ebeveynli çocukların kişisel ve kişiler arası kaynaklarını kullanmasına engel olan durumları saptaması ve çözmeye çalışması,

- Paralel ebeveyn ve çocuk gruplarına yönelik eğitsel ve terapötik destek sunması,
- Aile içinde roller-sınırlar, etkili disiplin yöntemleri ve iletişim becerileri; iç ve dış kaynakları keşfetme; sosyal destek grupları; kitap ve film kaynakları konularında bireylere yardımcı olması,

4. Yerel yönetimlerin ise tek ebeveynli ailelere kamu hizmeti kapsamında aile danışmanlığı ve ücretsiz kreş hizmeti sunması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Ahrons, C. R.& Miller, R. B. (1993). The effect of the postdivorce relationship onpaternal involvement: A longitudinal analysis. *American Journal of Orthopsychiatry*, *63*, 441-450.

Akdoğan, S. D. (2012). *Anne-babası boşanmış ve boşanmamış ergenlerin algılanan sosyal destek düzeylerinin incelenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Akyol, S. U. (2013). *Boşanmış ve boşanmamış aileye sahip ergenlerin yalnızlık, yaşam doyumu, sosyal destek ve bazı değişkenler açısından incelenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Alıcı, E. (2010). *Dışavurumcu etkinliklere dayalı grupla psikolojik danışma programının ebeveyn kaybı yaşayan 9-11 yaş çocuklarının travma sonrası stres düzeyine etkisi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Allers, R. D. (1982). Children from single parent homes. *Today's Education, 71*, 68-70.

Alpert-Gillis, L. J., Pedro-Carroll, J. L. & Cowen, E. L. (1989). The children of divorce intervention program: Development, implementation and evaluation of a program for young urban children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *57*(5), 583-589.

Altunbulak, C. (2011). *İlköğretim ikinci kademedeki boşanmış ve tam aileye sahip öğrencilerin okul başarıları ve okulda karşılaştıkları problemlerin incelenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Altundağ, Y. (2013). *Anne-babası boşanmış ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerine yordayıcı değişkenler olarak yaşam doyumu ve yalnızlık.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Altuntaş, G. (2012). *Boşanmış ebeveynler ile boşanmamış ebeveynlerin lise birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarında okuyan çocuklarının sürekli öfke ve öfke ifade tarzı, benlik saygısı ve anksiyete düzeylerinin karşılaştırılması.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Amato, P. R. (1987). Family process in intact, one parent and step-parent families: The child's point of view. *Journal of Marriage and the Family, 49,* 327-337.

Amato, P.R. (1991a). The 'child of divorce' as a person prototype: Bias in the recall of information about children in divorced families. *Journal of Marriage and the Family, 53,*59-69.

Amato, P. R. (1991b). Parental absence during childhood and depression in later life. *Sociological Quarterly, 32,* 543-556.

Amato, P. R. (1993). Children's adjustment to divorce: Theories, hypotheses, and empiricial support. *Journal of Marriage and Family, 55*(1), 23-38.

Amato, P. R. (2000).The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family, 62,* 1269-1288.

Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology, 15,* 355–370.

Amato, P. R., Loomis, L. & Booth, A. (1995). Parental divorce, parental marital conflict, and offspring well-being during early adulthood. *Social Forces, 73,* 895–916.

Amato, P. R. & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta analysis. *Psychological Bulletin, 110,* 26-46.

Anderson, S.A. & Sabatelli, R.M. (2000). *Family interaction: A multigenerational perspective.* Boston: Allyn & Bacon.

ASAGEM, (2011). *Tek ebeveynli aileler.* Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını.

Attepe, S. (2010). Anne-baba kaybının çocuklar üzerindeki etkileri. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi, 6*(23), 23-28.

Aydıner-Boylu, A. (2014). Tek ebeveynli ailelerde finansal sıkıntı ve fonksiyonlar arasındaki ilişkinin incelenmesi. *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32*(1), 55-72.

Aydıner-Boylu, A. & Öztop, H. (2013). Tek ebeveynli aileler: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyoekonomi, 1,* 206-220.

Baker, P. J. (2007). *Self-efficiacy, co-parenting relationship, and parent satisfaction: Variables that predict paternal involvement by non-custodial fathers.* University of Pitsburgh, Faculty of School Social Work.

Balcı Çelik, S. (2011). Ergenlerin yasa karşı tutumlarının cinsiyet ve depresyon düzeyleriaçısından karşılaştırılması. *İlköğretim Online, 10*(2), 735-742.

Bank, L., Forgatch, M. S., Patterson, G. R. & Fetrow, R. A. (1993). Parenting practices of single mothers: Mediator of negative contextual factors. *Journal of Marriage and the Family, 55,* 371-384.

Barnes, G. G. (1999). Divorce transitions: Identifying risk and promoting resilience for children and their parental relationships. *Journal of Marital and Family Therapy, 25*(4), 425-441.

Barnes, G. G. (2004). *Family therapy in changing times.* Palgrave Macmillan.

Belsky, J. (1990). Parental and nonparental child care and children's socioemotional development: A decade in review. *Journal of Marriage and the Family, 52,* 885-903.

Benson, P. L. & Roehlkepartain, E. C. (1993). Beyond leaf raking: Learning to serve/serving to learn. Nashville, TN: Abingdon Press.

Berlinsky, E. B. & Biller, H. B. (1982). *Parental death and psychological development.* Lexington, MA: Lexington Books.

Bernard, J. M. & Nesbitt, S. (1981). Divorce: An unreliable predictor of children's emotional predispositions. *Journal of Divorce, 4*(4), 37-41.

Bilge, B. & Kaufman, G. (1983). Children of divorce and one-parent families. Cross-cultural perspectives. *Family Relations, 32*(1), 59-71.

Black, D. (1978). The bereaved child. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 19,* 287-292.

Black, D. & Urbanowitz, M. (1985). Bereaved children-family intervention. In J. E. Stevenson (ed.), Recent research in*developmental psychopathology.*Elmsford, NY*:*Pergamon Press.

Black, D. &Urbanowicz, M. A. (1987). Family intervention with bereaved children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 28,* 467-476.

Blechman, E. A. (1982). Are children with one parent at psychological risk? A methodological review. *Journal of Marriage and Family, 44*(1), 179-195.

Bornstein, M. H. (2002). *Handbook of parenting: being and becoming a parent*. Lawrence Erlbaum Association.

Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Loss, sadness and depression.* New York: Basic Books.

Boyan, S. B. & Termini, A. M. (1999). *Cooperative parenting and divorce.* Atlanta, GA: Active Parenting Publishers.

Breier, A., Kelsoe, J. R., Kinvin, P., Beller, S., Wolkowitz, W. & Pickar, D. (1988). Early parental loss and development of adult psychopathology. *Archievesof General Psychiatry, 45,* 987-993.

Brewster, K. O., Beck, C. J. A., Anderson, E. R. & Benjamin, G. A. (2013). Evaluating parenting coordination programmes: Encouraging results from pilo testing a research methodology. *Journal of Child Custody, 8*(4), 247-267.

Buchanan, C., Maccoby, E. & Dornbusch, S. (1991). Caught between parents: Adolescents' experience in divorced homes. *Child Development, 62,* 1008–1029.

Burghes, L. (1994). What happens to the children of single parent families? *BMJ: British Medical Journal, 308,* 1114.

Burke, D. M. & Van de Streek, L. (1989). Children of divorce: An application of Hammond'sgroup counselling for children. *Elementary School Guidance and Counselling, 24*(2), 112-118.

Candan, G. (2006). *8-11yaşındaki parçalanmış ve tam aile çocuklarının anne-babalarının kabul ve reddetme davranışını algılayışı.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Carter, B. & McGoldrick, M. (1999). *The expanded family life circle.* Boston: Allyn and Bacon.

Cherian, V. I. & Malehase, M. C. (2000). The relationship between parental control and scholastic achievement of children from single and two parent families. *The Journal of Social Psychology, 140*(5), 665-667.

Christ, G., Siegel, K., Freund, B., Langosh, D., Henderson, S., Sperber, D. & Weinstein, L. (1993). Impact of parental terminal cancer on latency-age children. *American Journal of Orthopsychiatry, 63*, 417-427.

Christ, G., Siegel, K., Mesagno, F. & Langosch, D. (1991). Apreventative intervention program for bereaved children: Problems of implementation. *American Journal of Orthopsychiatry, 61,* 168-178.

Cohen, O. (2012). Agreement reached through court mediation conducted by social workers: Impact on the co-parenting relationship. *British Journal of Social Work, 42*, 227-244.

Cohen, P., Dizenhaus, I. M. & Winget, C. (1977). Family adaptation to terminal illness and death of a parent. *Social Casework, 58,* 223-228.

Compas, B. E. & Williams, R. A. (1990). Stress, coping, and adjustment in mothers and young adolescents in single and two parent families. *American Journal of Community Psychology, 18*(4), 525-545.

Cowan, C. P., Cowan, P. A., Pruett, M. K. & Pruett, K. (2007). An approach to preventing coparenting conflict and divorce in low-income families: Strengthening couple relationships and fostering fathers' involvement. *Family Process, 46,* 109-121.

Creswell, J. W. (1994). *Research design: Qualitative and quantitative approaches.* London: Sage Publications.

Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni.* Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.

Crnic, K. A., Greenberg, M. T., Ragozin, A. S., Robinson, N. M. & Basham, R. B. (1983). Effects of sstress and social support on mothers and premature and full-term infants. *Child Development, 54*(1), 209-217.

Crockett M. & Tripp, J. (1994). *Children living in re-ordered families.* New York: Joseph Rowntree Foundation.

Cummings, E. & Davies, P. (1994). *Children and marital conflict.* New York: Guilford Press.

Çamkuşu Arifoğlu, B. (2006). *Çocuklar için Boşanmaya Uyum Programı'nın çocukların boşanmaya uyum, kaygı ve depresyon düzeylerine etkisi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Deutsch, R. M. (2008). Divorce in the 21st century: Multidisciplinary family interventions. *Journal of Psychiatry Law,36,* 41-66.

Devall, E., Stoneman, Z. & Brody, G. (1986). The impact of divorce and maternal employment on pre-adolescent children. *Family Relations, 35*, 153-159.

D'Onofrio, B. M., Turkheimer, E., Emery, R. E., Maes, H. H., Silberg, J. & Eaves, L. J. (2007). A children of twins study of parental divorce and offspring psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 48,* 667–675.

Downey, D. B. (1994). The school performance of children from single-mother and single-father families: Economic or interpersonal deprivation? *Journal of Family İssues, 15*(1), 129-147.

Dowdney, L. (2000). Annotation: Childhood bereavement following parental death. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 41*(7), 819-830.

Downey, D. B., Ainsworth-Darnell, J. W. & Dufur, M. J. (1998). Sex of parent and children's well-being in single-parent households. *Journal of Marriage and Family, 60*(4), 878-893.

Duncan, G. J. & Hoffman, S. D. (1985). A reconsideration of the economic consequences of marital disruption. *Demography, 22*, 485–498.

Drench, M., (2003). Loss, grief and adjustment. *Magazine of Physcal Therapy, 11*(6), 50-61.

Dyregrov, A. (2000). *Çocuk, kayıplar ve yas: Yetişkinler için el kitabı.* Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Elizur, E. & Kaffman, M. (1983). Factors influencing the severity of childhood bereavement reactions. *American Journal of Orthopsychialry, 53*(4), 668-676.

Emery, R. E. (1999). *Marriage, divorce, and children's adjustment.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Emery, R. E., Kitzmann, K. M. & Waldron, M. (1999). Psychological interventions for separated and divorced families. In E. M. Hetherington (Ed.), *Coping with divorce, single parenting, and remarriage* (pp. 323–344). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Erinç, E. (2015). *Ebeveyn kaybı yaşayan ergenlerin benlik saygılarının incelenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.

Ersanlı, K. (2005). *Davranışlarımız: Gelişim ve öğrenme.* Samsun: Eser Yayınevi.

Esen, H. (2010). *Akyurt ilköğretim okulunda okuyan parçalanmış ve tam ailelerden gelen öğrencilerin aile içi durumları ve okul başarı durumlarına ilişkin görüşleri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Featherstone, D. R., Cundick, B. P. & Jensen, L. C. (1993). Differences in school behaviour and achievement between children from intact, reconstitued and single-parent families. *Family Therapy, 20*, 37-48.

Featherman, D. & Hauser, R. (1978). *Opportunity and change.* New York: Academic Press.

Feyzioğlu, S. & Kuşçuoğlu, C. (2011). Tek ebeveynli aileler. *Aile ve Toplum, 7*(26), 97-110.

Finkelstein, H. (1988). The long-term effects of early parent death: A review. *Journal of Clinical Psychology*, *44*,3-9.

Fiyakalı, N. C. (2008). *Anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzlarının bazı değişkenler açısından karşılaştırılması.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Furman, E. (1974). *A child's parent dies: Studies in childhood bereavement.* New Haven, CT: Yale University Press.

Furman, E. (1978). Some developmental aspects of the verbalization of affects. *The Psychoanalytic Studyof the Child, 33,* 187-211.

Furman, E. (1983). Studies in childhood bereavement. *The Canadian Journal of Psychiatry, 28,* 241-247.

Furstenberg Jr, F. F. & Nord, C. W. (1985). Parenting apart: Patterns of childrearing after marital disruption. *Journal of Marriage and the Family*, 893-904.

Ganong, L. H., Coleman, M., Feistman, R., Jomison, T. & Markman, M. S. (2012). Communication technology and postdivorce coparenting. *Family Relations, 61,* 397-405.

Garginkel, I. & McLanahan, S. S. (1986). *Single mothers and their children.* Washington: Urban Institute Press.

Garg, R., Melanson, S. & Levin, E. (2007). Educational aspirations of male and female adolescents from single-parent and two biological parent families: A comparison of influential factors. *Journal of Youth Adolescence, 36,* 1010-1023.

Garmezy, N. & Rutter, M. (Eds.). (1983). *Stress, coping, and development in children.* New York: Mc-Graw Hill.

Gelles, R. J. (1989). Child abuse and violance in single-parent families: Parent absence and economic deprivation. *American Journal of Orthopsychiatry, 59,* 492-501.

Gillham, B., Tanner, G., Cheyne, B., Freeman, I., Rooney, M. & Lambie, A. (1998). Unemployment rates, single parent density, and indices of child poverty: Their relationship to different categories of child abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect, 22*(2), 79-90.

Gilman, J., Schneider, D. & Shulak, R. (2005). Children's ability to cope post-divorce: The efects of kids' turn intervention program on 7 to 9 years olds. *Journal of Divorce and Remarriage, 42,* 109.

Gizir, C. A. (2006). Bir kayıp sonrasında zorluklar yaşayan üniversite öğrencilerine yönelik bir yas danışmanlığı modeli. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(2), 195-213.

Gladding, S. T. (2012). *Aile terapisi: Tarihi kuram ve uygulamaları*. Ankara: Pdr Derneği Yayınları.

Gray, R. E. (1987). Adolescent response to the death of a parent. *Journal of Youth Adolescence, 16,* 511-525.

Guttmann, J. & Rosenberg, M. (2003). Emotional intimacy and children's adjustment: A comparison between single-parent divorced and intact families. *Educational Psychology, 23*(4), 457-472.

Güngörmüş, O. (1986). *Baba yoksunluğunun benlik kavramına etkisi ve babasız öğrencilerin sorunlarının hangi alanlarda yoğunlaştığının saptanması.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Çocuk Sağlığı Enstitüsü, İstanbul.

Harris, T., Brown, G. W. & Bifulco, A. (1986). Loss of parent and adult psychiatric disorder: A tentative overall model. *Development and Psychopathology, 2,* 311-328.

Henry, W. J., Fieldstone, L. & Bohac, K. (2009). Parenting coordination and court relitigation: A case study. *Family Court Rewiev: An Interdisciplinary Journal, 47*(4), 682-697.

Henwood, K. L. (1996). Qualitative inquiry: Perspectives, methods and psychology. In J. T. E. Richardson (Ed.), *Handbook of qualitative research methods for psychology and social sciences* (pp. 25-40). Oxford: BPS and Blackwell.

Hess, R. D. & Camara, K. A. (1979). Post-divorce family relationships as mediating factors in the consequences of divorce for children. *Journal of Social Issues, 35,* 79-96.

Hetherington, E. M. (1979). Divorce: A child's percpective. *American Psychologist, 34,* 851-858.

Hetherington, E.M. (1989). Coping with family transitions: Winners, losers and survivors. *Child Development, 60*(1), 1-14.

Hetherington, E. M. (1999). Should we stay together for the sake of the children? In E. M. Hetherington (Ed.), *Coping with divorce, single parenting, and remarriage* (pp. 93–116). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Hetherington, E. M., Bridges, M. & Insabella, G. M. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist, 53*(2), 167-184.

Hetherington, E. M., Cox, H. & Cox, R. (1982). Effects of divorce on parents and children. In M. E. Lamb (Ed.), *Nontraditional families: Parenting and child development.* Hilssdale, NJ: Erlbaum.

Hetherington, E. M. & Kelly, J. (2002). *For better or for worse: Divorce reconsidered.* New York: W. W. Morton.

Hetherington, E. M., Stanley-Hagan, M. & Anderson, E. R. (1989). Marital transitions: A child's perspective. *American Psychologist, 44*(2), 303.

Hewson, D. (1997). Coping with loss of ability: Good grief or episodic stres responses? *Social Science Medicine, 44*(8), 1129-1139.

Hilton, J. M. & Desrochers, S. (2002). Children's behaviour problems in single parent and married-parent families. *Journal of Divorce and Remarriage, 37*(1-2), 13-36.

Hines, A. M. (1997). Divorce-related transitions, adolescent development, and the role of the parent-child relationship: A review of the literature. *Journal of Marriage and Family, 59*(2), 375-388.

Hurd, R. C (2004). A teenager revisits her father's death during childhood: A study in resilience and healthy mourning. *Adolescence, 39*(154), 337-354.

İHH İnsani Yardım Vakfı, (2017). *Yetim.* Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2017. https://www.ihh.org.tr/yetim.

Johnston, J. R. (1995). Research update: Children's adjustment in sole custody compared to joint custody families and principles for custody decision making. *Family and Conciliation Courts Review, 33,* 415–425.

Kaffman, M., Elizur, E. & Gluckson, L. (1987). Bereavement reactions in children: Therapeuticimplications. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences, 24*(2), 65-76.

Kalkan, M. (2002). *Evlilik İlişkisini Geliştirme Programının, programa katılan eşlerin evlilik uyumu üzerindeki etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Kalter, N., Kloner, A., Schreiser, S. & Okla, K. (1989). Predictors of children's post-divorce adjustment. *American Journal of Orthopsychiatry, 59,* 605–618.

Karakuş, S. (2003). *Anne-babası boşanmış ve boşanmamış çocukların depresyon düzeylerinin incelenmesi ve okul başarısına yansıması.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Kelly, J. B. (2002). Psychological and legal interventions for parents and children in custody and access disputes: Current research and practice. *Virginia Journal of Social Policy and the Law, 10*(1), 129-163.

Kelly, J. B. & Emery, R. E. (2003). Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family Relations, 52,* 352-362.

Kessler, R. C. (1997). The effects of stressful life events on depression. *Annual Review of Psychology, 48*(1), 191-214.

Kıvılcım, M. & Gümüş Doğan, D. (2014). Çocuk ve ölüm. *Turgut Özal Tıp Merkezi Dergisi, 21*(5), 80-85.

Kline, M., Johnston, J. & Tschann, J. (1990). The long shadow of marital conflict: A model of children's postdivorce adjustment. *Journal of Marriage and the Family, 53,* 297–309.

Korkut, Y. (1990). *Adolescents from divorced homes: A comparison of family status and an investigation of some factors related to self concept and depression.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Krishnakamur, A. & Buehler, C. (2000). Interparental conflict and parenting behaviors: A meta-analytic review. *Family Relations, 49,* 25–44.

Kruk, E. (1994). The disengaged non-custodial father: Implications for social work practice with the divorced family. *Social Work, 39,* 15-25.

Kurdek, L.A. (1981). An integrative perspective on childrens' divorce adjustment. *American Psychologist, 36,* 856-866.

Kurdek, L. A. & Siesky, A. E. (1980). Children's perceptions of their parents' divorce. *Journal of Divorce, 3*(4), 339-377.

Kurt, T. (2013). *Ebeveynleri boşanmış ergenlerin yılmazlık, benlik saygısı, başa çıkma ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkinin incelenmesi: Yılmazlığın aracı rolü.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kuyucu, Y. (2007). *Boşanmış ailede yetişen ergenlerin bilişsel çarpıtmalarıyla benlik değeri arasındaki ilişki.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Lee, S. M. & Kushner, J. (2008). Single-parent families: The role of parent's and child's gender on academic achievement. *Gender and Education, 20*(6), 607-621.

Lee, S. M., Kushner, J. & Cho, S. H. (2007). Effects of parents's gender, child's gender, and parental involvement on the academic achievement on adolescents in single parent families. *Sex Roles, 56,* 149-157.

Leite, R.W. & McKenry, P. C. (2002). Aspects of father status and postdivorce father involvement with children. *Journal of Family Issues, 23*(5), 601-623.

Lengua, L. J., Wolchik, S. A., Sandler, I. N. & West, S. G. (2000). The additive and interactive effects of parenting and temperament in predicting adjustment problems of children of divorce. *Journal of Clinical Psychology, 29*(2), 232-244.

Leve, L. D. & Fagot, B. I. (1997). Gender-role socialization and discipline processes in one and two parent families. *Sex Roles, 36*(1/2), 1-21.

Luepnitz, D. A. (1982). *Child custody: A study of families after divorce.* Lexington, MA: Lexington.

Maccoby, E. E., Buchanan, C. M., Mnookin, R. H. & Dombusch, S . M. (1993). Post-divorce roles of mothers and fathers in the lives of their children. *Journal of Family Psychology, 7,* 24-38.

Maccoby, E. E. & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In E. M. Hetherington (Ed.), Handbook of child psychology, Vol. 4: *Socialization, personality and social development* (pp. 1-101). New York: Wiley.

Maccoby, E. E. & Mnookin, R. A. (1992). *Dividing the child: Social and legal dilemmas of custody.* Cambridge MA: Harvard University Press.

Mack, K. Y. (2001). Childhood family disruptions and adult well-being: The differential effects of divorce and parental death. *Death Studies, 25*(3), 419-443.

Manning, W. D. & Lamb, K. A. (2003). Adolescent well-being in cohabiting, married and single-parent families. *Journal of Marriage and the Family, 65,* 876-893.

Manning, W. D. & Litcher, D. T. (1996). Parental cohabitation and chidren's economic well-being. *Journal of Marriage and Family, 58*(4), 998-1010.

Mason, M. A. (1994). *Father's property to children's rights.* New York: Columbia University Press.

Mason, M. A. & Skolnick, A. S. (2003). *All our families: New policies for a new century: A report of the Berkeley family forum*. USA: Oxford University Press.

Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş.* Ankara: BilgeSu

McHale, J., Baker, J. & Radunovich, H. L. (2007). *When people parent together: Let's talk about coparenting.*Erişim tarihi: 30 Eylül 2016, http:// hdl. handle. net/10806/4154

McIntosh, J. E., Wells, Y. D. & Long, C. M. (2007). Child-focused and child-inclusive Family Law dispute resolution: One year findings from a prospective study of outcomes. *Journal of Family Studies, 13*(1), 8-25.

McLanahan, S. (1985). Family structure and the reproduction of poverty. *American Journal of Sociology, 90*, 873-901.

McLanahan, S. & Booth, K. (1989). Mother-only families: Problems, prospects, and politics. *Journal of Marriage and the Family*, 557-580.

Melhem, N. M, Day, N., Shear, M. K., Day, R., Reynolds, C. F. & Brent, D. (2004). Predictors of complicated grief among adolescents exposed to a peer's suicide. *Journal of Loss and Trauma, 9*(1), 21-34.

Michalopoulus, C. & Robins, P. K. (2002). Employment and child-care choices of single parent familiesin Canada and United States. *Journal of Population Economics, 15*, 465-493.

Mincham-Smith, M. & Henry, W. J. (2007). High-conflict divorce solutions: Parenting coordination as an innovative co-parenting intervention. *The Family Journal, 15*(4), 368-373.

Togliatti, M. M., Lavadera, A. L. & Benedetto, R. (2011). How couples re-organized themselves following divorce: Adjustment, coparenting and family alliance. *Life Span and Disability, 14*(1), 55-74.

Moody, R. A. & Moody, C. P. (1991). A family perspective: Helping children acknowledge and express grief following the death of a parent. *Death Studies, 15*, 587-602.

Mott, F., Kowaleski-Jones, L. & Meneghan, E. (1997). Parental absence and child behavior: Does a child's gender make a difference? *Journal of Marriage and the Family, 59,* 103–118.

Mueller, D. P. (1986). Children of single parent families: How they fare as young adults. *Family Relations, 35*(1), 169-176.

Mulkey, L. M., Crain, R. L. & Harrington, A. J. C. (1992). One parent householdand achievement: Economic and behavioural explanations of a small effect. *Sociology of Education, 65,* 48-65.

Nichols, M. (2013). *Aile terapisi* (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kaknüs Psikoloji.

Nock, S. L. (1988). The family and hierarchy. *Journal of Marriage and the Family, 50,* 495-515.

Noppe, I. C. & Noppe, L. D. (1997). Evolving meanings of death during early, middle and later adolescence. *Death Studies, 21*(3), 253-275.

Noppe, I. C. & Noppe, L. D. (2004). Adolescent experiences with death: Letting go of immortality. *Journal of Mental Health Counseling, 26*(2), 146.

Ochiltree, G. (1990). *Children in step-families.* Sydney: Prentice-Hall.

Osterweis, M., Solomon, F. & Green, M. (Eds.) (1984). *Bereavement: Reactions, consequences andcare.* Washington: National Academy Press.

Öngider, N. (2013). Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 5*(2), 140-161.

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(1), 323-343.

Öztürk, M. S. & Aydıner-Boylu, A. (2013). Tek ebeveynli ailelerin yaşadıkları finansal güçlüklerin yaşam tatminleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi,* 1-24.

Öztürk, S. (2006). *Anne-babası boşanmış 9-13 yaşlarındaki çocuklar ile aynı yaş grubundaki anne-babası boşanmamış çocukların benlik saygısı ve kaygı düzeyleri ilişkisi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Pedro Carroll, J. L. & Cowen, E. L. (1985). The children of divorce intervention program: An investigation of the efficacy of a school-based prevention program. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 53*(5), 603-611.

Pedro-Carroll, J. L., Sutton, S. E. & Wyman, P. A. (1999). A two year follow up evaluation of a preventive intervention for young children of divorce. *School Psychology Review, 28*(3), 467-476.

Perry-Jenkins, M. & Gilman, S. (2000). Parental job experiences and children's well-being: The case of two-parent and single-mother working-class families. *Journal of Family and Economic Issues, 21*(2), 123-147.

Pickhard, C. E. (1996). *Keys to single parenting.* Barrons Educational Series Incorporated.

Pike, L. T. (2003). The adjustment of Australian children growing up in single-parent families as measured by their competence and self-esteem. *Childhood, 10*(2), 181-200.

Polkinghorne, D. E. (1989). Phenomenological research metods. In R. S. Valle & S. Halling (Eds.), *Existential-phenomenological perspectives in psychology* (pp. 41-60). New York: Plenum Press.

Ramsey, S. H. (2001). The wingspread report and action plan: High-conflict custody cases: Reforming the system for children. *Family Court Review, 39.*

Rankin, J. H. & Kern, R. M. (1994). Parental attachments and delinquency. *Criminology, 32,* 495-515.

Raschke, H. J. & Raschke, V. (1979). Family conflict and children's self-concepts: A comparison of intact and single-parent families. *Journal of Marriage and the Family, 41*(2), 367-374.

Raveis, V. H., Siegel, K. & Karus, D. (1998). Children's psychological distress following the death of a parent. *Journal of Youth and Adolescence*, *28*(2), 165-180.

Rendal, M. S., Joshi, H., Oh, J. & Verropolou, G. (2001). Comparing the childrearing lifetimes of Britain's divorce-revolution men and women. *European Journal of Population, 17,*365-388.

Riala, K., Isohanni, I., Jokelainen, J., Jones, P. B. & Isohanni, M. (2003). The relationship between childhood family background and educational performance, with special reference to single-parent families: A longitudinal study. *Social Psychology of Education, 6,* 349-365.

Riggio, H. R. (2004), Parental marital conflict and divorce, parent-childrelationships, social support, and relationship anxiety in young adulthood. *Personal Relationships, 11,* 99-114.

Risman, B. J. & Park, K. (1988). Just the two of us: Parent-child relationships in single-parent homes. *Journal of Marriage and the Family, 50*(4), 1049-1062.

Rodgers, K. B. & Rose, H. A. (2002). Risk and resiliency factors among adolescents who experience marital transitions. *Journal of Marriage and Family*, *64*(4), 1024-1037.

Rosen, R. (1979). Children of divorce: An evaluation of two common assumptions. *Canadian Jounal of Family Law, 2,* 403-415.

Rosenthal, P. A. (1980). Short-term family therapy and pathological grief resolution with children and adolescents. *Family Process*, *19,*151-159.

Rumberger, R. W., Ghatak, R., Poulas, G., Ritter, P. L. & Dornbusch, S. M. (1990). Family influences on drop out behaviour in one California high school. *Sociology of Education, 63,* 283-299.

Sancaklı, D. (2014). *Boşanmış annelerin ve çocuklarının boşanma sürecine ilişkin yaşantıları.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Saucier, J. F. & Ambert, A. M. (1986). Adolescent's perception of self and of immediate environment by parental marital status: A controlled study. Special Issue: A Canadian perspective. *Canadian Journal of Psychiatry, 31,* 505-512.

Seltzer, J. A. (1998). Relationships between fathers and children who live apart: The father's role after separation. *Journal of Marriage and the Family, 53,* 79-101.

Senter, K. E. & Caldwell, K. (2002). Spirituality and the maintenance of change: A phenomenological study of women who leave abusive relationships. *Contemporary Family Therapy*, *24*(4), 543-564.

Storey, L. (2007). Doing interpretative phenomenological analysis. In E. Lyons and A. Coyle (Eds.), *Analysing qualitative data in psychology* (pp. 51-64). Los Angeles: Sage Publications.

Strength, J. M. (1991). Factors influencing the mother-child relationship following the death of the father and how that relationship affects the child's functioning. *Dissertation Abstracts International, 52*(6-B), 3310-3311.

Stubenbort, K., Donnelly, G. R. & Cohen, J. A. (2001). Cognitive behavioral group therapy for bereaved adults and children following an air disaster. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice, 5*(4), 261-276

Sweeper, S. & Halford, K. (2006). Assessing adult adjustment to relationship separation: The psychological adjustment to separation test. *Journal of Family Psychology*, *20,* 632-640.

Şentürk Aydın, R. & Nazlı, S. (2014). Yaşam Becerileri Eğitim Programı'nın boşanmış aile çocuklarının uyum düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 14*(33), 127-153.

Şimşek Yüksel, D. (2006). *Grupla psikolojik danışmanın ana-babası boşanmış ergenlerde boşanmanın olumsuz etkileri ile başa çıkma stratejileri ve benlik saygıları üzerindeki etkisi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şirvanlı Özen, D. (1998). *Eşler arası çatışma ve boşanmanın farklı yaş ve cinsiyetteki çocukların davranış ve uyum problemleri ile algıladıkları sosyal destek üzerindeki rolü.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Takeuchi, H., Hiroe, T., Kanai, T., Morinobu, S., Kitamura, T., Takahashi, K. & Furukawa, T. A., (2003). Childhood parental separation experiences and depressive symptomatology in acute major depression. *Psychiatry and Clinical Neurosciences, 57*(2), 215-219.

Taylor, R. & Andrews, B. (2009). Parental depression in the context of divorce and the impact on children. *Journal of Divorce & Remarriage, 50*(7), 472-480.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2017). *Sosyal ve ekonomik destek hizmeti.* Erişim tarihi: 12 Şubat 2017, http://www.cocukhizmetleri.aile.gov.tr

Tein, J. Y., Sandler, I. N.& Zautra, A. J. (2000). Stressful life events, psychological distress, coping and parental of divorced mothers: A longitudinal study. *Journal of Family Psychology, 14,* 27-41.

Tennant, C. (1991). Parental loss in childhood: Its effects in adult life. In P. E. Bebbington (Ed.), *Social Psychiatry: Theory, Methodology, and Practice.* New Brunswick: Transaction Publishers.

Thomson, E., McLanahan, S. S. & Curtin, R. B. (1992). Family structure, gender, and parental socialization. *Journal of Marriage and the Family, 54,* 368-378.

Thomson, C. L. & Rudolph, L. B. (1992). *Counseling children.* Belmont: Books/Cole.

Toksoy, Ş. E. (2005). *Liseli ergenler üzerinde ebeveyn ölümünün psikososyal etkileri.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Trajanowicz, R. C. & Morash, M. (1987). *Juvenile delinquency: Concepts and control.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Tremblay, G. C. & Israel, A. C. (1998). Children's adjustment to parental death. *Clinical Psychology: Science and Practice, 5*(4), 424-438.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2017). *İstatistiklerle aile, 2016.* Erişim tarihi: 12 Ocak 2017, http://www.tuik.gov.tr

Uzun, Ç. (2013). *Anne-babası boşanmış ve boşanmamış çocuklarda depresyon ve sosyal becerilerin değerlendirilmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Vespa, J., Lewis, J. M. & Kreider, R. M. (2013). America's families and living arrangements: 2012. *Current Population Reports, 20,* 570.

Vural, G. (2015). *Ebeveyn kaybı yaşamış çocuk ve ergenler ile ebeveynleri boşanmış çocuk ve ergenlerin travmatik yaşantılarının karşılaştırılması.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yıldız, S. A. (2004). Çocuk, ölüm ve kayıp. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11,* 125-144.

Yılmaz, A. E., (2002). *Boşanmış ebeveynlerin duygusal/sosyal uyumu ve psikolojik sıkıntılarının çocukla ilgili konularda algılanan güç/kontrol, algılanan sosyal destek ve demografik özelliklerden yordanması.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ODTÜ, Soyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Wadsby, M. (1993). *Children of divorce and their parents*. (Doctoral Dissertation). Linköping University.

Wallerstein, J. S. & Kelly, J. B. (1980). *Surviving the break up: How children and parents cope with divorce.* New York: Basic Books.

Weitzman, L. J. (1985). *The divorce revolution.* New York: The Free Press.

Williams, D. R. (1990). Socioeconomic differentails in health: A rewiev and redirection. *Social Psychology Quarterly, 52, 81-99.*

Worden, J. W. (1996). *Children in grief: When a parent dies.* New York: Guilford Press.

Worden, J. M. (2008). *Grief counseling and grief therapy: A Handbook for the mental health practitioner.* New York: Springer Publishing Company.

Zambelli, *G.*, Clark, E., Barile, L. & de Jong, A. (1988). An interdisciplinary approach to clinical intervention for childhood bereavement. *Death Studies, 12,* 41-50.

Zambelli, *G.* & DeRosa, A. (1992). Bereavement support groups for school-age children: Theory, intervention, and case example. *American Journal of Orthopsychiatry, 62,* 484-493.

EKLER

EK-1

BOŞANMA SONUCU TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARA YÖNELİK BİLGİ FORMU

Sayın katılımcı,

Bu çalışmanın amacı boşanmış ebeveyn çocuklarının yaşam deneyimlerini öğrenmektir. Bu bağlamda aşağıda sizi tanımamıza yönelik bazı sorular bulunmaktadır. Verdiğiniz bilgiler ve cevaplar kesinlikle gizli tutulacak, yalnızca araştırmacılar tarafından değerlendirilip, bilimsel amaçlı kullanılacaktır. Bu yüzden forma isminizi yazmanıza gerek yoktur. Sorulara içtenlikle cevap vermeniz araştırmanın güvenirliği açısından önem taşımaktadır. Her soru için samimi bir şekilde size uyan cevabı işaretleyiniz. Lütfen her maddeyi cevaplandırdığınızdan emin olun.

Katılımınız için teşekkür ederim.

I.BÖLÜM-KİŞİSEL BİLGİ SORULARI

1. **Cinsiyetiniz:** K ( ) E ( )
2. **Yaşınız:**…….
3. **Sınıfınız:** 9( ) 10( ) 11( ) 12( )
4. **Kaç kardeşiniz var?**
   Yok ( ) 1( ) 2( ) 3( ) 4 ve üzeri ( )
5. **Doğum sıranız nedir?**
   Tek çocuk ( ) İlk ( ) İkinci ( ) Üçüncü ( ) Dördüncü ve üzeri ( )
6. **Şu anda hangi ebeveyninizle yaşıyorsunuz?**
   Anne ( ) Baba ( )
   Diğer ( ).....(belirtiniz)
7. **Sizinle kalan akraba/akrabalarınız var mı? Varsa kimler?**
   Yok ( ) Var ( )……(belirtiniz)
8. **Annenizin Mesleği:** ……
9. **Babanızın Mesleği:**……..
10. **Annenizin eğitim durumu nedir?**
    - Okuma-yazma bilmiyor ( )
    - Okur-yazar ( )
    - İlkokul mezunu ( )
    - Ortaokul mezunu ( )
    - Lise mezunu ( )
    - Üniversite mezunu ( )
11. **Babanızın eğitim durumu nedir?**
    - Okuma-yazma bilmiyor ( )
    - Okur-yazar ( )
    - İlkokul mezunu ( )
    - Ortaokul mezunu ( )
    - Lise mezunu ( )
    - Üniversite mezunu ( )

12. **En son aldığınız karnede not ortalamanız nedir?**
    - 0-49.99 ( )
    - 50.00-59.99 ( )
    - 60.00-69.99 ( )
    - 70.00-84.99 ( )
    - 85.00-100 ( )
13. **Sınıf tekrarı yaptınız mı?** Evet ( ) Hayır ( )
14. **Okula ilişkin tutumunuz nedir?**
    - Okulu çok severim ( )
    - Okulu severim ( )
    - Okulu biraz severim ( )
    - Okulu sevmem ( )
15. **Ödevlere yönelik düşünceniz nedir?**
    - Çok gerekli ( )
    - Gerekli ( )
    - Gereksiz ( )
16. **Liseden sonraki hedefiniz nedir?**
    - Üniversiteye gitmek ( )
    - İşe girmek ( )
    - Hem üniversiteye gitmek hem çalışmak ( )
    - Evlenmek ( )
    - Diğer……..….(belirtiniz)
17. **Kendinizi beğenir misiniz?**
    - Her zaman ( )
    - Sıklıkla ( )
    - Bazen ( )
    - Hiçbir zaman ( )
18. **Kendinizi yalnız hisseder misiniz?**
    - Her zaman ( )
    - Sıklıkla ( )
    - Bazen ( )
    - Hiçbir zaman ( )
19. **Kendinizi karamsar hisseder misiniz?**
    - Her zaman ( )
    - Sıklıkla ( )
    - Bazen ( )
    - Hiçbir zaman ( )
20. **Kendinize güvenir misiniz?**
    - Her zaman ( )
    - Sıklıkla ( )
    - Bazen ( )
    - Hiçbir zaman ( )
21. **Aşağıdaki sıfatlardan sizi yansıttığını düşündüklerinizi işaretleyiniz. Not: Birden fazla işaretleyebilirsiniz.**
    - Çalışkan ( )
    - Sorumluluk sahibi ( )
    - İsyankar ( )
    - İçe kapanık ( )
    - Duygusal ( )
    - Yalnız ( )

- Utangaç ( )
- Becerikli ( )
- Dışa dönük ( )
- Sosyal ( )
- Depresif ( )
- Tutumlu ( )
- Tembel ( )
- Güçlü ( )
- Umutlu ( )
- Öfkeli ( )
- Güvenilir ( )
- Diğer ( )……..(belirtiniz)

22. Sorunlar karşısında en çok kimden/kimlerden destek görürsünüz?

- Annemden ( )
- Babamdan ( )
- Kardeşimden/kardeşlerimden ( )
- Akrabalarımdan ( )
- Öğretmenimden/öğretmenlerimden ( )
- Arkadaşımdan/Arkadaşlarımdan
- Hiç kimseden
- Diğer……..…..(belirtiniz)

23. Problemler karşısında gösterdiğiniz tutum nedir?

- Kendim çözmeye çalışırım ( )
- Başkalarının çözmesini beklerim ( )
- Halledemediğim durumlarda başkalarından destek isterim ( )
- Görmezden gelirim ( )
- Çözemem ( )
- Diğer……(belirtiniz)

24. Arkadaş ortamınız nasıl?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

25. Kişiler arası ilişkileriniz nasıl?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

26. Günlük yaşam içerisinde, diğer insanlara ne kadar ihtiyaç duyarsınız?

- Çok ihtiyaç duyarım ( )
- Biraz ihtiyaç duyarım ( )
- Hiç ihtiyaç duymam ( )

27. Karşı cinsten yakın arkadaşınız var mı? Var ( ) Yok ( )

28. Sevgiliniz var mı? Var ( ) Yok ( )

29. Sevgilinizle ilişkiniz nasıl?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )

- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

30. Size göre evlilik ne ifade ediyor?

- Mutluluk verir ( )
- Stresli ve çatışmalıdır ( )
- Korkutucudur ( )
- Gereksizdir ( )
- Zorunluluktur ( )
- Diğer……...(belirtiniz)

31. Sigara içiyor musunuz? Evet ( ) Hayır ( )

32. Yasadışı ve/veya bağımlılık yapıcı madde kullanıyor musunuz? Evet ( ) Hayır ( )

33. Alkol kullanıyor musunuz? Evet ( ) Hayır ( )

II. BOŞANMA SÜRECİYLE İLGİLİ SORULAR

34. Anne-babanız boşanalı ne kadar oldu?

- 1 yıl ve öncesi ( )
- 2-4 yıl ( )
- 5 yıl ve sonrası ( )

35. Anne-babanız boşandığında siz kaç yaşındaydınız?.....(belirtiniz)

36. Boşanma ile kardeşinizden/kardeşlerinizden ayrı kalmak durumunda kaldınız mı?

Evet ( ) Hayır ( ) Kardeşim yok ( )

37. Anne-babanızın boşanmasından kendinizi sorumlu tutuyor musunuz?

Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )

38. Anne-babanızın boşandığını nasıl öğrendiniz?

- Ani ( )
- Boşanmadan önce annem tarafından duruma hazırlanmıştım ( )
- Boşanmadan önce babam tarafından duruma hazırlanmıştım ( )
- Boşanmadan önce annem ve babam tarafından duruma hazırlanmıştım ( )
- Diğer……(belirtiniz)

39. Anne-babanızın boşanmasını onayladınız mı?Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )

40. Anne-babanızın tekrar birlikte olmasını ister misiniz?Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )

III. BOŞANMA ÖNCESİ SÜREÇLE İLGİLİ SORULAR

41. Boşanmadan önce anne-babanızın ilişkisi nasıldı?

- Sözel ve fiziksel şiddet içerirdi ( )
- Sözel şiddet içerirdi ( )
- Çok az konuşurlardı ( )
- Saygılı ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer……..……..(belirtiniz)

42. Boşanmadan önce velayeti alan ebeveyninizin ruhsal durumu sizce nasıldı?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )

- Çok kötü ( )
- Hatırlamıyorum ( )

43. Boşanmadan önce ayrı olduğunuz ebeveyninizin ruhsal durumu sizce nasıldı?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )
- Hatırlamıyorum ( )

44. Boşanmadan önce velayeti alan ebeveyninizin size yönelik tutumu neydi?

- Sevgi ve saygıya dayalı ( )
- Sevgisiz ve soğuk ( )
- Otoriter ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer …….....…..(belirtiniz)

45. Boşanmadan önce ayrı olduğunuz ebeveyninizin size yönelik tutumu neydi?

- Sevgi ve saygıya dayalı ( )
- Sevgisiz ve soğuk ( )
- Otoriter ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer …….....……..(belirtiniz)

46. Anne-babanız boşanmadan önce aile ortamınız nasıldı?

- Sevgi ve saygıya dayalı ( )
- Ara sıra tartışmanın ve geçimsizliğin olduğu ( )
- Sürekli bir çatışmanın olduğu ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer…….....….(belirtiniz)

47. Anne-babanız boşanmadan önce maddi koşullarınız nasıldı?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )
- Hatırlamıyorum ( )

IV. BÖLÜM-BOŞANMA SONRASI SÜREÇLE İLGİLİ SORULAR

48. Boşanmadan sonra aşağıda belirtilen durumlardan hangisini/hangilerini yaşadınız? Not: Birden fazla işaretleyebilirsiniz.

- Kendini suçlama ( )
- Anneyi suçlama ( )
- Babayı suçlama ( )
- Hem anneyi hem babayı suçlama ( )
- Yalnızlık ( )
- Kayıp ( )
- Güvensizlik ( )
- Kötümserlik ( )
- Umutsuzluk ( )
- Gelecek endişesi ( )

- Terk edilmişlik duygusu ( )
- Anne-babanın tekrar birleşeceğine dair umut ( )
- Ebeveynlerden birini 'iyi' diğerini 'kötü' görme ( )
- Ebeveynlerin birbirini aşağılaması ( )
- Ebeveyn tarafından kullanıldığını hissetme ( )
- Rahatlama ( )
- Sorumluluklarının artması ( )
- Mutluluk ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer……( )

49. Anne-babanızın boşanması hayatınızın hangi alanını/alanlarını olumsuz etkiledi?

- Aile hayatımı ( )
- Sosyal hayatımı ( )
- Akademik hayatımı ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer……(belirtiniz)

50. Anne-babanızın boşanması hayatınızın hangi alanını/alanlarını olumlu etkiledi?

- Aile hayatımı ( )
- Sosyal hayatımı ( )
- Akademik hayatımı ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer……(belirtiniz)

51. Anne-babanızın boşanmasından sonra hayatınızda önemli değişiklikler yarattınız mı?

Evet ( )……..……..……(belirtiniz)
Hayır ( ) Hatırlamıyorum ( )

52. Boşanmadan sonra bir uzmandan psikolojik destek aldınız mı?

Evet ( ) Hayır ( )

53. Anne-babanız boşandıktan sonra evle ilgili size ait sorumluluklar ne derece arttı?

- Çok fazla ( )
- Fazla ( )
- Orta ( )
- Biraz ( )
- Hiç ( )

54. Anne-babanız boşandıktan sonra kendinizi daha çok hangi rolde hissediyorsunuz?

- Evin annesi gibi ( )
- Evin babası gibi ( )
- Evin büyük çocuğu gibi ( )
- Evin küçük çocuğu gibi ( )
- Değişmedi ( )
- Diğer…….(belirtiniz)

55. Karşı cins ebeveyninizle yaşamanın getirdiği zorluk/zorluklar var mı? Varsa ne/neler?

Var ( )……..(belirtiniz)
Yok ( ) Hemcins ebeveynimle yaşıyorum ( )

56. Boşandıktan sonra anne-babanızın ilişkisi nasıl oldu?

- Görüşmüyorlar ( )
- Sözel ve fiziksel şiddet içeriyor ( )
- Sözel şiddet içeriyor ( )

- Saygılı ( )
- Mesafeli ( )
- Diğer…….....…(belirtiniz)

57. Birlikte yaşadığınız ebeveyninizin boşandıktan sonra size olan ilgisi değişti mi?

- İlgisi arttı ( )
- Değişmedi ( )
- İlgisi azaldı ( )
- İlgisi çok azaldı ( )

58. Ayrı yaşadığınız ebeveyninizin boşandıktan sonra size olan ilgisi değişti mi?

- İlgisi arttı ( )
- Değişmedi ( )
- İlgisi azaldı ( )
- İlgisi çok azaldı ( )

59. Velayeti alan ebeveyninizin size yönelik tutumu şimdi nasıl?

- Sevgi ve saygıya dayalı ( )
- Sevgisiz ve soğuk ( )
- Otoriter ( )
- Diğer ……..(belirtiniz)

60. Ayrı olduğunuz ebeveyninizin size yönelik tutumu şimdi nasıl?

- Sevgi ve saygıya dayalı ( )
- Sevgisiz ve soğuk ( )
- Otoriter ( )
- Diğer ……..(belirtiniz)

61. Birlikte yaşadığınız ebeveyninizi çocuk/çocukların bakım ve disiplini konusunda nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

62. Ayrı yaşadığınız ebeveyninizi çocuk/çocukların bakım ve disiplini konusunda nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

63. Sizi ilgilendiren sosyal, sağlık, akademik vb. konularda anne-babanız şu anda ortak karar alır mı?

Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )

64. Sizi ilgilendiren sosyal, sağlık, akademik vb. konularda anneniz fikrinizi alır mı?

Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )

65. Sizi ilgilendiren sosyal, sağlık, akademik vb. konularda babanız fikrinizi alır mı?

Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )

66. Tüm aileyi ilgilendiren konularda hane bireyleri ortak karar alır mı?

Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )

67. Aile ortamından memnun musunuz?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )

- Hiçbir zaman ( )

68. Şu anda aile ortamınız size göre nasıl?

- Sevgi ve saygıya dayalı ( )
- Ara sıra tartışmanın ve geçimsizliğin olduğu ( )
- Sürekli bir çatışmanın olduğu ( )
- Diğer……...(belirtiniz)

69. Akraba ilişkileriniz nasıl?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

70. Ayrı kaldığınız ebeveyninizle ne sıklıkta görüşüyorsunuz?

- Her gün görüşüyoruz ( )
- Haftada bir kez görüşüyoruz( )
- İki haftada bir görüşüyoruz ( )
- Ayda bir görüşüyoruz ( )
- Yılda birkaç kez görüşüyoruz ( )
- Hiç görüşmüyoruz ( )

71. Ayrı kaldığınız ebeveyniniz nerede yaşıyor?

- Farklı bir şehirde ( )
- Aynı şehirde ve aynı/yakın mahalle/semtte ( )
- Aynı şehirde fakat uzak mahalle/semtte ( )
- Farklı bir ülkede ( )

72. Velayeti alan ebeveyninizin nafaka alma durumu nedir?

- Almıyor ( )
- Düzenli alıyor ( )
- Düzensiz alıyor ( )

73. Boşanma nedeniyle taşındınız mı? Evet ( ) Hayır ( )Hatırlamıyorum ( )

74. Boşanma nedeniyle okul değişikliği yaşadınız mı? Evet ( ) Hayır ( ) Hatırlamıyorum ( )

75. Boşanmadan sonra akademik başarınız nasıl etkilendi?

- Akademik başarım çok arttı ( )
- Akademik başarım arttı ( )
- Değişmedi ( )
- Akademik başarım düştü ( )
- Akademik başarım çok düştü ( )

76. Birlikte yaşadığınız ebeveyniniz tekrar evlendi mi? Evet ( ) Hayır ( )

77. Ayrı olduğunuz ebeveyniniz tekrar evlendi mi? Evet ( ) Hayır ( )

78. Birlikte yaşadığınız ebeveyninizin tekrar evlenmesini onaylıyor musunuz?

Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen( )

79. Ayrı olduğunuz ebeveyninizin tekrar evlenmesini onaylıyor musunuz?

Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )

80. Varsa üvey kardeşinizle anlaşabiliyor musunuz?

Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( ) Üvey kardeşim yok ( )

81. Şu anda velayeti alan ebeveyninizin ruhsal durumu sizce nasıl?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )

- Çok kötü ( )

82. Şu anda ayrı olduğunuz ebeveyninizin ruhsal durumu sizce nasıl?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

83. Şu anda ailenizin maddi koşulları nasıl?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

84. Maddi olarak yetersizlik çeker misiniz?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

85. Maddi sıkıntılardan dolayı öfkelenir misiniz?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

86. Maddi sıkıntılardan dolayı kursa gitme, araç gereç alma vb. konularda zorluk yaşar mısınız?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

87. Arkadaşlarınızın ailelerinin maddi koşullarıyla kendi ailenizin maddi koşullarını kıyaslar mısınız?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

88. Ailenizin maddi koşulları nedeniyle arkadaş ilişkilerinizin zedelendiğini düşünür müsünüz?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

EK-2

ÖLÜM SONUCU TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARA YÖNELİK BİLGİ FORMU

Sayın katılımcı,

Bu çalışmanın amacı ebeveyn kaybı yaşamış bireylerin yaşam deneyimlerini öğrenmektir. Bu bağlamda aşağıda sizi tanımamıza yönelik bazı sorular bulunmaktadır. Verdiğiniz bilgiler ve cevaplar kesinlikle gizli tutulacak, yalnızca araştırmacılar tarafından değerlendirilip, bilimsel amaçlı kullanılacaktır. Bu yüzden forma isminizi yazmanıza gerek yoktur. Sorulara içtenlikle cevap vermeniz araştırmanın güvenirliği açısından önem taşımaktadır. Her soru için samimi bir şekilde size uyan cevabı işaretleyiniz. Lütfen her maddeyi cevaplandırdığınızdan emin olun.

Katılımınız için teşekkür ederim.

I. BÖLÜM-KİŞİSEL BİLGİ SORULARI

1. **Cinsiyetiniz:** K ( ) E ( )
2. **Yaşınız:**…….
3. **Sınıfınız:** 9( ) 10( ) 11( ) 12( )
4. **Kaç kardeşiniz var?**
   Yok ( ) 1( ) 2( ) 3( ) 4 ve üzeri ( )
5. **Doğum sıranız nedir?**
   Tek çocuk ( ) İlk ( ) İkinci ( ) Üçüncü ( ) Dördüncü ve üzeri ( )
6. **Sizinle kalan akraba/akrabalarınız var mı? Varsa kimler?**
   Yok () Var ( )……(belirtiniz)
7. **Sizi ilgilendiren sosyal, sağlık, akademik vb. konularda hayatta kalan ebeveyniniz fikrinizi alır mı?**
   - Her zaman ( )
   - Sıklıkla ( )
   - Bazen ( )
   - Hiçbir zaman ( )
8. **Ailede alınan kararlarda fikriniz alınır mı?**
   - Her zaman ( )
   - Sıklıkla ( )
   - Bazen ( )
   - Hiçbir zaman ( )
9. **Kendinizi beğenir misiniz?**
   - Her zaman ( )
   - Sıklıkla ( )
   - Bazen ( )
   - Hiçbir zaman ( )
10. **Kendinizi yalnız hisseder misiniz?**
    - Her zaman ( )
    - Sıklıkla ( )
    - Bazen ( )
    - Hiçbir zaman ( )
11. **Kendinizi karamsar hisseder misiniz?**
    - Her zaman ( )
    - Sıklıkla ( )
    - Bazen ( )

- Hiçbir zaman ( )

12. Kendinize güvenir misiniz?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

13. Aşağıdaki sıfatlardan sizi yansıttığını düşündüklerinizi işaretleyiniz. Not: Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz.

- Çalışkan ( )
- Sorumluluk sahibi ( )
- İsyankâr ( )
- İçe kapanık ( )
- Duygusal ( )
- Yalnız ( )
- Utangaç ( )
- Becerikli ( )
- Dışa dönük ( )
- Sosyal ( )
- Depresif ( )
- Tutumlu ( )
- Tembel ( )
- Güçlü ( )
- Umutlu ( )
- Öfkeli ( )
- Güvenilir ( )
- Hiçbiri ( )
- Diğer ( )……..(belirtiniz)

14. En son aldığınız karnede not ortalamanız hangi aralıktadır?

- 0-49.99 ( )
- 50.00-59.99 ( )
- 60.00-69.99 ( )
- 70.00-84.99 ( )
- 85.00-100 ( )

15. Sınıf tekrarı yaptınız mı? Evet ( ) Hayır ( )

16. Okula ilişkin tutumunuz nedir?

- Okulu çok severim ( )
- Okulu severim ( )
- Okulu biraz severim ( )
- Okulu sevmem ( )

17. Ödevlere yönelik düşünceniz nedir?

- Çok gerekli ( )
- Gerekli ( )
- Gereksiz ( )

18. Liseden sonraki hedefiniz nedir?

- Üniversiteye gitmek ( )
- İşe girmek ( )
- Hem üniversiteye gitmek hem çalışmak ( )
- Evlenmek ( )
- Diğer…….…….(belirtiniz)

19. **Sorunlar karşısında en çok kimden/kimlerden destek görürsünüz?**
    - Ebeveynimden ( )
    - Kardeşimden/kardeşlerimden ( )
    - Akrabalarımdan ( )
    - Öğretmenimden/öğretmenlerimden ( )
    - Arkadaşımdan/Arkadaşlarımdan ( )
    - Hiç kimseden ( )
    - Diğer ( )……..(belirtiniz)
20. **Günlük yaşam içerisinde, diğer insanlara ne kadar ihtiyaç duyarsınız?**
    - Çok ihtiyaç duyarım ( )
    - Biraz ihtiyaç duyarım ( )
    - Hiç ihtiyaç duymam ( )
21. **Problemler karşısında gösterdiğiniz tutum nedir?**
    - Kendim çözmeye çalışırım ( )
    - Başkalarının çözmesini beklerim ( )
    - Halledemediğim durumlarda başkalarından destek isterim ( )
    - Görmezden gelirim ( )
    - Diğer ( )…….....……(belirtiniz)
22. **Arkadaş ortamınız nasıl?**
    - Çok iyi ( )
    - İyi ( )
    - Orta ( )
    - Kötü ( )
    - Çok kötü ( )
23. **Kişiler arası ilişkileriniz nasıl?**
    - Çok iyi ( )
    - İyi ( )
    - Orta ( )
    - Kötü ( )
    - Çok kötü ( )
24. **Karşı cinsten yakın arkadaşınız var mı?** Var ( ) Yok ( )
25. **Sevgiliniz var mı?** Var ( ) Yok ( )
26. **Sevgilinizle ilişkiniz nasıl?**
    - Çok iyi ( )
    - İyi ( )
    - Orta ( )
    - Kötü ( )
    - Çok kötü ( )
27. **Size göre evlilik ne ifade ediyor?**
    - Mutluluk verir ( )
    - Stresli ve çatışmalıdır ( )
    - Korkutucudur ( )
    - Gereksizdir ( )
    - Zorunluluktur ( )
    - Diğer ( )……..….(belirtiniz)
28. **Sigara içiyor musunuz?** Evet ( ) Hayır ( )
29. **Yasadışı ve/veya bağımlılık yapan madde kullanıyor musunuz?** Evet ( ) Hayır ( )
30. **Alkol kullanıyor musunuz?** Evet ( ) Hayır ( )

II. BÖLÜM-VEFAT EDEN EBEVEYN ve VEFAT SÜRECİYLE İLGİLİ SORULAR

31. **Vefat eden ebeveyniniz:** Anne ( ) Baba ( ) Her ikisi de ( )
32. **Ebeveyninizin vefatından önce sizin için önemli olan birini/birilerini kaybettiniz mi? Varsa kim/kimler?**
    Evet ( )……..(belirtiniz)
    Hayır ( )
33. **Ebeveyniniz kaç yaşında vefat etti?**.....
34. **Ebeveyniniz vefat ettiğinde siz kaç yaşındaydınız?**.....
35. **Ebeveyninizin vefat sebebi nedir?**
    - Kaza ( )
    - Hastalık ( )
    - Cinayet ( )
    - Yaşlılık ( )
    - İntihar ( )
    - Diğer ( ) …….....(belirtiniz)
36. **Ölüm yeri:**…….....……(hastane, ev, vb.)
37. **Ebeveyninizin vefatını kimden öğrendiniz?**.....
38. **Ebeveyninizin vefatıyla ilgili doğru bilgilendirildiniz mi?**
    Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )
39. **Ebeveyninizin vefatından kendinizi sorumlu tutuyor musunuz?**
    Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )
40. **Ebeveyninizin cenaze törenine katıldınız mı?** Evet ( ) Hayır ( )
41. **Ebeveyninizin defin işlemine katıldınız mı?** Evet ( ) Hayır ( )
42. **Ebeveyninizin defnedilmesinden sonra evde yapılan toplantıya katıldınız mı?**
    Evet ( ) Hayır( )
43. **Cenaze töreninden sonra vefat eden ebeveyniniz için gerçekleştirilen dini ya da farklı bir tören/toplantı yapıldıysa katıldınız mı?**
    Evet ( ) Hayır ( ) Böyle bir tören/toplantı yapılmadı ( )
44. **Vefat eden ebeveyninizin genel olarak ruhsal durumu sizce nasıldı?**
    - Çok iyi ( )
    - İyi ( )
    - Orta ( )
    - Kötü ( )
    - Çok kötü ( )
    - Hatırlamıyorum ( )
45. **Vefat eden ebeveyninizin size karşı tutumu neydi?**
    - Sevgi ve saygıya dayalı ( )
    - Sevgisiz ve soğuk ( )
    - Otoriter ( )
    - Hatırlamıyorum ( )
    - Diğer ……..…..(belirtiniz)

III. BÖLÜM-VEFAT SONRASI SÜREÇLE İLGİLİ SORULAR

46. **Ebeveyninizin vefatından sonra aşağıdaki durumlardan hangisini/hangilerini yaşadınız? Not: Birden fazla işaretleyebilirsiniz.**
    - Umutsuzluk ( )
    - Protesto ( )
    - Uzaklaşma ( )

- Huzursuzluk ( )
- Acı ( )
- Korku ( )
- Konsantrasyon kaybı ( )
- Öfke ( )
- Ağlama ( )
- Şok ( )
- Şaşkınlık ( )
- İnkâr ( )
- Yalnızlık ( )
- İntihar düşüncesi ( )
- Yeniden kavuşma umudu ( )
- Kendini suçlama ( )
- Hafıza zayıflığı ( )
- Başkalarını suçlama ( )
- Aktivitelere yönelme ( )
- Aktivitelerden geri çekilme ( )
- Hiçbiri ( )
- Hatırlamıyorum ( )

47. Ebeveyninizin vefatından sonra aşağıdaki fiziksel belirtilerden hangisini/hangilerini yaşadınız?

- Yorgunluk ( )
- Uyku problemi ( )
- İştah kaybı ( )
- Hissizlik ( )
- Midede boşluk hissi ( )
- Nefes darlığı ( )
- Boğazda kuruluk hissi ( )
- Göğüste sıkışma ( )
- Diğer ( )……..(belirtiniz)
- Hiçbiri ( )
- Hatırlamıyorum ( )

48. Ebeveyninizin vefatı hayatınızın hangi alanını/alanlarını olumsuz etkiledi?

- Aile hayatımı ( )
- Sosyal hayatımı ( )
- Akademik hayatımı ( )
- Hepsi ( )
- Hiçbiri ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer……..…(belirtiniz)

49. Dini inancınız nasıldır?

- Çok güçlü ( )
- Güçlü ( )
- Orta ( )
- Zayıf ( )
- Yok ( )

50. Dini inancınız ebeveyninizin vefatından sonra değişikliğe uğradı mı?

- Çok güçlendi ( )
- Güçlendi ( )
- Değişmedi ( )

- Zayıfladı
- Çok zayıfladı ( )
- Hatırlamıyorum ( )

51. Ebeveyninizin vefatından sonra hayatınızda önemli değişiklikler yarattınız mı?
Evet ( )……..…….(belirtiniz)
Hayır ( ) Hatırlamıyorum ( )

52. Ebeveyninizin vefatından sonra taşındınız mı?
Evet ( ) Hayır ( ) Hatırlamıyorum ( )

53. Ebeveyninizin vefatından sonra okul değişikliği yaşadınız mı?
Evet ( ) Hayır ( )Hatırlamıyorum ( )

54. Ebeveyninizin vefatı akademik başarınızı nasıl etkiledi?
- Akademik başarım çok arttı ( )
- Akademik başarım arttı ( )
- Değişmedi ( )
- Akademik başarım düştü ( )
- Akademik başarım çok düştü ( )

55. Ebeveyninizin vefatından sonra bir uzmandan psikolojik destek aldınız mı?
Evet ( ) Hayır ( )

56. Ebeveyninizin vefatından sonra evle ilgili size ait sorumluluklar ne derece arttı?
- Çok fazla ( )
- Fazla ( )
- Orta ( )
- Biraz ( )
- Hiç ( )

57. Ebeveyninizin vefatından sonra kendinizi daha çok hangi rolde hissediyorsunuz?
- Evin annesi gibi ( )
- Evin babası gibi ( )
- Evin büyük çocuğu gibi ( )
- Evin küçük çocuğu gibi ( )
- Değişmedi ( )

58. Hayatta olan ebeveyninizin vefat olayından sonra size olan ilgisi değişti mi?
- İlgisi arttı ( )
- Değişmedi ( )
- İlgisi azaldı ( )
- İlgisi çok azaldı ( )

59. Ebeveyninizin vefatından sonra yakın akrabalarınızın (dede, hala, teyze, amca vb.) size olan ilgisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
- Çok fazla ilgilendiler ( )
- Yeterince ilgilendiler ( )
- Biraz ilgilendiler ( )
- İlgilenmediler ( )
- Hatırlamıyorum ( )

60. Ebeveyninizin vefatından sonra komşularınızın size olan ilgisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
- Çok fazla ilgilendiler ( )
- Yeterince ilgilendiler ( )
- Biraz ilgilendiler ( )
- İlgilenmediler ( )
- Hatırlamıyorum ( )

61. **Ebeveyninizin vefatından sonra arkadaşlarınızın size olan ilgisini nasıl değerlendiriyorsunuz?**
    - Çok fazla ilgilendiler ( )
    - Yeterince ilgilendiler ( )
    - Biraz ilgilendiler ( )
    - İlgilenmediler ( )
    - Hatırlamıyorum ( )
62. **Ebeveyninizin vefatından sonra öğretmenlerinizin size olan ilgisini nasıl değerlendiriyorsunuz?**
    - Çok fazla ilgilendiler ( )
    - Yeterince ilgilendiler ( )
    - Biraz ilgilendiler ( )
    - İlgilenmediler ( )
    - Okula gitmiyordum ( )
63. **Ebeveyninizin vefatından sonra yakınlarınızdan maddi destek gördünüz mü?**
    - Çok fazla ( )
    - Yeterince ( )
    - Biraz ( )
    - Hiç ( )
    - Hatırlamıyorum ( )
64. **Ebeveyninizin vefatıyla ilgili duygu ve düşüncelerinizi aile bireyleriyle ne kadar paylaştınız?**
    - Çok fazla ( )
    - Yeterince ( )
    - Biraz ( )
    - Hiç ( )
65. **Bu konuyla ilgili paylaşımlarınızın aile bireyleri tarafından anlaşıldığını düşünüyor musunuz?**
    - Her zaman ( )
    - Sıklıkla ( )
    - Bazen ( )
    - Hiçbir zaman ( )
66. **Ebeveyninizin vefatıyla ilgili duygu ve düşüncelerinizi arkadaşlarınızla ne kadar paylaştınız?**
    - Çok fazla ( )
    - Yeterince ( )
    - Biraz ( )
    - Hiç ( )
67. **Bu konuyla ilgili paylaşımlarınızın arkadaşlarınız tarafından anlaşıldığını düşünüyor musunuz?**
    - Her zaman ( )
    - Sıklıkla ( )
    - Bazen ( )
    - Hiçbir zaman ( )
68. **Bu konuyla ilgili duygu ve düşüncelerinizin aile bireyleri tarafından önemsiz görüldüğünü hissettiniz mi?**
    - Her zaman ( )
    - Sıklıkla ( )
    - Bazen ( )
    - Hiçbir zaman ( )

IV. BÖLÜM-AİLE BİREYLERİ VE AİLE KOŞULLARIYLA İLGİLİ SORULAR

69. Hayattaki ebeveyniniz çalışıyor mu?

Eve( ) ……..(mesleğini belirtiniz)
Hayır ( )

70. Hayattaki ebeveyninizin eğitim düzeyi nedir?

- Okuma-yazma bilmiyor ( )
- Okur-yazar ( )
- İlkokul mezunu ( )
- Ortaokul mezunu ( )
- Lise mezunu ( )
- Üniversite mezunu ( )

71. Vefat olayından önce hayatta olan ebeveyninizin ruhsal durumu sizce nasıldı?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )
- Hatırlamıyorum ( )

72. Şu anda hayatta olan ebeveyninizin ruhsal durumu sizce nasıl?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

73. Vefat olayından önce hayatta olan ebeveyninizin size yönelik tutumu nasıldı?

- Sevgi ve saygıya dayalı ( )
- Sevgisiz ve soğuk ( )
- Otoriter ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer ( ) …….....…….....(belirtiniz)

74. Hayatta kalan ebeveyninizin şimdi size yönelik tutumu nasıl?

- Sevgi ve saygıya dayalı ( )
- Sevgisiz ve soğuk ( )
- Otoriter ( )
- Diğer ( )……..(belirtiniz)

75. Vefat olayından sonra hayatta kalan ebeveyninizin genel tutumu nasıl olmuştur?

- Olayın acı verici olduğu inancı ve gelecek konusunda/çocuk bakımı konusunda endişeli ( )
- Olayın acı verici olmasına rağmen çocuk/çocukların bakımını sağlayabileceği ve iyi olacakları inancı ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer…….(belirtiniz)

76. Vefat olayından önce hayatta kalan ebeveyninizin çocuk/çocukların bakım ve disiplini konusunda nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Çok iyi ( )

- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )
- Hatırlamıyorum ( )

77. Vefat olayından sonra hayatta kalan ebeveyninizi çocuk/çocukların bakım ve disiplini konusunda nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

78. Hayatta kalan ebeveyniniz tekrar evlendi mi? Evet ( ) Hayır ( )

79. Hayatta kalan ebeveyninizin tekrar evlenmesini onaylıyor musunuz?
Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )

80. Tüm aileyi ilgilendiren konularda ortak karar alınır mı?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

81. Ebeveyninizin vefatından önce anne-babanızın ilişkisi nasıldı?

- Sözel ve fiziksel şiddet içerirdi ( )
- Sözel şiddet içerirdi ( )
- Çok az konuşurlardı ( )
- Saygılı ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer……..(belirtiniz)

82. Ebeveyninizin vefatından önce aile ortamınız nasıldı?

- Sevgi ve saygıya dayalı ( )
- Ara sıra tartışmanın ve geçimsizliğin olduğu ( )
- Sürekli bir çatışmanın olduğu ( )
- Hatırlamıyorum ( )
- Diğer…….....(belirtiniz)

83. Şu anda aile ortamınız size göre nasıl?

- Sevgi ve saygıya dayalı ( )
- Ara sıra tartışmanın ve geçimsizliğin olduğu ( )
- Sürekli bir çatışmanın olduğu ( )
- Diğer……...(belirtiniz)

84. Üvey kardeşiniz var mı? Evet ( ) Hayır ( )

85. Varsa üvey kardeşinizle anlaşabiliyor musunuz? Evet ( ) Hayır ( ) Kısmen ( )
Üvey kardeşim yok ( )

86. Şu anda akraba ilişkileriniz nasıldır?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

87. Ailenizin gelir kaynağı nedir? .....(belirtiniz)

88. Ebeveyninizin vefatından önce ailenizin maddi koşulları nasıldı?

- Çok iyi ( )

- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )
- Hatırlamıyorum ( )

89. Şu anda ailenizin maddi koşulları nasıldır?

- Çok iyi ( )
- İyi ( )
- Orta ( )
- Kötü ( )
- Çok kötü ( )

90. Maddi olarak yetersizlik çeker misiniz?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

91. Maddi sıkıntılardan dolayı öfkelenir misiniz?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

92. Maddi sıkıntılardan dolayı kursa gitme, araç gereç alma vb. konularda zorluk yaşar mısınız?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

93. Arkadaşlarınızın ailelerinin maddi koşullarıyla kendi ailenizin maddi koşullarını kıyaslar mısınız?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

94. Ailenizin maddi koşulları nedeniyle arkadaş ilişkilerinizin zedelendiğini düşünür müsünüz?

- Her zaman ( )
- Sıklıkla ( )
- Bazen ( )
- Hiçbir zaman ( )

EK-3

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI

1. Sana göre ‘aile’ kavramı ne anlam ifade ediyor?
2. Tek ebeveynle yaşamak sana göre ne anlam ifade ediyor?
3. Birlikte yaşadığın anne/babanla ilişkin nasıl?
4. Sana göre tek ebeveynle yaşamanın avantajları ve dezavantajları neler?
5. Her iki ebeveyniyle bir arada yaşayan diğer çocukları nasıl değerlendiriyorsun? Onlarla aranda bir fark görüyor musun? Varsa neler?
6. Boşanma/kayıp olduğunda neler yaşadın?
7. Boşanmayla/kayıpla nasıl başa çıktığını düşünüyorsun?
8. Boşanma/kayıp sonrası hayatında neler değişti?

EK-4

TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN YAŞAM DENEYİMLERİ ÇALIŞMASI BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAY FORMU

Bu tez çalışması, İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimde Psikolojik Hizmetler doktora programı kapsamında yürütülmektedir. Amacı, tek ebeveynli çocukların aile yaşantılarına ilişkin duygu, düşünce, deneyimleri ve yaşantılarına etkileri hakkında bilgi edinmektir. Araştırma Eğitimde Psikolojik Hizmetler doktora öğrencisi Yelda Yıldız tarafından gerçekleştirilecektir. Görüşme sırasında ses kaydı yapılacaktır. Yapılan kayıtlar sadece araştırmacı Yelda Yıldız tarafından dinlenecek ve çalışmanın bitiminde bu kayıtlar silinecektir.

Bu araştırmada isminiz ve sizi tanıtan her türlü bilgi gizli tutulacaktır. Katılımcıların gerçek isimleri sadece araştırmacı tarafından bilinecek, raporda isim kullanılması gerektiği durumlarda da takma isimler kullanılacaktır. Görüşmeye katılımda gönüllülük esastır. Katılımcı araştırmanın herhangi bir aşamasından kendi isteğiyle ayrılabilir. Ayrıca, katılımcı görüşme sırasında, istemediği sorulara cevap vermeme özgürlüğüne de sahiptir. Araştırma tamamlandıktan sonra, katılımcılar talep ederse araştırma sonuçları katılımcılara bildirilebilir.

Araştırmayla ilgili merak ettiğiniz her türlü bilgiye, aşağıda yazılı iletişim bilgilerini kullanarak ulaşabilirsiniz.

Yelda Yıldız İletişim Bilgileri

İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri- Eğitimde Psikolojik Hizmetler Doktora Programı

Tel: (0507) XXX-XX-XX

Mail: yeldayildiz06@hotmail.com

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce gönüllüye verilmesi gereken bilgileri gösteren formu okudum. Bu bilgilerin içeriği ve anlamı, yazılı ve sözlü olarak bana açıklandı. Aklıma gelen bütün soruları sorma olanağı tanındı ve sorduğum sorulara yeterli cevaplar aldım. Çalışmaya katılmadığım ya da katıldıktan sonra çekildiğim durumda, hiçbir yasal sorumluluk altına girmiş olmayacağım. Bu koşullarla, söz konusu araştırmaya hiçbir baskı olmaksızın gönüllü olarak katılmayı kabul ediyorum.

18 YAŞ ALTI KATILIMCI İÇİN:

Velisinin Adı-Soyadı:

İmzası:

Tarih:

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı: Yelda Yıldız

Doğum Yeri: Ankara

Doğum Yılı: 1985

Medeni Hali: Bekâr

EĞİTİM

Lise 2000-2004: Polatlı Anadolu Lisesi

Lisans 2004-2008: Ondokuz Mayıs Üniversitesi/PDR Bilim Dalı

Y. Lisans 2009-2012: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/PDR Bilim Dalı

MESLEKİ BİLGİLER

2008-2009: Bursa Nilüfer İş Okulu

2009-2011: Muğla Rehberlik ve Araştırma Merkezi

2011-2012: Fethiye Rehberlik ve Araştırma Merkezi

2012- : Kartal Sabri Taşkın İlkokulu

View publication stats